

Полтавський національний педагогічний  
університет імені В.Г. Короленка

**З Б І Р Н И К**  
**матеріалів XV студентської**  
**наукової конференції**  
**історичного факультету**

*Квітень 2012 року*

Полтава – 2012

ББК 63.3(0) + 26.890(0)  
УДК 93(063).378.123

**Збірник матеріалів XV студентської наукової конференції історичного факультету. Квітень 2012 року. – Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2012. – 188 с.**

Збірник містить матеріали з проблем вітчизняної та всесвітньої історії, філософії, права, географії, історичного та географічного краєзнавства Полтавщини.

Відповідальність за достовірність фактів, дат, імен несуть автори та їх наукові керівники.

**Редколегія:** Булава Л. М., Год Б. В., Єрмак О. П. (голова), Єрмоласва А. О., Кравченко П. А., Нагорна Т. В., Сітарчук Р. А.

**Відповідальний за випуск:** декан історичного факультету, доктор філософських наук, професор Кравченко П. А.

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка від 29 березня 2012 року (протокол № 12).

© – колектив авторів  
© – ІВЦ ПНПУ

## ЗМІСТ

Науково-дослідна робота на історичному факультеті ..... 11

### Кафедра історії України

*П. В. Баранець, студент V курсу*  
*(наук. кер. – доц. Коваленко О. В.)*  
ГАДЯЦЬКИЙ ПОЛКОВНИК МИХАЙЛО БОРОХОВИЧ ..... 16

*Ю. С. Безсмертна, студентка V курсу*  
*(наук. кер. – доц. Демиденко Т. П.)*  
КАРАЛЬНА ПСИХІАТРІЯ ЯК МЕТОД БОРТЬБИ  
З ІНАКОДУМСТВОМ ..... 18

*О. М. Босенко, студентка V курсу*  
*(наук. кер. – доц. Діптан І. І.)*  
ТУРЕЦЬКО-ТАТАРСЬКИЙ ЧИННИК ДИПЛОМАТІЇ  
ІВАНА МАЗЕПИ ..... 20

*Р. Г. Грищун, студент V курсу*  
*(наук. кер. – доц. Діптан І. І.)*  
СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРЕНАХ ЛУБЕНСЬКОГО  
ПОЛКУ У XVIII СТОЛІТТІ ..... 23

*Я. В. Іванця, магістрантка*  
*(наук. кер. – доц. Демиденко Т. П.)*  
УКРАЇНСЬКИЙ САМВИДАВ ЯК СКЛАДОВА  
ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ ..... 25

*І. С. Кахній, студент V курсу*  
*(наук. кер. – доц. Гавриш П. Я.)*  
РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ БІЛЬСЬКОГО  
ГОРОДИЩА ..... 28

*Р. В. Камінський, студент V курсу*  
*(наук. кер. – доц. Гавриш П. Я.)*  
ВІЙСЬКОВА СПРАВА У МЕШКАНЦІВ МІСТА ГЕЛОНА ..... 30

*Л. І. Китайгора, студентка IV курсу*  
*(наук. кер. – доц. Шаповал Л. І.)*  
РОДИЛЬНИЙ ОБРЯДОВИЙ КОМПЛЕКС У ПОВСЯКДЕННОМУ  
ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ (1960 – СЕРЕДИНА  
80-ИХ РОКІВ XX СТОЛІТТЯ) ..... 31

*І. В. Коваленко, студент III курсу*  
*(наук. кер. – доц. Коваленко О. В.)*  
ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ЧИННИК  
ФОРМУВАННЯ КОЧОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ..... 35

|   |           |
|---|-----------|
| <i>О. В. Корнійко, студент V курсу</i><br>( <i>наук. кер. – ст. викл. Сердюк І. О.</i> )  |           |
| <b>ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА<br/>ЕКОНОМІКИ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТОЛІТТЯ .....</b>   | <b>37</b> |
| <i>С. В. Коротун, магістрантка</i><br>( <i>наук. кер. – проф. Бабенко Л. Л.</i> )   |           |
| <b>ФОРМИ РЕПРЕСИВНОГО ВПЛИВУ ОРГАНІВ ДПУ<br/>НА УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО В ПЕРІОД<br/>ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ .....</b>                        | <b>39</b> |
| <i>К. С. Косовська, студентка IV курсу</i><br>( <i>наук. кер. – доц. Діптан І. І</i> )  |           |
| <b>ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ<br/>В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ М. П. ДРАГОМАНОВА .....</b>   | <b>41</b> |
| <i>В. В. Левченко, студентка IV курсу</i><br>( <i>наук. кер. – доц. Шаповал Л. І.</i> )   |           |
| <b>ЖІНОЧІ ПРИКРАСИ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ<br/>У XVI – XVIII СТОЛІТТЯ .....</b>  | <b>44</b> |
| <i>М. М. Лівіцький, студент V курсу</i><br>( <i>наук. кер. – проф. Бабенко Л. Л.</i> )  |           |
| <b>ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНОГО У<br/>СПРАВАХ РУСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПРИ РНК<br/>НА ПОЛТАВЩИНІ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ .....</b> | <b>46</b> |
| <i>С. В. Рудик, студент V курсу</i><br>( <i>наук. кер. – ст. викл. Лахач Т. О.</i> )  |           |
| <b>УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ:<br/>ЗАГОСТРЕННЯ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ .....</b>  | <b>49</b> |
| <i>В. М. Світловський, студент IV курсу</i><br>( <i>наук. кер. – асист. Гура О. А.</i> )  |           |
| <b>ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ .....</b>  | <b>52</b> |
| <i>В. Ю. Токовий, студент V курсу</i><br>( <i>наук. кер. – доц. Ревезук В. Я.</i> )   |           |
| <b>ОТАМАН АНДРІЙ ЛЕВЧЕНКО .....</b>   | <b>53</b> |
| <i>М. М. Федоренко, студент V курсу</i><br>( <i>наук. кер. – ст. викл. Сердюк І. О.</i> )   |           |
| <b>ЩОДЕННИК СВЯЩЕНИКІВ АНДРІЯ ТА ФЕДОРА<br/>КИРНЕЦЬКИХ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ<br/>КІНЦЯ XVIII СТОЛІТТЯ .....</b>                    | <b>56</b> |
| <i>М. А. Хорольський, студент IV курсу</i><br>( <i>наук. кер. – ст. викл. Сердюк І. О.</i> )  |           |
| <b>УЧАСНИКИ КОНФЛІКТІВ У РАНЬОМОДЕРНОМУ<br/>МІСТЕЧКОВІ ЛОХВИЦЯ .....</b>  | <b>58</b> |

*О. О. Цвігуненко, студентка V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Єрмак О. П.*)  
ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ ВОІНА: НАДІЯ ДУРОВА –  
УКРАЇНСЬКИЙ ФЕНОМЕН У ВІЙНІ 1812 РОКУ ..... 61

*О. І. Шведун, студент V курсу*  
(*наук. кер. – проф. Бабенко Л. Л.*)  
СПІПРАЦЯ ОУН З ВЕРМАХТОМ ТА ЛЕГІОН  
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ Р. СУШКА ..... 63

*О. І. Якименко, магістрант*  
(*наук. кер. – проф. Волошин Ю. В.*)  
СПИСОК «ЛІТОПІСУ ГРАБЯНКИ» У ФОНДАХ  
ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ..... 65

### **Кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії**

*А. П. Борідько, студентка V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Бесседіна Н. В.*)  
ДЖАВАХАРЛАЛ НЕРУ: КОНЦЕПЦІЯ  
КОНГРЕСІСТСЬКОГО СОЦІАЛІЗМУ ..... 69

*І. В. Денисовець, студентка V курсу*  
(*наук. кер. – проф. Год Б.В.*)  
ЗНАЧЕННЯ КОДЕКСІВ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА  
У КОНТЕКСТІ ПРАВОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ХІХ СТОЛІТТЯ ..... 71

*О. І. Діденко, студент V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Цебрій І. В.*)  
ЗНАЧЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ  
В ІСТОРІЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ:  
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ ..... 74

*М. М. Кузьміна, магістрантка*  
(*наук. кер. – доц. Цехмістро Н. Я.*)  
СУТНІСТЬ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ТРОЦЬКІЗМУ ..... 77

*Л. В. Мамоян, студентка V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Год Н. В.*)  
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ  
МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР ..... 79

*Н. В. Підгорна, студентка V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Цехмістро Н. Я.*)  
УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ  
В ГАЗОВІЙ СФЕРІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ..... 82

*Б. В. Підгорний, студент V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Вільховий Ю. В.*)  
КОНЦЕНТРАЦІЙНІ ТАБОРИ ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИКИ  
ЕТНОГЕНОЦИДУ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ ..... 84

*В. Г. Підгорний, студент V курсу*  
(*наук. кер. - доц. Вільховий Ю. В.*)  
МАРТІН ЛЮТЕР КІНГ: ЯК СВЯЩЕННИК СПИНИВ РАСИЗМ ..... 86

*Д. В. Підгорний, студент V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Бессідіна Н. В.*)  
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕКОЛОНІЗАЦІЙНИХ  
ПРОЦЕСІВ НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ  
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ ..... 89

*Ю. М. Повальчук, магістрант*  
(*наук. кер. – доц. Бессідіна Н. В.*)  
ПУТЧ «МОЛОДИХОФЦЕРІВ» 26 ЛЮТОГО  
1936 РОКУ В ЯПОНІЇ ..... 91

*Ю. С. Подгурська, студентка V курсу*  
(*наук. кер. – ст. викл. Левченко Ю. М.*)  
СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ВИЗНАННЯ  
МІЖНАРОДНОЮ СПІЛЬНОТОЮ РЕСПУБЛІКИ КОСОВО ..... 93

*А. Л. Сапронов, студент III курсу*  
(*наук. кер. – проф. Год Б. В.*)  
АЛЬБЕРТ ПАЙК І РОЗВИТОК МАСОНСЬКОГО РУХУ НА  
АМЕРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ В ХІХ СТОЛІТТІ ..... 97

*Д. В. Стаценко, магістрант*  
(*наук. кер. – ст. викл. Рибачук В. О.*)  
ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КРИЗИ  
ГРЕЦЬКОЇ ПОЛІСНОЇ СИСТЕМИ НАПРИКІНЦІ V – IV СТОЛІТТІ  
ДО НАШОЇ ЕРИ (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ) ..... 100

*Д. В. Стаценко, магістрант*  
(*наук. кер. – доц. Вільховий Ю. В.*)  
ПОСИЛЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ  
НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА  
У БОРОТБІ ЗА СВІТОВЕ ПАНУВАННЯ  
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ) ..... 102

*І. В. Тарасова, студентка V курсу*  
(*наук. кер. — ст. викл. Левченко Ю. М.*)  
ІДЕАЛЬНА ДЕРЖАВА ТА ПРАВИТЕЛЬ  
У ПОГЛЯДАХ М. Т. ЦИЦЕРОНА ..... 104

*Ю. І. Тимошенко, студентка V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Тронько Т. В.*)  
«ДВІ ТИСЯЧІ СЛІВ» – ПРОГРАМНИЙ ДОКУМЕНТ  
ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ 1968 РОКУ ..... 107

*В. Ю. Токовий, студент V курсу*  
(*наук. кер. – ст. викл. Швець Л. М.*)  
УТВОРЕННЯ РАННЬОФЕОДАЛЬНИХ ДЕРЖАВ  
У СКАНДИНАВІЇ: ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ  
ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЦЕСУ ..... 110

*І. В. Фастов, студент III курсу*  
(*наук. кер. – ст. викл. Рибачук В. О.*)  
ВИТОКИ ТА ПЕРШИЙ ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ  
РАДЯНСЬКОГО ПІДПІЛЬНОГО РУХУ В РОКИ  
ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ ..... 112

*С. І. Хорольська, магістрантка*  
(*наук. кер. – доц. Трощко Т. В.*)  
ЕМІГРАЦІЯ З РОСІЇ ПІСЛЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ:  
ПОЛІТИЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ..... 114

*Н. В. Хохуля, студентка IV курсу*  
(*наук. кер. – ст. викл. Швець Л. М.*)  
ЗНАЧЕННЯ РЕФОРМАЦІЇ ТА ВНЕСОК МАРТИНА ЛЮТЕРА  
У РОЗВИТОК РЕФОРМАЦІЙНОГО РУХУ В ЄВРОПІ ..... 117

*М. М. Шевчук, студент II курсу*  
(*наук. кер. – доц. Лахно О. П.*)  
ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЧНИХ ВІДМІННОСТЕЙ  
МІЖ ЧАШНИКАМИ ТА ТАБОРИТАМИ  
В ГУСИТСЬКОМУ РУСІ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЧЕХІЇ ..... 118

### **Кафедра філософії**

*Ж. М. Авраменко, студентка I курсу*  
(*наук. кер. – доц. Шебінченко А. П.*)  
МОРАЛЬНЕ ОБЛИЧЧЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ..... 121

*І. В. Загребельний, студент V курсу*  
(*наук. кер. – проф. Кравченко П. А.*)  
«ФІЗИКАЛІЗМ» ЯК ЧИННИК ДУХОВНОГО ЗАНЕПАДУ  
ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У ТЕОЛОГІЧНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ  
СПАДЩИНІ ГАВРІІЛА КОСТЕЛЬНИКА ..... 122

*В. В. Захаренко, студентка I курсу*  
(*наук. кер. – доц. Шебінченко А. П.*)  
ЗНАЧЕННЯ НОРМ ЕТИКЕТУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ  
(НА ОСНОВІ «ПОВЧАННЯ» ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА) ..... 126

*О. А. Зубко, студент IV курсу*  
(*наук. кер. – доц. Головіна Н. І.*)  
СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ..... 128

|   |     |
|---|-----|
| <i>Я. В. Пасько, студентка V курсу</i><br>( <i>наук. кер. — ст. викл. Слободянюк Д. І.</i> )                |     |
| ІСТОРІОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА .....   | 129 |
| <i>А. О. Сень, студентка V курсу</i><br>( <i>наук. кер. — проф. Кравченко П. А.</i> )                       |     |
| «УТЕЧА» МІШЕЛЯ ФУКО .....   | 132 |
| <i>О. С. Сулима, студентка V курсу</i><br>( <i>наук. кер. — доц. Вакуліна В. М.</i> )                       |     |
| ГЕНЕАЛОГІЯ СИМУЛЯКРІВ .....   | 135 |
| <i>О. П. Федоренко, студентка V курсу</i><br>( <i>наук. кер. — доц. Головіна Н. І.</i> )                    |     |
| СПІЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ У СХІДНІЙ І ЗАХІДНІЙ<br>МОДЕЛЯХ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ<br>КУЛЬТУРИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ..... | 137 |
| <i>М. А. Хорольський, студент IV курсу</i><br>( <i>наук. кер. — ст. викл. Слободянюк Д. І.</i> )            |     |
| ІСТОРІОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ<br>В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО .....  | 139 |
| <i>А. А. Штрикуль, студентка V курсу</i><br>( <i>наук. кер. — доц. Усанова Л. А.</i> )                      |     |
| НОВА МОДЕЛЬ СВІТУ В КОНТЕКСТІ<br>«СМЕРТІ СУБ'ЄКТА» .....  | 141 |

## **Кафедра географії та краєзнавства**

|  |     |
|--|-----|
| <i>С. С. Артеменко, студентка IV курсу</i><br>( <i>наук. кер. — доц. Кушнір Л. М.</i> )    |     |
| НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ<br>ТУРИСТИЧНИХ ТА РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ .....              | 143 |
| <i>Л. В. Британ, студентка IV курсу</i><br>( <i>наук. кер. — доц. Мащенко О. М.</i> )      |     |
| ІНТРАЗОНАЛЬНІСТЬ ТА ЕКСТРАЗОНАЛЬНІСТЬ<br>У ПОШИРЕННІ ФІТОЦЕНОЗІВ .....                     | 145 |
| <i>А. М. Василенко, студент III курсу</i><br>( <i>наук. кер. — ст. викл. Федій О. А.</i> ) |     |
| РОЛЬ ГЕОГРАФІЧНОЇ КАРТИ У ВІДОБРАЖЕННІ<br>ДЕМОГРАФІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСЕЛЕННЯ .....     | 147 |
| <i>В. В. Демочко, студент I курсу</i><br>( <i>наук. кер. — ст. викл. Кубарева Л. Д.</i> )  |     |
| СУЧАСНІ РУХИ ЗЕМНОЇ КОРИ .....   | 150 |



|  |     |
|--|-----|
| <i>Ю. Г. Калініченко, студент I курсу</i><br>( <i>наук. кер. – ст. викл. Кубарева Л. Д.</i> )                      |     |
| ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ СУЧАСНИХ<br>ВУЛКАНІВ І ПРОБЛЕМА МАГМАТИЧНИХ ВОГНИЩ .....                                  | 151 |
| <i>С. С. Козіка, студентка V курсу</i><br>( <i>наук. кер. – доц. Шевчук С. М.</i> )                                |     |
| МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ<br>ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ .....  | 153 |
| <i>Г. Л. Кушнір, магістрантка</i><br>( <i>наук. кер. – доц. Кушнір Л. М.</i> )                                     |     |
| ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОШИРЕННЯ<br>КРАЄЗНАВЧИХ ЗНАНЬ .....  | 156 |
| <i>Т. В. Лимарь, студентка V курсу</i><br>( <i>наук. кер. – доц. Шевчук С. М.</i> )                                |     |
| ТРАНСПОРТНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ<br>ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ .....   | 158 |
| <i>І. С. Липівець, студентка III курсу</i><br>( <i>наук. кер. – ст. викл. Федій О. А.</i> )                        |     |
| ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ<br>ПОНЯТЬ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ .....                                   | 161 |
| <i>І. А. Лясколо, студент IV курсу</i><br>( <i>наук. кер. – доц. Кушнір Л. М.</i> )                                |     |
| РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНА ГАЛУЗЬ<br>ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ<br>ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ..... | 163 |
| <i>В. О. Нечай, студент V курсу</i><br>( <i>наук. кер. – доц. Шуканова А. А.</i> )                                 |     |
| СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЕТНІЧНИХ<br>КОНФЛІКТІВ НА ПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ СВІТУ .....                             | 166 |
| <i>Ю. А. Приходько, студентка V курсу</i><br>( <i>наук. кер. – доц. Мащенко О. М.</i> )                            |     |
| СУЧАСНІ ПРОЯВИ ЕФУЗИВНОГО МАГМАТИЗМУ<br>НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ .....   | 167 |
| <i>Л. В. Федій, магістрантка</i><br>( <i>наук. кер. – проф. Булава Л. М.</i> )                                     |     |
| ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ<br>ПОЛТАВСЬКОГО РАЙОНУ .....   | 169 |
| <i>Т. О. Чуйко, студентка IV курсу</i><br>( <i>наук. кер. – доц. Шуканова А. А.</i> )                              |     |
| СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОЇ<br>ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ .....                             | 171 |

## **Кафедра правознавства**

- Р. В. Камінський, студент V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Пивоварська К. Б.*)  
ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРИ УКЛАДЕННІ  
ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ..... 174
- Р. О. Кохан, студент V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Пивоварська К. Б.*)  
СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО В УКРАЇНІ ..... 176
- А. Г. Скоряк, студентка V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Пивоварська К. Б.*)  
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ  
ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ..... 179
- Ю. В. Счастлива, студентка V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Назорна Т. В.*)  
НЕВИДАЧА РОБОТОДАВЦЕМ ДОКУМЕНТІВ  
ПРО ПРАЦЮ ЧИ ЗАРПЛАТИ ЯК ПІДСТАВА  
МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ  
ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВА ПРАЦІВНИКА НА ПРАЦЮ ..... 181
- І. В. Цибу, студентка V курсу*  
(*наук. кер. – доц. Назорна Т. В.*)  
ОСОБЛИВОСТІ ПІДСТАВ МАТЕРІАЛЬНОЇ  
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПОРУШЕННЯ  
ПРАВА ПРАЦІВНИКА НА ПРАЦЮ ..... 184

## НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ

Одним з пріоритетних напрямів діяльності колективу історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, виразним показником ефективності професійної творчості викладачів, важливою умовою забезпечення якості фундаментальної та фахової підготовки студентів, магістрантів і аспірантів є науково-дослідна робота.

Наша конференція в певній мірі є ювілейною, оскільки п'ятнадцять років тому, 26 квітня 1998 року 14 студентів зробили повідомлення з актуальних проблем історії краю на Першій науковій студентській конференції історичного факультету, присвяченої 825-річчю міста Полтави. Передмову до збірника матеріалів конференції, в якій з'ясовувалась коротка історія студентської науково-дослідницької роботи на факультеті, тоді підготували завідувач кафедри всесвітньої історії професор В. Є. Лобурець, декан історичного факультету доцент Б. В. Год і завідувач кафедри спеціальних історичних дисциплін доцент О. П. Єрмак. Відтоді проведення таких конференцій на історичному факультеті стало доброю традицією.

Нагадаємо, що за п'ятнадцять років понад 500 студентів і магістрантів опублікували в матеріалах конференцій свій перший творчий доробок. Саме з цих конференцій розпочався шлях у велику науку для багатьох випускників, які згодом ступили до аспірантури, захистили дисертації і тепер самі є наставниками творчої молоді.

Студентські наукові конференції, які традиційно проводяться під час Тижня історичного факультету, стали своєрідною відліковою точкою підведення підсумків дослідницької роботи за минулий рік та визначення перспектив на наступний.

2011 рік можна охарактеризувати, як досить успішний для науковців факультету. Протягом року викладачі кафедри історії України, всесвітньої історії та методики викладання історії, географії та краєзнавства, філософії, правознавства

опублікували 318 наукових праць загальним обсягом 354 друкованих аркушів. Серед публікацій – 5 монографій, 8 навчальних посібників, 318 наукових статей.

Важливим творчим здобутком науковців факультету стали такі авторські і колективні монографії:

Гавриш П. Я. Загадка стародавнього Гелона / Петро Якимович Гавриш, Валерій Володимирович Копил. – Полтава: Дивосвіт, 2010. – 212 с.

Єрмак О. Історія водопровідно-каналізаційного господарства міста Кременчука / Олександр Петрович Єрмак. – Кременчук: ТОВ «Кременчуцька міська друкарня», 2010. – 340 с.

Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. / Ігор Сердюк. – Полтава: ТОВ «АСМІ», - 2011. – 304 с.

Історія – ментальність – ідентичність. Випуск IV: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття: колективна монографія/ За ред. Леоніда Зашкільняка, Йоанни Пісулінської, Павла Сержеанги. – Львів: ПАІС, 2011. – 536 с. (Волошин Ю. В. у співавт.)

Реvegук В. Я. Отамани полтавського краю – борці за волю України: Нарис з історії / Віктор Якович Реvegук. – Полтава: Дивосвіт, 2011. – 260 с.

Силами науковців факультету був проведений XII Міжнародний «Тиждень освіти дорослих» в Україні: «Ноосфера для освіти зрілої людини» (14 вересня 2011 року). Всеукраїнська наукова конференція «1941-й рік на Полтавщині: Людський вимір трагедії та героїзму» (28 вересня 2011 року), Всеукраїнська науково-практична конференція «Реалії та ілюзії свободи: Філософський аналіз сучасності» (21 – 22 жовтня 2011 року).

Наукові здобутки наших викладачів у 2011 році були гідно поціновані і в республіці, і в обласному масштабі. Так, монографія О. В. Коваленко «Глиняні люльки XVII – XVIII століть: за матеріалами Полтавщини» (Опішне: Українське народознавство, 2008) отримала I місце в номінації «Краща резонансна публікація» на

V Національному конкурсі публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні. І на тому ж конкурсі ця книга посіла III місце в номінації «Краща монографія».

I премію в обласному конкурсі «Краща книга Полтавщини – 2011» отримав доцент П. Я. Гавриш (Гавриш П. Я., Копил В. В. Загадка стародавнього Гелона / Петро Якимович Гавриш, Валерій Володимирович Копил. – Полтава: Дивосвіт, 2010. – 340 с.).

Обласну літературну премію Леоніда Бразова за 2011 рік у номінації «Публіцистика» присуджено колективній монографії з історії нашого ВНЗ (Год Б. В., Єрмак О. П., Киридон П. В. Полтавський педагогічний університет імені В. Г. Короленка: історія і сучасність / Б. В. Год, О. П. Єрмак, П. В. Киридон. – Полтава: ІОЦ ПДПУ, 2009).

На факультеті дбають про гідну наукову зміну. Протягом 2011 року кандидатські дисертації захистили такі викладачі:

1. В. А. Дмитренко «Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархії як джерело з соціальної історії Гетьманщини».

2. Ю. В. Помаз «Ліквідація культових споруд РПЦ як напрям державної політики у сфері релігії в Українській РСР (середина 1940-х – перша половина 1970-х років)».

3. О. Є. Сакало «Типологія і структура домогосподарств сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII століття: на прикладі Лубенського полку».

4. Л. М. Швець «Особливості реалізації місцевими органами влади державної політики СРСР щодо громад РПЦ в Україні (середина 1940-х – 1960-х років)».

Важливою складовою підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних вирішувати найактуальніші завдання науки й освіти, є науково-дослідницька робота студентів. Починаючи з 2006 року на історичному факультеті діє студентське наукове товариство (СНТ), головою якого є студентка V курсу Анастасія Сень. Згідно з статутом Товариства, метою його діяльності є сприяння розвитку культурного, наукового та духовного життя краю на основі загальнолюдських та специфічно українських цінностей, вироблених протягом століть історичного розвитку.

Робота СНТ здійснюється по секціям, які координують наукову роботу студентів. Діють такі секції: історія освіти і науки, середньовічної історії України, нової і новітньої історії України, історії держави і права України, історії географії, географії України, краєзнавства, етнології, релігії та суспільствознавства. Окремі заходи, що проводяться на факультеті за участю СНТ, висвітлюються в газеті «Університетський час».

Дослідницька робота студентів, як і у попередні роки, концентрується навколо проблемних наукових груп. При п'ятьох кафедрах їх налічується 35 з кількістю учасників 310. Окрім того на кафедрі географії та краєзнавства діють 2 студентських наукових гуртки, де працюють 32 студенти. Кожна кафедра є осередком наукової роботи студентів і забезпечує реалізацію пошукових інтересів науковців – початківців.

Протягом звітного року студентами – істориками опубліковано 80 наукових праць. Основна маса публікацій здійснювалася у «Збірнику матеріалів XIV студентської наукової конференції історичного факультету» та у збірнику матеріалів IV Всеукраїнської конференції «Правозахисний рух: історія та сучасність».

Студенти і магістранти історичного факультету гідно представляють Полтавський педагогічний університет на всеукраїнських конкурсах і олімпіадах. Так, студентка V курсу Юлія Безсмертна отримала диплом II ступеня на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт у напрямі «Історія» за дослідження «Українські жінки в опозиційному русі 60-х – 80-х років XX століття» (науковий керівник – доцент Т. П. Демиденко). Дипломом III ступеня на цьому ж конкурсі було нагороджено студента V курсу Богдана Підгорного за роботу «Концентраційні табори у роки Другої світової війни як засіб політики етногенциду Третього Рейху» (науковий керівник – доцент Ю. В. Вільховий). Дипломом III ступеня також відзначено у напрямі «Географічні науки» Марина Титенко, магістрантка (науковий керівник – доцент А. А. Шуканова).

Дипломів на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних

наук у різних номінаціях також удостоїлися студенти V курсу Оксана Сулима, Анна Скоряк, магістрантка Тетяна Лимар. А однією з переможниць на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт на здобуття премії імені Ковальських у галузі українознавства стала студентка V курсу Марина Бондаренко.

У вересні 2011 року студентка III курсу Олександра Свиридюк отримала премію імені Володимира Короленка у номінації «За активну участь у громадському, науковому та культурному житті міста».

На історичному факультеті діє чітка система залучення здібної молоді до активної творчої роботи ще починаючи з учнівської партії. Професори Л. Л. Бабенко, Л. М. Булава, Ю. В. Волошин, Б. В. Год, доцент Л. П. Вішнікіна, П. Я. Гавриш, Т. П. Демиденко, О. П. Єрмак, Т. В. Нагорна, Л. І. Шаповал, старші викладачі Б. М. Безділько, В. О. Рибачук ведуть активну роботу в системі Малої академії наук, у міських та районних навчально-дослідницьких центрах учнівської молоді. Вони ж очолюють секції історії України, історичного краєзнавства, археології, географії, правознавства при проведенні міського та обласного турів конкурсу МАН, предметних олімпіад. Чимало наших викладачів безпосередньо є науковими керівниками і консультантами при написанні учнівських наукових робіт на конкурси і олімпіади з історії, географії, краєзнавства. Переможці цих конкурсів і олімпіад потім вступають на історичний факультет ПНПУ, де їм створюються всі умови для подальшого розвитку своїх творчих здібностей.

***О. П. Єрмак,***  
заступник декана історичного  
факультету з наукової роботи

## *Кафедра історії України*

*П. В. Баранець, студент V курсу  
(наук. кер. – доц. Коваленко О. В.)*

### **ГАДЯЦЬКИЙ ПОЛКОВНИК МИХАЙЛО БОРОХОВИЧ**

У 2008 – 2010 роках Спільна археологічна експедиція Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та Полтавського краєзнавчого музею провела дослідження Успенської церкви в селі Лютенька Гадяцького району. Церква була збудована 1686 року гадяцьким обозним Михайлом Андрійовичем Бороховичем. Простояла вона рівно три століття. В 1974 році церква була пошкоджена внаслідок реставраційних робіт і остаточно була зруйнована 1985 року. Цей перший на Полтавщині мурований храм вважають шедевром українського бароко.

Разом з інтересом до храму в істориків зросла цікавість і до особи замовника, коштом якого церкву було збудовано. Михайло Андрійович Борохович був гадяцьким полковним обозним у 1672 – 1687 роках. У 1687 році він отримав полковницький уряд Гадяцького полку, замінивши на цій посаді Михайла Самойловича, племінника гетьмана Івана Самойловича. Цього ж року гетьманська булава перейшла до Івана Мазепи. 1688 року він підтвердив полковництво Михайла Бороховича своїм універсалом. Гетьман послідовно, починаючи від 1690 року закріплював за М. Бороховичем усі маєтності, які належали йому за І. Самойловича, а саме містечко Лютеньку, містечко Бірки, село Тарасівку та різні ліси і млини.

На службі гадяцького полковника Михайло Андрійович Борохович пробув майже двадцять років. Іван Мазепа охоче брав на старшинські посади здібних українців єврейського походження, до їх числа належав і М. Борохович. Він не тільки вірно ніс службу, а й був чудовим адміністратором та господарником, робив пожертвування для церковних і мирських справ.

У бойових походах він ніколи не ухилявся від небезпеки, завжди був попереду козаків, які поважали його за таку звитягу. Гетьман Мазепа високо цинив військовий талант і навіть призначив його наказним гетьманом козацького війська у Північній війні.

Відомо, що за гетьманування Мазепи гадяцький полковник брав участь у багатьох масштабних військових операціях того часу, але інформація про його військову діяльність часто фрагментарна і неповна. Відомо, що він узяв участь у спільному російсько-українському поході (влітку 1697 року) проти татарсько-турецьких



військ, що намагалися захопити все пониззя Дніпра аж до Кодака. Борохович зі своїм полком прикривав тоді Кодацьку фортецю, пристань та перевіз, яким загрожувала небезпека від одного з летючих загонів татар.

У 1701 році І. Мазепа попри свою незгоду, зголошується ж направити три полки під керівництво Бориса Шереметьєва. Того ж року Михайла Бороховича призначено наказним гетьманом усього козацького війська, що воювало проти шведів. Ця подія сталася після того як голодом та холодом був виморений корпус І. Обидовського.

Про дії козаків у Північній війні до 1704 – 1705 років джерела свідчать дуже мало, зокрема, відомо про участь козаків у взятті Нарви під час штурму бастіону Трум узимку 1704 року. Оскільки Гадяцький полк на той час був у розпорядженні князя Репніна, військові з'єднання якого брали участь у штурмі, можна припустити, що це були саме козаки Гадяцького полку. При штурмі фортеці піхотинців обов'язково супроводжували офіцери із їхніх з'єднань, тож, можливо, і сам полковник, ураховуючи його характер, брав участь у згаданому штурмі.

Олена Борохович, дружина полковника, у своєму заповіті згадує, що смерть застала її чоловіка у Польському поході в 1704 року. Але насправді цей похід розпочався навесні 1705 року. Тож вірогідно, що полковник помер не 1704 року, а наступного 1705 року. Хоча В. Л. Модзолевський, який за заповітом удови, вказує рік смерті як 1704 рік, також згадує в «Малоросійському родословнику» про універсал гетьмана І. Мазепи, виданий у жовтні 1704 року, у якому він підтверджує маєтності полковника Михайла Бороховича на користь його дружини. Проте варто зазначити, що в цій праці дуже багато неточностей. Ми також не можемо спиратися лише на згадку про цей універсал, адже документ імовірно є втраченим.

Життя Михайла Бороховича проходило в украї важкий період для українських земель – епоху Руїни, що несла зі собою суперечності серед старшинської верхівки, голод, епідемії, моральні потрясіння, занепад духовності та культури. Обов'язком гадяцького обозного, а пізніше і полковника було подолання наслідків сумнозвісної доби на території полку. Так проявився талант Михайла Бороховича, котрий залишився в народній пам'яті як умілий діяч, що боровся за добробут жителів свого полку, намагався подолати голод і розруху. Що у воєнний час оберігав рідну землю й козаків, а в мирний – був ктитором, побудував величний храм та жертвував кошти монастирям на розвиток науки і духовності.

*Ю. С. Безсмертна, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Демиденко Т. П.)*

## **КАРАЛЬНА ПСИХІАТРІЯ ЯК МЕТОД БОРОТЬБИ З ІНАКОДУМСТВОМ**

Поняття каральної психіатрії було широко відоме репресивній системі СРСР та застосовувалось у більшості випадків проти інакодумців. Про психіатричне насильство як засіб придушення інакомислення в СРСР стало відоме зі спогадів колишніх в'язнів психлікарень, з інформаційних повідомлень, з листів та заяв дисидентів, публікацій, переданих на Захід.

Для режиму люди, які не мирилися з брехнею і були готові страждати за свої переконання, були страшнішими за злодіїв, убивць, та інших злочинців разом узятих, бо їхньою зброєю була правда. Тому не залишалось нічого іншого, як змусити цих людей мовчати за всяку ціну. Ось тут і ставала в пригоді каральна медицина. За кордоном не повинні були знати, що в СРСР існує опір, співгромадяни також не повинні були надихатися прикладом цих одиниць, і ні за кордоном, ні всередині країни не мала була звучати правда про СРСР. Але влаштовувати процеси – дуже гучно, вбивати без суду – занадто скандально. І був знайдений інший вихід – оголошувати політичних супротивників психічно хворими. Справді, чи можна серйозно ставитися до опору з боку шизофреніків, чи велика ціна інформації, яку повідомляють недоумкуваті, та яка, нарешті, здорова людина буде наслідувати божевільних?

Досі не встановлена загальна кількість жертв каральної психіатрії, не складено повного списку імен, не реабілітовано всіх незаконно ув'язнених. Колишні в'язні спецпсихлікарень (СПЛ) у своїх мемуарах, зверненнях розкривають жорстокість і несправедливість системи, беззаконня репресивних органів влади. Деякі сторони каральної медицини відображені слабо, інші зовсім втрачені, але ми повинні знати й пам'ятати імена людей, які не боялися боротися за власні переконання.

Уперше публічну оцінку психічному станові противників комунізму дав Микита Хрущов, в газеті «Правда» від 24 травня 1959 року : «Злочин – це відхилення від загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві, нерідко викликається розладом психіки людини. Можуть бути захворювання, психічні розлади в комуністичному суспільстві серед окремих людей? Мабуть, можуть бути. Якщо це буде, то можуть бути і провини, які властиві людям з ненормальною психікою, ... тим, хто на подібній «підставі» став би закликати до боротьби з комунізмом. Можна сказати, що й зараз є

люди, які борються з комунізмом ... але у таких людей, мабуть, явно не в нормі психічний стан».

Торкаючись міркувань, якими керувалися радянські чиновники та державні діячі, дослідник А. Прокопенко пояснює, що оголошення неугодних людей психічно хворими дозволяло, не проводячи над ними суду, без залучення уваги світової громадськості й пов'язаного з цим галасу, ізолювати їх у психіатричних лікарнях. При цьому можна було заявляти, що в СРСР сповідується найліберальніша концепція права, оскільки правопорушник у подібних випадках розглядається скоріше як хворий, котрого слід лікувати, ніж як злочинець, що підлягає кримінальному покаранню. Однак насторожує те, що у СРСР частина психіатричних лікарень перебувала не в системі МОЗ, а у віданні МВС СРСР – юридично і фактично безконтрольні з боку лікарської спільноти в цілому.

Аналіз конкретних випадків психіатричного репресування інакодумців показує, що діагностичними «масками», які використовувалися в репресивних цілях, частіше за все були «параноїдальний розвиток особистості» та «млява шизофренія». Решта діагнозів дисидентам майже не виставлялися.

Установити точну дату народження каральної медицини досить важко. Відомо, що випадки визнання душевнохворими здорових людей з політичних міркувань були і в дореволюційній Росії, й у перші післяреволюційні роки. Відзначають, що перша відома спроба застосування каральної медицини датується лютим 1919 року. Жертва – одна із лідерів лівої соціал-революційної партії Марія Спиридонова. Подібна практика набула особливого розмаху в 50-і роки і особливу жорстокість – в 60-ті – 70-і роки. У 1939 році за дорученням Л. Берії першу психіатричну лікарню у місті Казані було підпорядковано НКВС. 29 квітня 1969 року на пропозицію голови КДБ, за рішенням ЦК КПРС, було створено низку психлікарень тюремного типу. Існувало 14 таких лікарень, які підпорядковувалися безпосередньо МВС.

Відомий психіатр і правозахисник С. Глузман зазначає, що значно більша кількість людей, у порівнянні з числом тих, які пройшли через судові процедури, було піддано позасудовим психіатричним репресіям: наприклад, примусовій госпіталізації в психіатричні лікарні на короткий термін, найчастіше на один або два дні, за вказівкою партійних або державних органів. Двічі на рік у психіатричні стаціонари хворі госпіталізувалися в примусовому порядку. За два тижні до великих радянських свят – 7 листопада і 1 травня – райкоми і міськкоми КПРС секретно направляли головлікарям психіатричних лікарень розпорядження на певний час

госпіталізувати в психіатричні лікарні людей з непередбачуваною поведінкою, щоб забезпечити громадський порядок під час свят.

Приблизно 365 здорових інакодумців було засуджено й ув'язнено на невизначений термін у психіатричних та спеціальних психіатричних лікарнях. Серед відомих особистостей, які зазнали психіатричних репресій – В. К. Буковський, Н. Є. Горбаневська, П. Г. Григоренко, З. М. Красівський, Л. І. Плющ, О. П. Подрабінєк, Й. М. Тереля та багато інших.

Проблема використання психіатрії з політичною метою не відійшла у небуття із розпадом СРСР. Деякі прояви цієї ганебної практики зберігаються і до сьогодні, хоча, як і колись, замовчуються офіційною владою. Боротьба з цими зловживаннями продовжується, й дослідження цієї теми не втрачає актуальності.

\* \* \*

*О. М. Босенко, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Дінтан І. І.)*

### **ТУРЕЦЬКО-ТАТАРСЬКИЙ ЧИННИК ДИПЛОМАТІЇ ІВАНА МАЗЕПИ**

Наріжними проблемами європейського політикуму на зламі XVII – XVIII століть стала діяльність Священної Ліги та Велика Північна війна. Остання мала визначальний вплив на долю Гетьманату.

Дослідники, характеризуючи дипломатію Івана Мазепи як гетьмана Війська Запорозького, зосереджуються, передусім, на його взаєминах із монархом Російської імперії. Натомість вивченню інших стратегічних напрямів зовнішньої політики приділяється менше уваги.

У нашій розвідці спробуємо поглянути на тактику досягнення гетьманом мети – незалежнення України – за сприяння турецько-татарських володарів.

80–90-і роки XVII століття позначилися військовими конфліктами між Туреччиною та Кримом, із одного боку, Московії – з іншого. Саме в цей період Іван Мазепа як васал-союзник Петра I бере участь у військових наступальних акціях Царства – кримський і азово-дніпровські походи. Проте тогочасна геополітична ситуація в Європі вимагала інших дій, а саме – змирення з Туреччиною й зміщення військових орієнтирів на північ Європи. Константинопольський мир від 3 липня 1700 року між Росією та Туреччиною, сприяв установленню відносного спокою між давніми супротивниками, проте, як виявилось, не на тридцять років.

Незважаючи на те, що з початку XVIII століття головним зовнішньополітичним вектором Росії стає балтійський, загроза російської агресії у Причорномор'ї не зникла. Говорити про достовірні та підтверджені факти таємних зносин Івана Мазепи з Кримом ми не можемо. Зокрема, О. Кресін зазначає : *«Іван Мазепа 1687 року отримав ханську пропозицію відступити від російської протекції. У Військові Запорозькому з'являлись також ханські емісари, що мали шукати контрагентів для укладення антиросійського союзу. Проте залишається невідомим, чи знайшли ці місії якийсь відгук».*

Досить критично дає характеристику політиці Кримського ханства і О. П. Оглоблін : *«Основним завданням кримської політики, в умовах війни з Росією, було або відібрати Україну від Росії, або принаймні внести розбрат і колотнечу в табір своїх супротивників».* Зберігся лист гетьмана Ханської України Івана Багатого і калги-султана Шагін-Гірея до гетьмана підмосковської Лівобережної України Івана Мазепи та козацької старшини. У цьому листі, датованому 29 липня 1698 року, значиться, зокрема, так: *«...мы дивуемся, что до сего часу вы не постережетесь, да слушаете тех жидов, москалев, которые как всегда вашею працею и отвагою заслоняют и землю свою разширяют, так и теперь вами отдутися хочут, а там-то з ляхами, то з немцами зсылачися, у вечную неволю вас седлают...».*

Звісно, що Мазепа, на той час уповні лояльний стосовно Москви, не відреагував на лист, але з-поміж українських козаків кримці віднайшли собі тактичних союзників – запорожців.

Оцінюючи військове вторгнення Карла XII в російські землі, що розгорнулося влітку 1707 року, варто пам'ятати: існували всі підстави для його успішного завершення. Одним із найважливіших факторів була можливість збройної підтримки шведів із боку Османської імперії. На той час дипломатичні служби королів Людовіка XIV, Карла XII та Станіслава Лещинського активно спонукали Порту до війни з Московією. У цьому ж напрямі діяв кримський хан Гази-Гірей III. За ухвалою турецького дивану першими мали виступити татари – наймобільніша частина сил Султанату, безпосередньо наближена до Царства.

Відтак командування шведського війська розраховувало на допомогу як українців, так і татар. Так, французький посол у Стокгольмі Жак де Кампредон ще у червні 1708 року повідомляв своєму уряду, що «є відомості зі шведської армії, про що я ще точно не знаю, що 50 000 татар під командою Мазепи з'єднаються з армією, однак я певний, що вони будуть до диспозиції короля Швеції». А надзвичайний посол Людовіка XIV до шведського

короля і Станіслава Лещинського Жан Віктор Барон де Безенваль у своєму звіті французькому королю зауважував, що навесні 1709 року Іван Мазепа намагався переконати татар вступити у війну, а Карл XII, прислухавшись до порад гетьмана, також звернувся до кримського і турецького володарів із аналогічними проханнями.

Справі співробітництва з Кримом і Туреччиною мав служити й вибір Полтави як опорного пункту для Карла XII, де король мав очікувати на підтримку допоміжних шведських сил та поляків-станіславців.

Особливий резонанс в Османській імперії викликали звернення Мазепа, що перебував у таборі Карла XII, і Карла Піпера до Юсуфпаші навесні 1709 року саме задля впливу на позицію Стамбула:

*«Аще изволите спросить о преселении моем которое учинихом, да уведете, что не могли нести и терпеть мучительства неправедного, и лютого царя московского, и тако насилу с единою частию»* войска нашего ушол к королю швецкому и ныне обретаюся при войске ево, толико молю превосходительное госполство да умилостивится надо мною, еже да объявит дело мое высочайшему царствию, негли словеса наши будут проходительна, и да придет превосходительство твое с войском своим з помощь к нам. Тем же познаете, что намерение московское несть токмо о Крыме едином, но может, имети намерение, и о царстве Оттаманском толико да будет к ведомости вашей».

Проте якщо Бахчисарай погоджувався визнати Військо Запорозьке як суверенну державу, то султанський уряд уважав українську людність і його керманичів царськими підданими, що зрадили свого сюзерена.

Водночас Стамбул навесні 1709 року виявив зацікавлення в досягненні трьохсторонньої домовленості (Швеція, Крим, Туреччина) задля забезпечення своїх інтересів при укладенні майбутнього договору Швеції з Росією. У переговорах Швеції з Кримом у Бахчисарай в квітні 1709 року брав участь посланець від уряду Івана Мазепа. Ствердженню такого союзу та прибуттю татарської допомоги у червні 1709 року завадила Полтавська битва.

Як бачимо, дипломатичні зусилля шведів і їхніх прибічників, у тому числі й українського гетьмана, не увінчалися успіхом. Але вони стали підґрунтям майбутнього протистояння Стамбула та Москви.

\* \* \*

## **СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРЕНАХ ЛУБЕНСЬКОГО ПОЛКУ У XVIII СТОЛІТТІ**

Соціальні процеси у XVIII столітті на теренах Гетьманщини взагалі, й в окремих полкових землях зокрема залишаються недостатньо дослідженими. Внаслідок цілеспрямованої політики царського уряду, соціальна структура тогочасного українського суспільства зазнає трансформацій. Правляча верхівка Гетьманщини впродовж XVIII століття поступово зливалася з московською феодалною елітою. Отже, метою нашої розвідки є систематизація та узагальнення даних стосовно соціально-станового розвитку Лубенського полку.

У цей період на Посуллі інтенсивно зростає кількість царських і гетьманських земельних пожалувань на користь козацької старшини. Наприклад, гетьман І. Мазепа нагородив Д. Зеленського, що був полковником, багатими маєтностями, віддавши у володіння містечка Костянтинів із прилеглими землями.

Російські самодержці, підтримуючи лояльну козацько-старшинську еліту, щедро дарували їй і своїм фаворитам угіддя, що входили до юрисдикції Лубенського полку. Так, у 1744 році імператриця Єлизавета передала в повне володіння генеральному бунчужному Д. Оболенському містечко Горошин. Через кілька років імператриця обдарувала придворного бандуриста Г. Любистка «Лубенськими землями та тяглими селянами».

Зростають земельні угіддя Мгарського монастиря. Як свідчить жалувана грамота монастиреві, надана імператрицею Єлизаветою Петрівною, у першій половині XVIII століття йому належали села Вільшанка, Лука, Хитці, Мгар, Піски, а також значні наділи і сіножаті у селах Булатець, Тишки, Лукім'я, Березоточа, Крем'янець та землі в містах Селецьке, Лубни, Миргород, Лохвиця, Ромни. Тобто верхівка духовенства перетворювалася у багатих землевласників.

Натомість дрібне духовенство мало невеликі домогосподарства. Згідно з даними за 1765 рік, у с. Ведмеже було 2 домогосподарства, що належали духовним особам – 53-річному священику місцевої Свято-Покровської церкви Якимові Васильєву та 50-річній вдові іншого священика – Ганні. Як відзначає дослідник історії Лубенщини О. Сакало, число мешканців родин духовенства в селах Роменської сотні коливалося від 4 до 40 осіб у різних сім'ях. Цей же історик стверджує, що населеність домогосподарств сільського духовенства Лубенського полку була достатньо високою. Відтак констатуємо: дрібні сільські священики

пристосувалися до життя, оскільки отримували стабільні прибутки, вели збалансоване господарство і при цьому не належали до соціальної групи середніх феодалів.

Певні соціально-політичні зміни відбулися в житті міста. За підсумками ревізії 1740 року в Лубнах нараховувалося 352 двори, в яких проживали 364 сім'ї козаків, посполитих. Поступово починає формуватися найзаможніша категорія міського населення. До таких належала родина Кулябок. Документи свідчать, що «мещанин и обыватель лубенский Иван Кулябка, сын священника Троицкой церкви Ильи, уже с 1631 года стал скупать не только нивки... а и хутора под Лубнами».

Становище рядових козаків Лубенського полку у XVIII столітті суттєво погіршилося. Урядова гетьманська реформа 1735 року розділила козаків на дві категорії: заможних, босездатних – виборних і на бідних, які не мали спорядження. Тобто найбідніші рядові козаки перетворилися на слуг заможних, виборних старшин. Їх використовували на будівництві прикордонних об'єктів. До того ж, вони самі мусили забезпечувати себе одягом, транспортом, провіантом.

Відбувалося поступове закабалення селянської людності. У 1701 році гетьман І. Мазепа видав універсал, у якому намагався регламентувати працю селянина: «...Приказываем, аби не больше, только два дни в тиждень, роботу ему панщиною отправляли...». Однак селяни Лубенського полку протестували проти такої ситуації й відмовлялися виконувати навіть дводенну панщину. Жителі сіл Перекопівки і Волошинівки у 1722 році активно ігнорували гетьманські постанови, що змусило наказного гетьмана Полуботка видати універсал: «Вам войтам посполитими людьми села Перекоповки і Волошиновки... Грозно упоминаем і приказуем, аби есте послуг монаршей грамоти і універсалов гетьманских... должное послушенство і подданскую повинность отдавали по прежнему».

Окрім існування феодалних повинностей, селяни Лубенського полку потерпали від свавілля козацької старшини. У 1728 році селянська громада с.Волошинівки звернулася з поданням, у якому скаржилася на сотника Жуковського: «Многии здирства нам зативает... особливе под час всяких жнив накладается». Соціальне протистояння на селі загострилося у другій половині XVIII століття. Зокрема, у 1767 році селяни села Кліщинці Лубенського полку відмовилися виконувати повинності, вчинили напад на панський двір. Джерела засвідчують, як представники старшини Лубенського полку – В. Туманський і Ф. Лисенко – писали скарги на місцевих селян: «Немалі кривди, заподіяні нам в



нашому маєтку в с. Кліщинцях... навально й гвалтовано напали на будинок... розламали загорожу. Прийшли в таку зухвалість, що понад 30 чоловік стали неслухняними й оголосили прикажчикам: якщо хто прийде вимагати від них звичайної підданської повинності, то вони такого на смерть заб'ють». Крім цього, жителі села Кліщинці, борючись за свої соціальні права, захоплювали сіножаті, перешкоджаючи старшинській верхівці вести свою економічну діяльність.

Повстання кліщинських селян зазнало поразки. Сенат видав указ про покарання учасників виступу: «Засудивши 5 призвідців повстання в Кліщинцях до заслання і Нерчинськ, сенат ухвалив: інших же, всіх 120 чоловік – козаків, які вчинили такий зухвалий бунт... записати їх у мужики».

Отже, можна стверджувати, що XVIII століття ще більше поглибило соціальні конфлікти. Ті зміни, що відбулися в соціально-становому розвитку українського суспільства в напрямі уніфікації до імперських соціальних складових, відбилися у протистоянні між станами. Зазначені приклади – лише окремі свідчення всієї глибини даних процесів у загальноукраїнському контексті.

\* \* \*

*Я. В. Іваниця, магістрантка  
(наук. кер. – доц. Демиденко Т. П.)*

### **УКРАЇНСЬКИЙ САМВИДАВ ЯК СКЛADOVA ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ**

В українському русі опору 60-ті роки пройшли під знаком самвидаву. Самвидав був не тільки його підґрунтям, але й чи не найголовнішою формою існування. До виникнення і розвитку інших проявів духовного «андеграунду» він був єдиною, найбільш структурованою формою духовної опозиції.

Український самвидав – це оригінальні твори, написані українською мовою або перекладені з інших мов, які стосувалися нагальних проблем України в складі СРСР у другій половині XX століття. Місце написання документів самвидаву, як і національність авторів, не відігравали особливої ролі, оскільки тексти апелювали до громадян України, серед котрих масово поширювалися як на сході, так і на заході України.

Самвидав – це передусім специфічний спосіб існування суспільнозначливих не підцензурних текстів, який полягав у тому, що їх тиражування відбувалося поза авторським контролем у процесі поширення текстів між читачами та поціновувачами. Автор міг лише «запустити текст у самвидав», а подальше його

поширення й існування були йому невіддільні та залежали виключно від суспільної вартості твору і сміливості переписувачів – «читачів-самвидавників».

Самвидав – український термін, який має глибоке суспільно-історичне коріння і тривалу традицію розвитку феномена вільної, позацензурної творчості в українській літературі XIX – XX століть.

60-ті роки стали епохою розквіту самвидаву. Він мав досить потужні інтелектуальні сили, певну схему його розповсюдження, розлогу тематику, виходив за кордони ССРСР.

Цей сплеск у розвиткові самвидаву був викликаний як збігом низки суб'єктивних чинників, так і дією об'єктивних факторів, що, на перший погляд, не мали до нього відношення.

Поширення самвидаву у 60-их роках минулого століття зумовлене викриттям культу особи Сталіна, XX з'їздом КПРС, демократизацією режиму в тодішньому СРСР. У цей час самвидав збігається з приходом нового покоління – шістдесятників, яке постало із відомих суспільно-політичних причин: припинення у середині 1950-их років масових репресій, процеси реабілітації, розвінчування культу особи Сталіна, часткова лібералізація деяких сфер життя суспільства, передусім духовного. Небажання влади порушувати нагальні культурні, мовні, національні й суспільно-політичні проблеми спричинило відповідну протидію шістдесятників, які шукали шляхів поширення власної думки. Ця плеяда молодих митців і літераторів виступила за розширення свободи творчості, на захист національної культури, проти русифікації, за оновлення й демократизацію суспільства, внаслідок чого сформувався середовище, в якому зародилося політична опозиція.

З інтелектуального бунту шістдесятників постала нова історична й естетична свідомість української суспільно-політичної думки і літератури – самвидав, який на довгі роки став «трибуною» цілого покоління української інтелігенції й головною інфраструктурою Руху опору. Автори самвидаву, незважаючи на репресії, прагнули подавати некон'юнктурні, оригінальні та об'єктивні оцінки як літературного життя 1960 – 80-их років, так і суспільно-політичної ситуації в Україні цього періоду.

У самвидавній творчості шістдесятників домінували три теми: національна, духовно-культурна й громадянська. Головним завданням самвидаву було подання об'єктивної інформації про приховані процеси і явища в українському громадському, літературному та культурному житті.

Аналізуючи форми існування самвидаву, видавці «Українського вісника» вказали на три етапи його розвитку.

Перший – суто літературний самвидав початку 1960-их років, здебільшого поезії, а також статті чи спогади, які стосувалися питань літератури. Другий етап – поява політичних статей, анонімної публіцистики (1963 – 1965 роки). І, нарешті, третій – друга половина 60-их років – це період поширення статей з авторськими підписами, публіцистики, а також документів, автори яких не приховували своєї причетності до них.

Самвидав як метод поширення оригінальних творів в умовах тоталітарного суспільства поділявся на «первинний» та виготовлення різними офіційними й неофіційними методами заборонених книг за кордоном, зокрема, іноземні та діаспорні видання, журнали, що виготовлялися в легальних умовах і розповсюджувалися в Україні в оригінальному вигляді чи рукописах – «тамвидав», або «вторинний самвидав».

У середині 1960-их років поряд із уже звичним «паперовим» самвидавом набув популярності самвидав «усний» у формі виступів, доповідей, промов, які пізніше, завдяки старанням небайдужих слухачів, з'являлися на папері у вигляді рукописів, фотовідбитків або магнітофонних записів (так званий «магнітіздат»). У другій половині 1960-их років самвидав досяг піку свого поширення та популярності («золотий вік самвидаву»), а масштаби та географія розповсюдження його вражали не лише авторів і читачів самвидаву, а й працівників КДБ.

Найпоширеніші програмні самвидавні документи середини 1960-их років – «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства» та «Сучасний імперіалізм» М. Масютка, «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби, «Що і як обстоює Б. Стенчук» (66 запитань і зауваг «інтернаціоналістові») В. Чорновола, «Місце в бою» В. Стуса, «Двадцять запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство», «П'ятдесят років радянської влади на Україні» К. Дасіва, «Відкритий лист депутатам Рад УРСР» А. Ковалю (автор В. Лісовий, редактори Є. Пронюк та Ю. Бадзьо) демонструють переорієнтацію українського Руху опору та самвидавної літератури на відкритий спротив й свідчать про бажання частини шістдесятників відійти від вузьколітературних питань і спробувати певним чином конкурувати з владою. У 1964 році вийшла стаття, написана у співавторстві Є. Сверстюком, І. Дзюбою, В. Чорноволом та І. Світличним «З приводу процесу над Погружальським». За спогадами учасників руху опору й очевидців, ця стаття справила чи не найбільший вплив на настрої інтелігенції та була активно розповсюджена у самвидаві. Для багатьох вона стала навіть останнім поштовхом до участі в русі опору.

Український самвидав виконав свою історичну місію, ставши одним із важливих чинників формування суспільно-політичного життя 1960 – 80-их років і заклавши основи свободи слова й творчості незалежної України.

\* \* \*

*І. С. Кахній, студент V курсу  
(наук. кер. – доц. Гавриш П. Я.)*

## **РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА**

Дослідники грандіозного Більського городища обгрунтовано вважають, що воно було провідним культовим центром Лісостепової Скіфії. Сьогодні накопичилася вже достатня кількість джерел, на основі яких можна вивчати релігійні вірування місцевих мешканців. Цій проблемі чимало уваги приділяли археологи В. П. Андрієнко і Б. А. Шрамко.

Археологічні джерела для вивчення релігійних вірувань населення Більського городища досить численні: святилища – спеціальні майданчики з культовими об'єктами для здійснення релігійних церемоній, культові будівлі на зразок храмів, жертovníки – своєрідні вітварі для піднесення божествам дарів та жертвопринесень, культові атрибути – речі, призначені спеціально для використання в релігійних церемоніях. Культ пращурів яскраво відображений у поховальних обрядах мешканців Більського городища.

Серед виявлених у Більському городищі святилищ як приклад можна навести святилище Східної фортеці. Воно розміщене на найвищій ділянці неподалік середньої частини східного валу фортеці й займає територію приблизно 260 м у довжину і 40 м у ширину. Святилище було видно з усіх куточків Східної фортеці. На території святилища виявлені розташовані за певною схемою численні глиняні жертovníки та пов'язані з ними ями, які заповнені рештками жертвопринесень і різними ритуальними предметами.

Культові будівлі у Більському городищі поки що досліджені лише у Західній фортеці. Вони мали вигляд невеликих будиночків, усередині яких були жертovníки і місця для священного вогню. У них та довкола виявлено численні й різноманітні культові предмети.

Жертovníки у Більському городищі представлені кількома типами: 1) у вигляді вимощеного з дикого каменю та черепків маленького майданчика, 2) глиняні круглі підвищення з рельєфною поверхнею у вигляді концентричних кіл, 3) глиняні круглі

підвищення з трохи випуклою або горизонтальною поверхнею, ретельно вигладженою і побіленою крейдою чи вапном. Перші два типи відносять до раннього періоду існування Більського городища, а третій – до середнього й пізнього. Ранні жертovníки більші за розмірами, мають у плані округло-квадратну форму, діаметр 0,80 – 1 м. Третій тип жертovníків мав вигляд глиняного круглого столика висотою 30 –40 см і діаметром 40 – 60 см. Рідко трапляються жертovníки з поверхнею у вигляді невисокого (на 3-5 см) конуса. Рештки жертвоприносини та дарів божествам скидали у розташовані поряд невеличкі ями.

Про пантеон місцевих божеств і характер релігійних обрядів можна дізнатися, вивчаючи різні глиняні вироби: різноманітні фігурки, моделі хліба й зернин злакових культур. Глиняну пластику можна поділити на п'ять груп – антропоморфну, зооморфну, орнітоморфну, зображення фантастичних істот, зображення різних культових предметів. Особливо цікава група атропоморфних скульптурок, яка за чисельністю знахідок перевищує всі разом знайдені на інших поселення Лісостепової Скіфії. Серед них є чоловічі фігури і їх частини, жіночі фігури і їх частини, антропологічні зображення, які не мають явних ознак статі. На думку дослідників, частиною цих фігурок є зображення божеств у людській подобі. Оригінальною є фігурка лося із розрізаним животом, у середині якого помітно ребра й хребет. Є думка, що таким чином зображено ритуал ворожіння жерця на нутрощах тварини.

Аналіз і вивчення джерел дає підстави стверджувати, що релігійні вірування населення Більського городища ґрунтувалися переважно на обожнюванні природних сил, від яких залежав стан їх основних галузей господарства – землеробства і тваринництва. Дослідники виділяють такі релігійні культу: сонця, весняного пробудження природи й пов'язаних з цим обробіткою поля та сівби, рослинної родючості, приплоду домашньої худоби, пращурів, домашнього вогнища, воєнної доблесті тощо. У мешканців Більського городища склався своєрідний пантеон божеств, покликаних за уявленнями їх творців сприяти перш за все збереженню і продовженню життя в усіх проявах, його сприятливому розвитку в довіклі. Ці релігійні уявлення, на думку Б. А. Шрамка, склались переважно на основі індоіранської міфології.

\* \* \*

*Р. В. Камінський, студент V курсу  
(наук. кер. – доц. Гавриш П. Я.)*

## **ВІЙСЬКОВА СПРАВА У МЕШКАНЦІВ МІСТА ГЕЛОНА**

Описане «батьком історії» Геродотом Галікарнасцем у V столітті до н. е. місто Гелон у Скіфії більшість археологів ототожнюють з грандіозним Більським городищем VII – III ст. до н. е., що знаходиться на високому березі у середній частині русла Ворскли. Давній історик повідомляє, що мешканці Гелона – будини і гелони брали участь у скіфо-перській війні у складі об'єднаного скіфського війська. Археологічні дослідження Більського городища і його некрополів підтверджують високий рівень розвитку військової справи у місцевого населення, зокрема його війська. Основними джерелами вивчення військової справи мешканців Більського городища є могили воїнів і зразки озброєння, виявлені у культурному шарі городища.

Могили воїнів наявні в усіх некрополях Більського городища. Вони становлять у середньому від 25 до 50 % поховань. Найбільша концентрація воїнських поховань спостерігається у Перещепинському некрополі, котрий окремі дослідники розглядають як кладовище професійних воїнів-дружинників. Переважна більшість цих могил датується V – IV століттями до н. е. Саме ці часи є періодом найвищого піднесення Більського городища.

Недавно поховання воїнів скіфської доби у некрополі Скоробір стали предметом спеціального дослідження П. Я. Гавриша. Було розглянуто поховання, де у складі поховального інвентарю є предмети озброєння та захисні обладунки, а також артефакти, що свідчать про соціальний статус похованого як вершника – рештки коней, деталі вуздечки, напутня їжа з конини. Проаналізувавши всі ознаки поховального обряду могил воїнів у некрополі Скоробір, дослідник виділив групу поховань, котрі можна трактувати як могили професійних воїнів-вершників (або дружинників). Основними прикметами поховального обряду цієї соціальної групи, на думку П. Я. Гавриша, є такі: 1) розміри насипу кургану перевищують середні показники, вони входять до числа найбільших у некрополі Скоробір; 2) під курганным насипом виявлено сліди здійснення обряду поминальної тризни; 3) могильна яма всіма своїми розмірами явно перевищує середні показники порівняно з іншими могилами курганної групи; 4) могила довгою віссю орієнтована по лінії «північ – південь» або «північний схід – південний захід»; 5) могильна яма перекрита зверху шаром дерев'яних (переважно дубових) колод, а на дні є дерев'яний настил на брусах або

покриття лубом; в окремих випадках поховання облаштоване у дерев'яному склепі; 6) у складі поховального інвентарю наявний широкий набір зброї; 7) небіжчик похований у захисних обладунках – металевому панцирі та шоломі; 8) у могилу покладено кінську зброю (переважно лише вуздечку) і частину туші коня як напутню їжу; 9) серед поховального інвентарю є дорогі соціально престижні речі: античний посуд, вироби з дорогоцінних металів; 10) небіжчику клали у могилу особливі (знакові) речі, які підкреслювали соціальний статус, наприклад, дерев'яні чаші з металевим окуттям. Загалом у некрополі Скоробір за виділеними ознаками нараховується 11 поховань із 20 досліджених археологами.

Дослідники Лісостепової Скіфії у складі місцевого населення виділяють окрему соціальну верству воїнів-дружинників, основним заняттям якої була військова справа. Їх соціальний статус був закріплений у поховальних традиціях, зокрема більшими матеріально-трудовими затратами на спорудження поховального об'єкта та покладеного у могилу поховального інвентарю. Особливо соціальний статус небіжчика підкреслювало покладення разом з небіжчиком у могилу майже повного набору тогочасного озброєння із захисними обладунками, рештки коня чи його вуздечка, практично завжди – дорогі, соціально престижні речі. Загалом ритуал поховання воїнів-небіжчиків, очевидно, був складніший за змістом, пишніший і триваліший, ніж зазвичай.

Аналізуючи наявні джерела про розвиток військової справи у населення міста Гелона, можна зробити висновок, що військо гелонців складалося з воїнів-дружинників, рядових кінних і піших воїнів, охоронців фортеці, очолювали їх военні вожді. Гелонські воїни були озброєні луками, короткими залізними мечами, кинджалами, списами, дротиками, пращею, мали металеві обладунки.

\* \* \*

*Л. І. Китайгора, студентка IV курсу  
(наук. кер. – доц. Шаповал Л. І.)*

### **РОДИЛЬНИЙ ОБРЯДОВИЙ КОМПЛЕКС У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ (1960 – СЕРЕДИНА 80-ИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Сім'я завжди виступала первинним осередком суспільства, однією з важливих сфер людської життєдіяльності. Сімейно-побутова обрядовість в образно-символічній формі супроводжує та

відзначає всі етапи життя людини: народження, утворення сім'ї та смерть. Одними з тріади життєвого циклу і є родильні, або пологові, звичаї, традиції й обрядовість. Вони вдають собою певний комплекс, який складається з трьох шарів. Найдавніший, традиційний, чи народний, шар виник на найбільш ранніх етапах історії людства. Традиції, звичаї та обрядовість цього рівня вміщують духовний світ, світоглядні уявлення, художню образність та раціональні медичні знання народу. Окремим шаром існують релігійні обряди, які накладалися на вже існуючі народні, утворивши певний синтез. Третім шаром в умовах радянського будівництва стали цивільні безрелігійні обряди сімейного циклу, зокрема Урочиста реєстрація новонародженого. Як будь-яке соціально-культурне явище, обрядовість існує в певних часових, територіальних та соціально-економічних межах. Суспільно-політична ситуація, рівень економічного розвитку, урбанізація, міграційні та асиміляційні процеси, етнічна міксація відображаються на всій святково-обрядовій сфері в цілому й на становищі родильного обрядового комплексу зокрема. Дуже цікаво розглянути це явище на рівні повсякденного життя населення України.

Наприкінці 1950-их і початку 1960-их років почався новий етап у розвитку святково-обрядової сфери. Це було викликано глибинними політичними змінами, які відбулися у радянському суспільстві після XX з'їзду КПРС. У попередній період узагалі не існувало урочистих офіційних ритуалів урочистої реєстрації новонародженого. Прагнення створити нову радянську безрелігійну сімейну обрядовість, яке було характерним для 1920-их років, в умовах сталінського тоталітарного режиму повністю зійшло нанівець. У 1930-і – 1950-і роки громадяни просто фіксували факт народження дитини у відділах запису актів громадянського становища виконавчих комітетів районних або місцевих рад народних депутатів. Саме з кінця 1950-их почався активний пошук нових форм в обрядотворчості. Вперше за всі роки радянської влади сформувалася державна політика відносно обрядовості, яка не просто забороняла релігійну, а й пропонувала альтернативну безрелігійну, цивільну. На відміну від 1920-их років, офіційною сімейною обрядовістю мало бути охоплене все населення країни. У радянській державній політиці церемонія урочистої реєстрації новонародженого, як й інші складові родинної обрядовості, розглядалася як частина ідеологічної роботи, як дієвий антирелігійний захід.

Цікавими є приклади пошуку нових форм проведення безрелігійного цивільного ритуалу. Так, у Ленінському районному



ЗАГСі м. Харкова розробили власний сценарій цивільної реєстрації дитини. Він передбачав, що після урочистого вступу відбувалася реєстрація дітей у присутності родичів. Потім перед батьками, їх немовлятами та гостями виступав депутат Верховної Ради УРСР, який вручав батькам 5 пакетів: комплект для малюка (відкрити у той же день); набір для школяра (відкрити через 7 літ); червоний галстук (відкрити через 10 років), книжку «Естафета поколінь» – про героїчний шлях комсомолу (через 14 років); обкладинку для паспорта (яку треба було витягти з пакета через 16 років). Після вручення подарунків діти залишалися в спеціальній кімнаті під наглядом медсестер, а батьки запрошувалися до святкового столу. Завершував свято концерт. У селах Харківщини проводили свято «Здравствуй, дорогой наш человек», які також проводилися за власними сценаріями.

Подібним чином відзначали народження дитини не тільки в Східній Україні, а й в інших регіонах республіки. Деякі варіанти нового ритуалу урочистої реєстрації, які виникли на Сході України, були перероблені під місцеву ситуацію. Так, на початку 1960-их років на Полтавщині при реєстрації новонародженого його по черзі вітали представники радянських органів, колективу, в якому працювали батьки дитини, а потім – жовтень, піонер, комсомолец, робітник-ударник комуністичної праці та ветеран. Усі, хто вітав дитину, носили таке ж саме ім'я. Це був оригінальний винахід полтавчан, але далі проведення ритуалу було дуже схожим на харківський варіант: кожен тезка виголошував промову і робив немовляті подарунок: пелюшки, кольорові олівці з абеткою, червоний галстук, книжку «Естафета поколінь», обкладинку для паспорта. Після вручення подарунків новонародженого клали у колиску в спеціальній кімнаті, а батьків та присутніх запрошували до столу. Потім улаштовували концерт художньої самодіяльності. Поздоровлення депутата Верховної Ради УРСР замінили привітаннями тезок немовлят, все інше у сценарії залишилося без змін.

Експерименти з обрядотворенням були припинені після затвердження Комісією з радянських традицій, свят та обрядів офіційного церемоніалу, який був ухвалений разом зі сценарієм Урочистої реєстрації шлюбу в 1974 році. Він був досить уніфікованим, у ньому намагалися використовувати певні етнічні елементи. Це, перш за все, залучення до обряду «почесних» або «названих» батьків, бо традиція кумівства, «хрещених» батька й матері є дуже сильною в усіх слов'янських народів, особливо в українців. Вона має глибинне дохристиянське коріння, адже ще за часів язичництва рід брав на себе обов'язки з виховання дитини.

Згодом цей народний звичай було включено до релігійної християнської обрядовості у вигляді одного з найважливіших «таїнств». Ці елементи містив у собі й офіційний радянський ритуал.

Ситуація змінилася після двадцятирічних пошуків на межі 1970-их – 1980-их років не внаслідок державної політики, а інтуїтивно-емпіричним шляхом. Новий, більш вдалий цивільний обряд склався в Донецьку на самому початку 1980-их років у першому міському пологовому будинкові з ініціативи робітників відділу ЗАГСу міста та лікарів-акушерів, педіатрів-неонатологів. Прямо в пологовому будинку почала працювати філія міського Палацу урочистої реєстрації шлюбу. Безпосередньо в лікарні було відведено спеціальне обладнане затишне приміщення, де в дуже урочистій та водночас інтимній і зворушливій обстановці проводилась церемонія реєстрації новонародженого. Для церемонії був узятий за основу й творчо перероблений сценарій Урочистої реєстрації новонародженого, раніше рекомендований Комісією з вивчення та впровадження у побут нових громадських свят і обрядів. Новий варіант став простішим, адаптованим до потреб багатонаціонального регіону та до різного соціального стану жінок (діти народжуються й у неповних сім'ях, не завжди батьки немовляти офіційно зареєстровані). Популярність цієї церемонії була (та й на сьогоднішній день залишається) надзвичайно великою. З народжених у пологовому будинкові дітей урочисто реєструють понад 90 % немовлят. Цей досвід дуже швидко набув поширення в містах спочатку Донецької області, а потім і всієї України.

У домашній обстановці, у колі найближчих родичів, народження дитини обов'язково святкувалось. Дитину і породіллю обов'язково обдаровували, поздоровляли батька, бабусь та дідусів, запрошували на гостину, випікали короваї, торти, тістечка й печиво; родичі та знайомі приходили з подарунками привітати малюка і його маму. В Карпатах провідувати породіллю протягом двох-трьох тижнів можна було не тільки заміжнім жінкам, а також дівчатам та дітям. Приносили борошняні вироби, сир, кашу, яєчно, курку й тощо. У кожному регіоні приносили і специфічні страви.

Таким чином, у 1960-і – середині 1980-их років у комплексі пологової обрядовості розроблений та запропонований державою ритуал Урочистої реєстрації новонародженого не набув широкого розповсюдження на рівні повсякденного життя. Лише елементи його були покладені в основу цивільного ритуалу, який проводився у міських пологових будинках. Головну мету державної політики в обрядотворчості – подолання релігійної обрядовості – повною

мірою досягти не вдалося. Традиційна пологова обрядовість у повсякденному житті населення України у 1960 – 1986 роках збереглася не у вигляді ритуалу, а у вигляді звичаїв, повір'їв, забобонів, побутових дій. Характерними рисами родильної обрядовості завжди були позитивна забарвленість та камерність. Урбанізація, розповсюдження міської культури безпосередньо позначилися на побутуванні родильно-хрестильного обрядового комплексу на рівні повсякденного життя населення.

\* \* \*

*І. В. Коваленко, студент III курсу  
(наук. кер. – доц. Коваленко О. В.)*

### **ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОЧОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ**

Кочовий спосіб життя вимагав постійного руху, через виснаження пасовищ, тому як і землероби, кочовики, створивши власну цивілізацію, дуже залежали від природно-географічних умов. Розглянемо залежність життя кочівників від природи, природно-географічний фактор як чинник впливу на формування ментальності кочівників та особливості їхнього побуту.

Характеризуючи історіографію проблеми, можна виділити дві групи вчених, котрі з різних сторін розглядають цю проблематику. Перша група – Л. Гумільов, В. Фріш, та В. Абросов, які розглядали природні фактори як рушійний важіль усіх міграцій, господарського життя й менталітету. Друга група вчених об'єдналася навколо географічного ядра Л. Берга, С. Колеснікова, В. Борисова, Д. Лосева. Вони твердили, що географічний фактор, визначав лише особливості народного господарювання. Фактично обидві сторони визнають кліматичний чинник за провідний фактор поведінки кочових племен. Окремо відзначимо А. Тюняєва, який у своїй праці «Історія виникнення світової цивілізації» наголошував на винятковому взаємозв'язку кочовиків та природи, адже саме природні умови й створили кочовиків таких, якими ми їх знаємо. Він уважав особливим стилем кочове господарство, під час аридизації то землероби змінюють культури посіву, а кочовики ж починають мігрувати у пошуках пасовищ.

Перемоги кочівників змінювалися поразками, підйом культури та економіки занепадом, історія кочових народів була не менш багата колізіями, ніж історія їхніх осілих сусідів. На перший погляд це дивно: тип господарства «кочове скотарство» впродовж трьох тисячоліть був незмінний, що дало деяким європейським історикам (наприклад, А. Тойнбі) підстави говорити про «застійність»

кочового світу. На його думку, життя людей у степу настільки важке, що, поглинаючи всі їхні сили, не дає їм можливості розвинути власну цивілізацію.

Спробуємо знайти пояснення цього явища. Над територією Монголії взимку знаходиться центр антициклону, і снігу випадає мало. Влітку рівнини Центральної Азії розжарюються за рахунок інсоляції, та в розмиті баричну депресію вторгається вологе повітря, завдяки чому саме в цей час року випадають дощі. У регіонах на захід від Алтаю все навпаки: атлантичні циклони несуть багато вологи, яка випадає взимку у вигляді снігу, зате літо сухе й зазвичай трава в степу вигорає.

Поряд з вищеописаними умовами в особливий ряд треба виділити екстрааридні райони, тобто пустелі із зволоженням менше ніж 100 мм на рік. Деякі з них не мають населення, наприклад піщана пустеля Такла-Макан, покриті уламками скель розтріскані схили Бейшань і сипучі піски східної Джунгарії. Ці піски поділяють західний і східний регіони, аж ніяк не будучи стратегічним бар'єром. Їх легко обійти з півночі та з півдня, але атмосферна межа між тихоокеанськими мусонами й атлантичними циклонами куди більш важлива, ніж швидкі ріки і гірські хребти. У людей по обидва боки цього невидимого кордону різні способи випасання худоби, пов'язані з ними звички, а отже, і звичаї, й соціально-політичні інститути.

На сході худобу цілий рік випасали в степу і пастухи постійно зустрічалися один з одним, що привчило їх до спілкування й дало можливість координації в масштабах усієї країни. Середньоазіатські кочівники влітку виганяли худобу на гірські пасовища Тянь-Шаню та Тарбагатая, а на зиму вони заготовляли сіно. Підняття в гори проходило по вузьких долинах, кожна з яких належала окремому роду, так само як і гірські пасовища. Так створювалися навички ізольованого господарювання, що відбилося на характері політичного ладу: замість ханств тут виникали племінні союзи, що активно взаємодіяли один з одним.

Виділити загальні закономірності розвитку кочових племен можемо виокремити загальні закономірності.

У масштабах планети чітко фіксуються інтервали часу тривалістю 150-200 років, протягом яких відбувалися великі переселення народів з періодичністю приблизно 825 років. Ці події відбувалися не стихійно, а «організовано» – наче за командою, або помахом диригентської палички.

Сам факт переселення говорить про те, що на раніше обжитих територіях, умови життя чимось не влаштували ці народи, тому

вони були змушені мігрувати в пошуках місць, придатних для кращого життя.

Звичайно, по-різному складалися відносини між переселенцями і місцевим населенням. Когось виганяли з насиджених місць, з кимось уживалися, комусь чинили опір. Деся переселенці виявлялися в більшості, деся вони поступалися в чисельності місцевим жителям. У процесі спілкування переселенців та місцевого населення формувалася нова культура, народжувалася нова мова, відбувалося етнічне змішування, встановлювалися нові взаємини між людьми, у результаті чого виникали нові етнічні утворення, які в кінцевому підсумку формували нові цивілізації.

Причиною, що спонукає народи до організованого переселення в минулому, як мені видається, були зміни клімату, результатом яких була зміна режиму зволоження, зміщення природних зон тощо, тобто середовище проживання ставало непридатною для подальшого проживання чи ведення звичного господарства. Таким чином історія кочових народів рухалася синусоїдою, підйом активності був ознаменований вологим кліматом, спад – навпаки. Клімат сформував особливий тип світогляду, типи державного устрою та менталітет, що не має аналогів.

\* \* \*

*О. В. Корнійко, студент V курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Сердюк І. О.)*

### **ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІКИ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТОЛІТТЯ**

У XVIII столітті економіка Гетьманщини, з одного боку, була далекою периферією ранньомодерної європейської економіки, а з іншого – транзитною територією між Східною Європою, Османською імперією і центральноєвропейськими країнами. До реформ Петра I господарство Московії становило замкнену виробничу систему, яка розвивалася за своїми економічними закономірностями. Петро I, «прорубавши вікно» в Європу, перетворив свою імперію в периферію капіталістичного світу, а Гетьманщина в цьому процесі стала окраїною периферійної економіки.

На початку XVIII століття українська торгівля переживала переломний період розвитку, котрий був пов'язаний із поступовим уростанням лівобережного господарства в загальнодержавне, зокрема в російську зовнішню торгівлю. Саме до цього часу вже з початку XVIII століття були спрямовані й заходи царського уряду в дусі політики меркантилізму, яка була спрямована на підтримку

розвитку власної промисловості. Крім того, війни та реформи початку XVIII століття вимагали великих коштів. Цим можна пояснити систему обмежень для закордонної торгівлі окремими товарами, а також намагання припинити український експорт через кордон з Польщею і спрямувати його до російських портів.

Такі заходи щодо української зовнішньої торгівлі вживалися, щоб контролювати і спрямовувати її згідно з державною політикою, тим більше, що через Лівобережну Україну йшла значна частина російського експорту та імпорту. В перші десятиліття вони привели до порушення усталених зовнішньоторговельних зв'язків Лівобережжя, які ще в кінці XVII – на початку XVIII століття були досить міцними. З Гетьманщини вивозили ті види товару, які було економічно вигідно перевозити тодішніми торговельними комунікаціями. Так, через Річ Посполиту вивозили волів, юхту, віск, лій, сало, олію, щетину, ревінь, вовну, горілку, тютюн, прядиво, коноплі, селітру, поташ. З тодішньої Австрійської імперії довозилися товари ранньомодерної оброблювальної промисловості, що форсували модернізацію суспільства. Торговля волами досягла значного розмаху в першій половині XVIII століття, оскільки цей товар сам себе «перевозив».

Унаслідок подальшого зростання товарності сільського господарства все більш помітною ставала господарська спеціалізація районів Лівобережної України, що зміцнювало економічні зв'язки як між цими районами, так і між Лівобережною Україною і Росією загалом. Паралельно зі зростанням товарності сільського господарства на Лівобережжі розвивалася мануфактура. Кількість таких підприємств неухильно зростала. Поступово виокремлюючись від сільського господарства, галузі промисловості, які обробляли сільськогосподарську сировину, розвивалися в тісному зв'язку з ринком та тим самим викликали подальшу товаризацію землеробства й тваринництва.

Розвиток економіки сприяв збільшенню кількості неземлеробського населення, яке споживало, але не виробляло хліб. Тому зростання попиту на хліб зумовлювало підняття цін. Крім того, активна діяльність скупників, що закуповували хліб у грудні – січні за низьким цінами та продавали його в липні – серпні за завищеними, створювала штучність ціноутворень на зернові.

Слід зазначити, що в 1769 році в Росії почали випускати паперові гроші, які не обмінювалися на монети із золота та срібла і не визнавалися за кордоном. А тому за час правління Катерини II ціна асигнаційного рубля впала втриє, що сприяло зростанню цін взагалі й хлібних зокрема.

Отже, у XVIII столітті економіка та торгівля Лівобережної України зазнавала значних перетворень. Так, уключення в загальнодержавну російську економіку сприяло розвитку внутрішніх регіональних та певному занепаду зовнішніх торгових зв'язків на початку. Всі ці зміни супроводжувалися істотними коливаннями цін на продукти харчування.

\* \* \*

*С. В.Коротун, магістрантка  
(наук. кер. – проф. Бабенко Л. Л.)*

### **ФОРМИ РЕПРЕСИВНОГО ВПЛИВУ ОРГАНІВ ДПУ НА УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО В ПЕРІОД ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ**

Діяльність органів ДПУ у 30-их роках ХХ століття визначалася політикою сталінського ЦК ВКП(б), спрямованою на створення могутньої мілітаризованої держави. Її економічний фундамент будувався шляхом здійснення індустріалізації й колективізації. Насильницький характер останньої супроводжувався надмірним вилученням хліба, що призвело до руйнування продовольчої бази на селі. Тому в умовах нагнітання напруженості навколо тези про посилення класової боротьби в ході будівництва соціалізму органам Державного політичного управління відводилася провідна роль. На ДПУ було покладено завдання з посилення роботи апарату спостереження на селі, забезпечення його достатньої гнучкості стосовно вчасного інформування про всі настрої та прояви антирадянської діяльності.

Органи ДПУ мали забезпечити виконання основних завдань радянського партійно-державного керівництва щодо здійснення колективізації сільського господарства. Насильницька ліквідація селянських господарств у формі комун, коли до колгоспів забиралося практично все, чим володіли селяни, не могли не спричинити невдоволення села. Незважаючи на загрозу репресій, інтенсивне насадження комун зумовило колосальний опір селянства. Найчастіше він матеріалізувався у «волинках» – демонстративному небажанні працювати в примусово створеному колгоспі. Відбулося безліч так званих «баб'ячих бунтів».

З метою придушення селянського саботажу виконання основних хлібозаготівельних завдань радянське керівництво організувало масштабну політико-репресивну акцію стосовно заможної верхівки українського селянства – куркулів. На розкуркулення ЦК КП(б)У кинув увесь партійно-радянський апарат. Як правило, виселення здійснювалося на підставі постанови

пленуму сільради про експропріацію господарства та виселення за межі України, затвердженої президією відповідного райвиконкому. Виконання заходів здійснювалося під контролем органів ДПУ. Вони ж склали спеціальні картки на виселення. Обстановка постійного тиску партійного керівництва на більшовицькі низи щодо боротьби з класовим ворогом спонукала до фабрикації справ про так звані контрреволюційні збройні повстанські організації й групи. Нового поштовху цій кампанії надала Постанова ЦК ВКП(б) «Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації» від 30 січня 1930 року.

Постанови керівних партійних і державних органів у другій половині 1932 року заклали юридичну базу для масового позбавлення сільського населення України засобів до існування та створили передумови для його фізичного винищення. 7 серпня 1932 року ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності». Вона «захищала» нещодавно відібране у селян («усуспільнене») майно від їхніх спроб повернути його й передбачала суворі покарання – розстріл або ув'язнення мінімуму на 10 років до виправно-трудових таборів. Постанова залишилася у народній пам'яті як «закон про п'ять колосків»: її активно використовували в ході хлібозаготівельних кампаній. Репресивний тиск на українське село зростав. З початку липня до 15 листопада 1932 року ДПУ УСРР заарештували 11 тис. саботажників хлібозаготівель та «куркульсько-петлорівських елементів», а в грудні здійснило операцію зі знешкодження «куркульських і петлорівських контрреволюційних гнізд», заарештували ще 12 178 осіб.

20 листопада 1932 року РНК УСРР на виконання вимог союзного центру видав постанову «Про заходи до підсилення хлібозаготівель», зобов'язавши місцеву владу виконати планові завдання до 1 січня 1933 року. А 6 грудня 1932 року РНК УСРР та ЦК КП(б)У прийняли спільну постанову «Про занесення на «чорну дошку» сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі», яка також стала елементом творення Голодомору. Колгоспи-боржники, що не виконали плану хлібозаготівель, занесли на «чорну дошку» – їм припиняли централізоване продовольче постачання, призупиняли будь-яку торгівлю продуктами, кредитування, вимагали повернути вже видані кредити, здійснювали «очищення» колгоспів від «контрреволюційних елементів». Навколо сіл установлювали «загороджувальні загони». 27 грудня 1932 року на території СРСР було запроваджено єдиний паспортний режим. Селян при цьому позбавили права на отримання паспорта. Вони не мали права на



вільне пересування і працевлаштування. Вирватися із голодуючих сіл легально можна було лише за організованими наборами робочої сили на новобудови промислових підприємств, на шахти Донбасу та ін. Сільська молодь могла врятуватися, отримавши довідку сільської ради і виїхавши до міст для вступу до вищих навчальних закладів.

Упродовж 30-их років ХХ століття відбулася ціла низка історичних подій, пов'язаних із формуванням потужного репресивного апарату радянської влади. Найважливішу роль у цьому процесі відіграло ДПУ. Адже саме воно здійснювало репресивно-каральні заходи для відношення до українського селянства, виконувало всі постанови. ДПУ безпосередньо брало участь у здійсненні примусових хлібозаготівель. Саме завдяки активній діяльності ДПУ відбувалися показові судові засідання над тими селянами, які відмовлялися виконувати державні хлібозаготівельні завдання, проводилися масові виселення на територію далеких місцевостей СРСР тощо. Поступово саме ДПУ перетворилося на головну складову частину репресивного апарату партійно-радянського керівництва, що мала забезпечувати неухильне виконання всіх постанов та розпоряджень.

\* \* \*

*К. С. Косовська, студентка IV курсу  
(наук. кер. – доц. Діптан І. І)*

### **ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Минулого року відзначали 170-річчя з дня народження однієї з найбільш знакових постатей національної минувшини – вченого-енциклопедиста, громадського та суспільно-політичного діяча М. П. Драгоманова. Його творчий доробок, попри репрезентативне драгоманознавство, потребує нового прочитання й переосмислення. Зокрема, побутує думка, буцімто Драгоманов, як ліберал, федераліст і космополіт, не міг бути послідовним прихильником української державної самостійності.

Так, М. Драгоманов – справжній європеєць у найвищому значенні цього слова – завжди підкреслював нереалістичність політики негайного державствотвердження України. Проте з цього аж ніяк не випливає, що Михайло Петрович був «ненаціональним» і тим більше «антинаціональним» мислителем, як те стверджували його політичні супротивники. Переконливий доказ цього – незавершена праця Драгоманова «Пропащий час. Українці під Московським царством (1654 – 1876)».

Передмову до неї автор розпочав такими словами: «Одначе оглядатися назад треба, щоб знати, через що тепер стало так гірко, щоб не помилитися знов, як колись помилялись. Українцям треба добре оглянутись назад і пригадати останні дві сотні й два десятки років після того, як козаки українські під проводом Богдана Хмельницького піддалися під руку «царя Восточного, Московського, у 1654 році».

Оцінюючи приєднання, із подальшою інкорпорацією, «новонародженої землі вольної» – посталої в процесі Національної революції середини XVII століття козацької республіки – до Московії, М. П. Драгоманов наполягав, що цей процес зовсім не був позитивним, оскільки у складі Російської держави вона знайшла «те ж панство, що й у Польщі та ще й царство, не дуже ліпше, як у Туреччині». Натомість царська «самоволя жившої без науки Московської держави не лише «заїла» існуючі до приєднання в Україні права та свободи, але й поставила «тин» усім тим «вільним думкам, котрі росли вже в Європі у купі з наукою і звідти переходили до нас». Відтоді, твердив учений, коли б і з'явилося серед українців прагнення до впровадження демократичних свобод, то на перешкоді цьому стояли вже не лише власні консервативні сили, але й зовнішні: «московський уряд та військо, а то й народ, котрий розумів діло так, що українці чинять зраду, коли не слухають «нашого царя».

Не ідеалізуючи московський лад, зафіксований угодою 1654 року, М. П. Драгоманов визнавав, що «зроблені козаками статті вдержували стару нерівність між людьми українськими і не дбали зовсім про пашенних людей, про бідних хліборобів». Однак, у Москві він убачав силу, за допомогою якої «потроху почало йтись до нового кріпацтва», зростали «злі зерна, що були в козаччині, а добрі заглушались». Як наслідок, реставроване кріпосництво проіснувало значно довше, ніж на польських землях, що не знали козаччини, проте потрапили під владу Пруссії чи Австрії. Аналізуючи проблему впливу на Україну петровської «європеїзації», М. Драгоманов пропонує: «Погляньмо ж на те, яке життя справді настало на Україні після того, як скасовано козаччину, на те, що ми дістали замість неї – і як вийде, що Україна не зовсім згаяла останні двісті років, то чи справді через те, що в ній скасовано старі питомі порядки, а заведено нові, московські та петербурзькі». І далі – важлива, може, основоположна для автора теза: «Тепер трудно знайти таких людей, котрі б не згоджувались з тим, що всі діла в дуже великій державі не можуть бути вправлені чиновниками та указами з далеких столиць, не спитавши, що думають люди в тих краях, для котрих пишуться укази; тепер

навіть і в руській царстві заведено земства та городські управи, щоб хоч менші діла свої робили самі краєві люди, як самі знають, а не чиновники, що сьогодні тут, а завтра там».

А після цих слів – справжній вибух гнівного сарказму: «А коли так, то що ж нам була за користь з того, що і ми перетерпіли жорстокість Петра I, остервенілість Меншикова і німців біронових, дурості Павла I, солдатське звірство Аракчеєва, холодну самоволю Миколи I, про котрих українці не можуть навіть сказати, що це були «свої собаки, котрих ми ж самі вигодували», бо в нас позаду не було ніякого Івана Грозного. Та й самі ці петербурзькі самовольники та нівечники натури чоловічої ніколи не вважали нас, українців, за своїх і коли случалось, давили нас з більшою злістю, менш жаліли «безмозглих, упрямих хохлів», ніж своїх «руських». Ось чому Драгоманов вважає двохсотрічний період перебування України у складі московської держави «пропащим часом» – бо то була доба варварського нехтування елементарними громадянськими свободами, елементарними правами особистості. Адже «все, що не робилось царським урядом для України після Хмельницького аж до 1775 року, коли зруйновано Січ, усе те роблено ні для чого, як щоб доконати старі українські порядки. І скільки то хитрощів пішло на те в московських бояр та петербурзьких чиновників, скільки муки прийняв простий українець, скільки попогнувся й призвичаївся ябедничати український пан і полупанок, поки це случилось – для того, щоб потім признатись, що всі ці «нові» порядки нікуди не годяться!» – з гнівом пише Драгоманов.

На жаль, сьогодні «пропащий час» уже не вимірюється двома століттями. Усвідомлення змісту праці великого українця, написаної в останній чверті XIX століття значно розширило її хронологічні межі. Адже одурманена та зламана більшовицькою навалюю 1917 – 1921 років Україна мала пережити новий етап «пропащого часу». Її чекала сталінська «модернізація» зі своїми складовими, притаманними східному деспотизму з часів Івана IV та Петра I, лише прилаштованими до масштабів XX століття. Це стосується і репресій, і голоду, і тотального руйнування традиційних українських форм господарювання й культури. Нарешті, вже двадцять років як маємо суверенну державу. Але проблема її реальної незалежності та європейськості залишається контраверсійною. Відтак постає запитання: невже історія нічому не вчить?

\* \* \*

*В. В. Левченко, студентка IV курсу  
(наук. кер. – доц. Шаповал Л. І.)*

## **ЖІНОЧІ ПРИКРАСИ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНИНИ У XVI – XVIII СТОЛІТТЯ**

Яскравим та художньо виразним доповненням до українського народного одягу були зйомні прикраси. На сьогодні все частіше спостерігається повернення до давніх традицій в оформленні одягу та прикрас. Тому важливо знати історію цього компонента жіночого костюма. Для цього потрібно дослідити, які види прикрас були поширені та чим вони відрізнялися від тих, що побутували в інших етнографічних регіонах, а також виділити їх характерні особливості.

Зйомні прикраси протягом віків виконували захисну функцію – амулетів, талісманів, оберегів. Ця традиція виявилася настільки стійкою, що навіть у XVIII столітті в ювелірних виробих поряд з естетичними втілювались і релігійні уявлення, а такі прикраси, як хрест, панагія, образок, узагалі були символами християнської віри. Разом із тим благородні матеріали дорівнювалися до засобів грошового обігу, й прикраси з них виступали показниками майнового статусу.

Серед українського селянства побутували вушні прикраси (сережки, каблучки) і велика група шийних та нагрудних виробів. Останні, що склалися з багатьох компонентів, гармонійно пов'язаних між собою, були обов'язковими в оформленні всього комплексу вбрання, надавали йому локальну специфіку, композиційну рівновагу й довершеність. Зйомні прикраси були продукцією місцевих ремісників або завозилися з інших країн, продавалися на сільських ярмарках та у спеціальних торгових рядах у великих містах. Селянські коштовності – коралі, бурштин, дукач, сережки тощо – збирали протягом поколінь, передавали від покоління до покоління як сімейні реліквії.

Сережки-ковтки – один із найдавніших видів жіночих вушних прикрас, який широко побутує і дотепер. Майже з дворічного віку українським дівчаткам проколювали вуха. Діти носили мідні, а дівчата й молодіці – срібні, позолочені, зрідка золоті сережки, форми яких були дуже різноманітні. Найбільше поширення мали невеликі дуті каблучки або площинні у формі півмісяця калачики з нескладною різьбленою орнаментациєю. На Полтавщині вдягали так звані п'явочки (у вигляді кільця), вуточки (кільце із зображенням качки), метелики, ягідки (з тонкого обідка з великим червоним камінцем – вічком), маківки – у вигляді квітки з блакитним або червоним камінцем посередині. До сережок часом кріпили привіски – бовти, теліпони.

Найдавнішою складовою жіночих нагрудних прикрас, поширеною по всій Україні, було намисто. Воно різнилося як матеріалом, кольором, формою, так і способами носіння. Найбільше цінувалося намисто з дорогих природних матеріалів – коралів, бурштину, перлів, гранатів, скла, смальти. Коралі були різними за якістю, розміром, обробкою, кольоровими відтінками. Більш дешеві коралі – це нарізані у формі трубочок маленькі циліндрики – так зване колюче намисто. На Правобережжі такі намистини стягували срібною обручкою, на Лівобережжі між коралями нанизували срібні бусини (риф, пугвиці). Кількість разків коралевого намиста (до 25) та характер обробки свідчили про добробут жінки. Крім того, кількість разків була пов'язана і з певними особливостями вбрання. Так, на території, де була поширена вишивка на комірці та грудях сорочки (Київщина), кількість разків менша, ніж там, де вишивки не було (Лівобережжя).

На Полтавщині навіть верхній одяг робили з глибокою горловиною, щоб було видно прикраси. Кінці кількох разків коралевого намиста зв'язували до купи. Часом до них кріпили плетені з різнокольорової вовни саморобні шнури, які закінчувалися великими китицями (Правобережжя), або прив'язували одну-три кольорові стрічки (Лівобережжя), котрі зав'язувалися на шиї та звисали по спині. Крім коралів, на Середній Наддніпрянщині було поширене намисто з «щирого» бурштину, який добували в околицях Києва й шліфували у вигляді плоских намистин. За стародавніми повір'ями, бурштин приносив здоров'я і щастя. У різних місцевостях спостерігалися різні кольорові поєднання; іноді на одну нитку нанизували різнокольорові намистини.

До традиційних шийних та нагрудних прикрас належать і ювелірні вироби з металу, походження яких дуже давнє. Особливе місце серед них посідають монети (дукати, дукачі). На Середній Наддніпрянщині побутували різні способи використання монет як прикрас: три-п'ять-сім і більше монет скріплювалися між собою у вигляді намиста; монети прикріплялись до коралевого намиста тощо. Особлива виразність та художня довершеність притаманні такій своєрідній прикрасі, як дукач (личман), що складався з великої монети – дуката – й прикріпленого до неї металевого, прикрашеного камінням так званого банта. Найскладнішою формою дукача є позолочена карбована або лита кругла медалеподібна підвіска діаметром 45 – 55 мм, оправлена плетеним дротяним шнурком або крученою пружиною і прикріплена вушком

чи двома-трьома короткими ланцюжками до декоративного, часом позолоченого банта.

Культурні елементи – один або декілька хрестиків – також уходили до комплексу українських шийних та нагрудних прикрас. Найчастіше хрестики були срібні, інколи прикрашалися емаллю, у заможнішого населення водилися і золоті хрестики. На Лівобережжі досить великий металевий хрест носили на довгому ланцюжку або на вузькій стрічці. На Полтавщині, крім того, траплялися хрести дерев'яні та скляні (білі й кольорові).

На Київщині та Черкащині жінки на шию жінки полюбляли надівати багато низок коралевого намиста, чим значною мірою пояснюється, чому груди сорочок не вишивалися. Заможніші носили також срібні ланцюжки з китицями, хрестики та дукачі, бідніші – лише хрестик, часом один дукач. На Черкащині нанизували по декілька маленьких хрестиків, які носили довкола шиї. На Полтавщині й Чернігівщині носили королі червоного кольору. Також широко побутували дукачі та хрестики. Останні були як срібні, так і дерев'яні.

Отже, комплекс зйомних прикрас на Середній Наддніпрянщині в XVI–XVIII століть був досить різноманітним. Він представлений вушними, шийними та нагрудними виробами. Вони мали давнє походження і виконували різне призначення. Всі вони мали локальні риси щодо властивостей матеріалів, техніки виготовлення окремих елементів, характеру їх поєднання.

\* \* \*

*М. М. Лівіцький, студент V курсу  
(наук. кер – проф. Бабенко Л. Л.)*

## **ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНОГО У СПРАВАХ РУСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПРИ РНК НА ПОЛТАВЩИНІ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ**

Релігійна сфера була і залишається важливим чинником політичної організації людського суспільства. Діяльність державних інституцій у цій сфері є одним із визначальних факторів стабільності в суспільстві. Багатьох помилок можна було б уникнути у майбутньому, якщо детально вивчити й урахувати здобутий досвід у взаєминах релігійних організацій та державних інститутів. Аналіз роботи цих інститутів допоміг би оптимізувати діяльність сучасних урядових структур, які відповідно до чинного законодавства, втілюють державну політику в цій сфері. Однією з установ, яка тривалий час координувала реалізацію державної

політики щодо однієї з найбільших конфесій у Радянському Союзі була РСРПЦ. Вона успадкувала окремі функції радянських органів державної безпеки.

Метою статті автора є з'ясування особливостей формування апарату РСРПЦ на Полтавщині. Хронологічними межами дослідження є 1943 – 1945 роки.

Передумови слід шукати в запровадженні цього інституту. На нашу думку, зміни в ставленні держави до Руської православної Церкви були значною мірою зумовлені здебільшого прагматичними міркуваннями радянського керівництва СРСР, причому як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. 1943 рік був переломним моментом у ході військових дій, який вимагав забезпечення всіма наявними засобами єдності народу в боротьбі з ворогом. Роль інтегруючої сили могла виконувати не лише панівна радянська ідеологія, а й Церква. Конструктивна роль останньої зросла з огляду на її участь у партійних акціях.

За таких умов і постало питання про створення інституту суспільства та займався справами нагляду й контролю духовного життя, який би номінально вивів би Церкву з-під нагляду спецслужб. Так була створена Рада у справах Руської православної Церкви при РНК СРСР. 14 вересня 1943 року РНК СРСР прийняла постанову «Про організацію Ради у справах руської православної церкви». Для реалізації функцій РСРПЦ на місцях передбачалось існування її регіональних представників – уповноважених при РНК союзних республік, обласних та крайових виконавчих комітетах, місцевих рад.

Структура РСРПЦ сформувалася згідно з постановою РНК СРСР № 1392 від 18 грудня 1943 року «Про штати уповноважених Ради у справах Руської православної церкви при РНК союзних і автономних республік, крайових і обласних виконкомів». Для кожної області встановлювався штат, який складався з уповноваженого РСРПЦ при облвиконкомі депутатів трудящих та секретаря-друкарки.

Формування кадрового складу апарату уповноважених РСРПЦ в областях здійснювали обласні виконавчі комітети трудящих. Вони мали право підбирати, призначати і звільняти уповноважених РСРПЦ. Однак інколи між призначенням на посаду та фактично розпочатою уповноваженим роботою минало декілька місяців. У Полтавській області кадрова проблема стояла надзвичайно гостро. Це питання контролювалося головою РСРПЦ при РНК СРСР Г. Карповим. Як зазначалося у роз'яснювальному листі від 28 грудня 1943 року № 121/31, адресованому голові Полтавського облвиконкому Мартиненку І. М., слід прискорити призначення

уповноваженого, оскільки з моменту затвердження РНК СРСР положення «Про Раду в справах РПЦ» пройшло більше від 2 місяців. Лише 1 серпня 1944 року голови облвиконкому повідомляє уповноваженому в справах РПЦ при РНК УРСР П. Ходченку про призначення уповноваженого в справах РПЦ при Полтавському облвиконкомі Курилка А. М. (через 9 місяців після виходу постанови). До цього обов'язки уповноваженого відповідно до штатних уповноважень не виконувалися або виконувалися частково. У цьому ж документі характеризуються ділові й особисті якості М. А. Курилка «...політично і взагалі грамотний, сам він за спеціальністю кваліфікований лектор-історик, добре ознайомлений з історією походження і розвитку релігії. Що стосується того, що Курилко, працюючи головою «Ради безбожників» у Полтаві, то це не може слугувати причиною заміни, оскільки тов. Курилко в 1937 році за дорученням Полтавського міськкому КП(б)У заміняв голову «Ради безбожників» на час його відпустки». Отже, М. А. Курилко в основному відповідав критеріям радянського чиновника, що мав реалізовувати координування завуальованої антирелігійної політики.

Особливо гостро стояло питання створення відповідних умов для роботи уповноважених РСРПЦ в областях. П. Ходченко від імені Раднаркому УРСР постійно нагадував керівникам облвиконкомів про необхідність створити для уповноваженого РСРПЦ належні умови: виділити окрему кімнату, забезпечити письмовими і канцелярським приладдям, а також надати в його користування, у разі потреби, транспортний засіб пересування, у побутовому обслуговуванні прирівняти до завідувача відділу облвиконкому. Часто вимоги РНК УРСР щодо забезпечення умов роботи представників РСРПЦ проте у повному обсязі не виконувалися. Часто місцеве керівництво не сприймало уповноваженого як рівноправну управлінську одиницю.

У роз'яснювальному листі П. Ходченка на ім'я М. Курилка від 30 березня 1945 року № 330 указано, що уповноважений знаходиться на рівні із завідувачем відділу облвиконкому в безпосередньому підпорядкуванні голови облвиконкому та його заступника і зобов'язаний йому доповідати з усіх принципових питань. Документи адресовані рай/міськ/виконкомам, повинні бути підписані головою або заступником. У підпорядкуванні інших працівників облвиконкому він не перебуває, говорилося у листі.

Обов'язковою умовою в практичній роботі уповноваженого виконання директив і вказівок Ради в справах РПЦ при РНК СРСР та розпорядження уповноваженого Ради при РНК УРСР.



Щодо зв'язків уповноваженого з вищими органами, то вони регулювалися циркуляром від 28 грудня 1943 року № 121/31 за підписом Г. Карпова, у якому наголошувалося, що уповноваженого можна командувати до Москви тільки за викликом чи за попередньою згодою Ради. З важливих питань уповноважений міг звертатися до керівництва апарату Ради листуванням, телеграфом або по телефону.

Таким чином, апарат уповноваженого в справах РСРПЦ у Полтавській області був сформований із значним запізненням. Гострими питаннями залишалися кадрові, матеріального забезпечення, співпраці із місцевими органами влади.

\* \* \*

*С. В. Рудик, студент V курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Лахач Т. О.)*

### **УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ: ЗАГОСТРЕННЯ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Серед багатьох «білих плям» в історії Другої світової війни є й питання українсько-польських відносин, що вплинуло не лише на загальні події на фронтах, а і на морально-політичний стан армій та цивільного населення обох сторін.

Напередодні відзначення свята 70 річчя заснування Української Повстанської Армії (УПА) і трагічних роковин Волинської трагедії 1943 – 1944-х років розкриття зазначеної проблеми є доволі актуальною. Ще більшої ваги вона набуває з огляду сучасного політичного становища в Україні, спроби переосмислення України та українського національно визвольного руху в Другій світової війни.

Осмилення питання історії українсько-польських відносин пройшло шлях від політики замовчування і викривлення окремих аспектів взаємин обох націй до науково обґрунтованих досліджень. На сьогодні цілісного дослідження, що враховує всі нюанси зв'язків українського й польського народів, немає, проте ключові питання дістали свою відповідь у монографіях та публікаціях. Історіографію цього питання можна розглядати у трьох напрямках. Першу групу представляють радянські науковці, які звинувачують у розгортанні конфлікту УПА, через співпрацю з нацистами, котрі проводили «антилюдську» політику. Це роботи: В. Давиденко, В. Поліщука, Ю. Войцехівського й інших. До другої групи відносять розвідки таких польських істориків, як Є. Семашко, В. Семашко, Р. Торжецький, Т. Ольшанський та інші. Головну причину ворожнечі вони вбачають у прагненні українців відновити

незалежність. Саме це, на їхню думку, спричинило деполонізацію Волині 1943 – 1944-их років і військові сутички УПА й Армії Крайової (АК). Третя група охоплює дослідження сучасних українських науковців, які акцентують увагу на протистоянні українців та поляків, викликаному імперською політикою урядів Польщі, яка своїми діями спровокувала українців на радикальні дії. З-поміж них виділяють роботи І. Льюшина, В. Сергійчука, В. В'ятровича, Ю. Шаповала, В. Ханаса та інших.

Корені українсько-польського конфлікту сягають довоєнної Польщі, яка політикою асиміляції та переслідування української інтелігенції зумовила активну українську опозицію. Свого апогею вона набуває з початком Другої світової війни, коли обидва народи стали по різні боки барикад, пропагуючи ідею відновлення незалежності власних держав.

Воєнні дії спричиняють активізацію українських національних сил, які, співпрацюючи з окупаційними силами, планують здобути незалежність України. Першим кроком на цьому шляху стало проголошення Організацією Українських Націоналістів (ОУН) Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 року в місті Львові. Це викликало гостре невдоволення польських кіл: польські бойовики роблять невдалий замах на життя голови Державного Управління Я. Стецька.

Тим часом на теренах Західної України виникають польські військові організації, які головним завданням ставляють відновлення польської держави у довоєнних кордонах. Вороже ставлення цих формувань до українського націоналістичного руху призвело до військових сутичок.

Протистояння українців та поляків провокують німці, які забезпечують поляків зброєю, влаштовують їх до адміністративних та урядових окупаційних установ, поліцейних загонів. Подібним чином діє і Радянський Союз. За його активної участі формуються польські партизанські відділи Сатановського, Собесяка, Бужинського, які свою мету вбачають у боротьбі з українськими націоналістами. Проте «боротьба з націоналістами» загалом зводиться до винищення українських сіл. Так, Армія Крайова має спецвідділи «Кривавий місяць» та «Чотирнадцятка», які протягом 1939 – 1945-их років знищують тисячі українців. Діяльність польських організацій «Черни Ожел», «Бяли Ожел», «Польська Партія Терористична», «Зожа», «Батальйони Смерці» має подібний характер. У 1943 – 1944-их роках спалено сотні українських сіл. У відповідь на це українські націоналісти винищують польські села. 18 травня 1943 року Крайовий провідник ОУН на Північно-Західних Українських Землях Дмитро Клячківський, «Клим

Савур», звертається до польського населення з відозвою, де заявляє: <...> якщо польська громадськість не вплине на тих, що пішли в адміністрацію, поліцію та інші установи з тим, щоб вони їх полишили, то гнів українського народу поллеться на тих поляків, які мешкають на українських землях <...>. Проте польські сили продовжують розпалювати ворожнечу. Активно діє і радянська сторона, яка під виглядом українських чи польських націоналістів проводить чистки у селах. Особливо активно діяв загін «Переможці» полковника Д. Медведєва.

Ситуація загострюється з появою на західноукраїнських теренах загонів АК, які стають згодом головним оплотом польських сил у регіоні. Непримиренне ставлення до ОУН та всього українського націоналістичного середовища робить АК одним з головних ворогів УПА. Від 7 квітня 1943 року, коли відбувся перший бій УПА й АК, до 19 січня 1945 року – формального розпуснення Армії Крайової – між «арміями без держав» відбуваються військові сутички, у яких гинуть тисячі людей. Деякі спроби діалогу між націями з метою примирення відбувалися у 1942–1944-их роках і вилилися у спільну українсько-польську Грубешівську операцію 1946 року. Але це лише одиничні регіональні випадки. Конфлікт згасає лише у 1946 році з приходом до влади у Польщі уряду народної демократії.

На кількість жертв та втрат українського і польського народів під час воєнних конфліктів історики мають різні погляди. За оцінками польських істориків, число загиблих поляків лише у Волинській трагедії 1943 – 1944-их років є близько 100 тис. чоловік. Українські втрати вони оцінюють у 20 тис. осіб. Вітчизняні дослідники називають число до 100 тис. українців і до 80 тис. поляків. На сьогодні, за попередніми підрахунками, українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни забрав більше ніж 180 тис. осіб з обох сторін.

Можна зробити висновок, що загострення українсько-польських відносин у роки Другої світової війни проходило у руслі двох стихій: боротьби українців за власну державність та імперських амбіцій поляків. Нехтування загальнолюдськими цінностями призвело обидві нації до радикальних способів вирішення українсько-польського питання. Повне дослідження і висвітлення цієї проблеми тепер не лише заповнить «білі плями» історії, а й надасть змогу по-новому поглянути на історію українсько-польських відносин, що запобігатиме виникненню подібних конфліктів у майбутньому.

\* \* \*

*В. М. Світловський, студент IV курсу  
(наук. кер. – асист. Гура О. А.)*

## **ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

Ідеї Дмитра Донцова були каталізатором у боротьбі за свободу нашого народу. В своїй праці «Націоналізм» Д. Донцов переконував у необхідності пошуку ідеї, яка об'єднала б суспільство навколо єдиної мети. «Ідеальний устрій» розумівся ним як невід'ємна складова, що повинна створити нову державу. Здавалося, ці ідеї повинні були стати якщо не основними в незалежній Україні, то хоча б за певний орієнтир.

Сучасні націоналістичні партії за логікою речей повинні були використовувати ідеї Д. Донцова з поправками на сучасність. Досить негативним є той факт, що за своїм змістом це далеко не так. У принципі, подібно до кінця 30-их років ХХ століття, нині виділилося дві течії: поміркована і радикальна. Не потрібно лякатися їх лозунгів та закликів. Якщо взяти Європу, подібні організації досить поширені на теренах усіх країн, але тут свою роль відіграє історія держави, в якій вони проживають. Саме це визначає сформованість нації й виокремлює пріоритети організації. Спільним залишається лише той факт, що основну масу таких партій утворює молодь.

У сучасному світі націоналізм повинен відігравати роль своєрідного магніту, навколо якого об'єднується народ. Іноді у державах об'єднавча ідея може бути зовсім інша, приклад, боротьба проти ворога. При цьому часто він може знаходитися у межах цієї країни. Українське суспільство ще не готове сприймати націоналізм як головну ідею. Це можна пояснити стереотипами, що склалися. Окрім цього, є й інші причини такої ситуації. Після здобуття незалежності не вдалося сформувати національну ідею та українську націю. Можливо, це пояснюється тим, що століттями українці піддавалися впливу різних акцій, котрі мали на меті зламати народ у духовному чи моральному плані. Іноді все зводилося просто до фізичного знищення українського народу. Це був не одномоментний акт агресії, а цілеспрямована політика, яка призвела до таких негативних наслідків. Це процес проходить червоною ниткою через усю нашу історію. Так уже сталося, що українські землі стали буферною зоною між Європою та Азією. В поєднанні з таким різнополюсним тиском українці почали втрачати той фундамент, який тримав їх у єдності.

На мою думку, ідею націоналізму необхідно формувати двома способами. Перший – «культурницький», який за основну мету поставить відродження нації. Після всіх страждань, що довелося пережити нашим предкам, особливо якщо врахувати війни,

Геноцид, то можна говорити, що «нас» зламали. Тут не має помилки «нас»: наші діди, прадіди, які пережили все це, набули іншу психологію – психологію заляканої людини, котра боялася завтрашнього дня, боялася за себе, за своїх дітей. Прикро, але ця рабська психологія на генному рівні дісталася нащадкам і проявляється через меншовартість. Тому першочерговим завданням є побудова ідентичної нації, яка повинна голосно заявити про себе у світі. Ми вже 20 років знаходимося в пострадянському періоді розвитку, потрібно вирішувати, в якому напрямку рухатися.

Наступним кроком є відродження традицій. Так, у цьому напрямі проводиться робота, але в недостатньому обсязі. Доцільно було б повернутися до «Просвіт», але уже в їх новому варіанті. Потрібно чітко окреслити ідеали, на які повинна опиратися нація. В нас достатньо героїв, які заслуговують на ще більше визнання: чого варті повстанці з Холодного Яру; поети, письменники які прославляли у своїх творах Україну. Саме ідентичність забезпечить поступове просування вперед.

Другим напрямом формування націоналізму є «політичний». Ця течія повинна бути похідною від першої. Саме так, а не інакше. Коли є нація, є єдина зовнішньополітична доктрина, єдині цінності в державі.

Таким чином, необхідні зміни в світогляді українців, насамперед, необхідно черпати все найкраще у традиціях та історії власного народу і реалізовувати через організації й рухи націоналістичного спрямування.

\* \* \*

*В. Ю. Токовий, студент V курсу  
(наук. кер. – доц. Ревежук В. Я.)*

### **ОТАМАН АНДРІЙ ЛЕВЧЕНКО**

Трагічні сторінки української історії 20-их років ХХ століття – це період становлення на теренах нашої держави окупаційного московсько-більшовицького режиму, що відзначався нестримною ненавистю до самої ідеї незалежності української держави й до тих, хто, власне, відстоював і боровся за цю ідею. Ці трагічні сторінки досі залишаються надзвичайно актуальним та малодослідженим пластом в сучасній українській науці. Однією із таких найбільш трагічних і водночас славних сторінок історії України вказаного періоду є повстансько-партизанська, антибільшовицька боротьба українського народу, в першу чергу українського селянства, проти московсько-більшовицьких окупантів. Вона була прямим

продовженням визвольних змагань 1917 – 1921 років, але в умовах окупації.

Полтавщина у цій боротьбі виділяється за кількістю повстанських формувань серед тих губерній, де повстанський рух був найактивнішим (32,8 %). Як зазначають сучасні українські історики, більшовицька влада однозначно трактувала повстанський рух на Україні як прояв «куркульського бандитизму» або як «буржуазно-націоналістичну контрреволюцію», ігноруючи факт боротьби українського народу за встановлення незалежної Української держави.

Одним із найбільших осередків повстанського руху на Полтавщині у період із 1920 по 1922/23 роки був Кобеляцький повіт, а найзначнішим і найвідомішим отаманом – ватажком повстанських загонів – Андрій Левченко. Доступ до його кримінальної справи, що зберігається у архіві УСБУ в Полтавській області був відкритий лише у 2005 році.

Андрій Іванович Левченко народився 1 жовтня 1895 року на хуторі Перепелиця Кишеньківської волості Кобеляцького повіту в звичайній селянській хліборобській родині.

Після закінчення 6 класів кобеляцької гімназії в 1916 році навчався в Київському військовому училищі. Після цього в чині підпоручика був направлений до царської армії. Під час Гетьманату вступив до Чорноморської дивізії, де був помічником начальника господарської частини 2-ого Чорноморського полку. З цим же полком приєднався до повстання Січових стрільців. Брав Київ разом із Облоговим корпусом Євгена Коновальця. У 1919 році воював із Червоною армією та денікінцями у чині сотника кавалерійського полку 2-ої дивізії Української Галицької армії. Згодом перехворів на тиф. Пізніше, за наказом командування Галицької армії готував повстання проти поляків у польській прифронтовій смузі (Ушицький повіт).

У січні 1920 року, після поразки Галицької армії, аби легалізуватися в умовах радянської влади для організації подальшої боротьби із більшовиками, дістав від коменданта Жмеринки, зайнятої червоними військами, перепустку і прибув у Кобеляки. Тут він обійняв посаду завідувача мобілізаційного відділу при повітовому військовому комісаріаті.

Роз'їжджаючи по повіту, створив розгалужену підпільну організацію на чолі із повстанським комітетом, до якої ввійшли двадцять його однодумців, які ставили своїм завданням боротьбу за відновлення української державності. Враховуючи таку його діяльність, можна з упевненістю говорити про те, що ця робота

була задалегідь узгоджена із військовим керівництвом УНР під проводом С. Петлюри.

Кобеляцький повіт був поділений Левченком на чотири райони, до кожного із яких він призначив коменданта. Повстанці називали себе козаками, а Андрія Івановича – «батьком Левченком». Більшу частину їх становили малоземельні й безземельні селяни.

Усього лише за півтора місяці організаційної роботи під проводом Левченка зібралося близько п'яти тисяч партизанів, які не сприймали чужу владу і грабіжницьку більшовицьку продрозкладку.

Загальне повстання у Кобеляцькому повіті Левченко розпочав 24 травня 1920 року. Воно охопило практично всю Кобеляччину і поширилося на Кременчуцький та Хорольський. Радянську владу тут було фактично ліквідовано.

А. Левченко був єдиним отаманом, який підтримував, хоч і нерегулярно, зв'язок і координував свої дії зі Штабом Головного отамана С. Петлюри. Відбірний загін під його командуванням у кількості 600 чоловік піхоти та 150 кінноти в жовтні 1920 року пішов на допомогу армії УНР, яка, притиснута до Західного кордону, боролася проти переважаючих сил більшовиків та поляків. Його повстанці пройшли через Малу Перещепину – Говтву – Хорішки – Решетилівку – Опішне – Білоцерківку, і досягли Переяславщини. На початку листопада вони форсували Дніпро, але зазнали поразки на Київщині від переважаючих сил червоних.

Значні за кількістю та організованістю повстанські загони Андрія Левченка діяли на теренах Кобеляцького повіту до кінця 1922 року. Перехід до непу й значні втрати від каральних загонів чекістів призвели до затухання повстання.

Вирішивши продовжити боротьбу іншими методами, Андрій Левченко разом із вірними йому повстанцями перебрався на Правобережжя і з фіктивними документами з'явився у Катеринославі, маючи намір організувати там антирадянське підпілля. Проте серед його однодумців виявився зрадник, який і видав повстанців. На допитах у Катеринославській губЧК Левченко визнав себе поборником ідеї незалежної Української держави, за політичним переконанням націонал-соціалістом та ідейним петлюрівцем.

Андрія Івановича Левченка й ще сімох повстанців було розстріляно 8 березня 1923 року. Будь-яка згадка про них цинічно та жорстоко знищувалася радянською владою, а ім'я отамана із тавром «бандита» було викреслено із людської пам'яті на довгі

десятиліття. І лише зараз ми маємо можливість відновити історичну справедливість через посмертну реабілітацію багатьох борців ХХ століття за незалежність України.

\* \* \*

*М. М. Федоренко, студент V курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Сердюк І. О.)*

**ЩОДЕННИК СВЯЩЕНИКІВ  
АНДРІЯ ТА ФЕДОРА КИРНЕЦЬКИХ  
ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ  
КІНЦЯ ХVІІІ СТОЛІТТЯ**

Сучасна історична наука велику увагу приділяє вивченню повсякденного життя та світогляду окремої «маленької» людини певної епохи. У фокус дослідницьких методик потрапляють такі різноманітні аспекти, як, наприклад: родина, шлюб, ставлення до власного здоров'я, бачення смерті, освіченість, уявлення про навколишній світ тощо. Для повноцінного висвітлення подібних тем необхідне поєднання двох засадничих компонентів: корпусу джерел та відповідних дослідницьких методик. У цій статті ми звернемо свою увагу на перший компонент.

Вітчизняні дослідники історії повсякдення доби Гетьманщини як джерела традиційно застосовували матеріали наративного характеру (мемуари та щоденники), а також документи епістолярного жанру. Однак обидві ці групи джерел є доволі фрагментарними і розрізненими. Так, загальновідомими є щоденники козацьких урядників Петра Апостола, Якова Марковича та Миколи Ханенка, автобіографія Іллі Турчиновського. Однак ці документи, по-перше, вже дещо «заїжджені», а по-друге – з'явилися з-під пера представників тогочасної суспільної верхівки, а отже, мало відображають життя простолюду. Проте нещодавно до наукового обігу було введено джерело авторами котрого були звичайні сільські священники – брати Андрій та Федір Кирнецькі.

Вони мали парафію у селі Ховзовка Глухівського повіту Новгород-Сіверського намісництва, й з грудня 1787 по жовтень 1788 року вели щоденник. Як бачимо, він охоплює короткий проміжок часу – 11 місяців, однак записи велися дуже щільно (практично кожного дня) і докладно. Автори описали своє приватне життя, виконання обов'язків священника, видатки на купівлю різних товарів, найбільш примітні події, тому щоденник Кирнецьких є цінним джерелом для вивчення соціальної історії та історії повсякдення ранньомодерної доби, тож докладніше розглянемо його інформаційний потенціал.



У щоденнику скрупульозно зафіксовано видатки на купівлю різних товарів, серед яких представлені як харчі, так і одяг, предмети побуту. Ці записи дозволяють нам з'ясувати ціни на товари та дослідити світ речей, котрий оточував сільського священика. Для прикладу 2 грудня 1787 року один із братів забрав у кравців нову рясу вишневого кольору, заплативши за пошив 40 копійок, пізніше він купує нового кожуха за 2 рублі. Щоденник дає багатий матеріал для вивчення співвідношення вартості таких товарів, так півпуда (8 кг.) шук коштувало 50 коп., булка – 2 коп., жіночі чоботи – 45 коп., платок – 35 коп., фунт (бл. 400 грамів) меду – 7 коп., очіпок – 16 коп., стрічка – 7 коп., чарка – 2 коп., десять листів паперу – 12 коп. Відповідно до своїх видатків священики постають доволі заможними людьми, вони постійно купують нові речі, харчі, напої.

Щоденник дозволяє простежити і джерела прибутків священнослужителів, у першу чергу – це плата за церковні триби. Чи не кожного дня зазначені кошти отримані за хрещення, вінчання, відспівування. Однак зауважимо, що ця плата порівняно незначна: 5 – 10 копійок або ж узагалі бралася харчами (солонею, рибою, горілкою, медом). Набагато вищі грошові прибутки священики отримували від торгівлі горілкою, медом, сіном та іншими речами. Складається враження, що брати торгували всім, чим могли, вочевидь, вони займалися не тільки служінню Богу, а й розбудовою власного господарства.

Щоденник свідчить про освітній рівень та коло читання авторів, на сторінках неодноразово згадується про переписування ними віршів і власноруч складених пісень, також «ради переписи» бралися доволі об'ємні книги (понад 200 сторінок). Про те, що фоліанти переписувалися на замовлення свідчить, запис від 25 січня 1788 року, де йдеться про відправлення військовому товаришеві Івану Ступакову: *«своеручно писаную географическую и священною и гражданскою хронологическою исторію и комерцією на 1042 страницах да сочинения в Пруссіи о науках 100 страниц книги»*.

Та все ж, ознайомившись зі щоденником, ми можемо стверджувати, що основним видом діяльності священиків було саме виконання церковних обов'язків. Поглянемо, як проходив їхній «робочий тиждень у лютому 1788 року (14 – 20 лютого). У понеділок автори повинчали другим шлюбом мешканців Ховзовки, у вівторок - ховали померлу восьмимісячну дівчинку, в середу – писали метричні книги, у четвер - правили заутренню та хрестили дитину, в п'ятницю – писалася ногна відправа (панахида), котру

треба було приготувати на наступний день, а також проводилася вечірня.

Субота й неділя для церковнослужителів традиційно видавалися більш напруженими: так у суботу після заутрені довелося йти в один із ховзовських дворів і сповідувати його тяжкохворих мешканців, потім була проведена літургія, за нею – панахида з поминанням померлих, а вже ввечері священика покликали святкувати хрестини охрещеної в четвер дитини. В неділю треба було проводити літургію - богослужіння з таїнством причастя; примітно, що у той день причастилося тільки чотири душі. Після літургії була прочитана проповідь, цього разу акцент робився на повчанні прихожан, щоб ті не боялися розповідати священику свої гріхи і каялися у них, а далі хрестили чергову дитину. Цей тиждень практично нічим не вирізнявся з поміж інших, тож бачимо, що священикам доводилося витратити на церкву і прихожан багато часу.

Загалом, після ознайомлення зі щоденником братів Кернецьких можемо констатувати, що документ є надзвичайно цінним та інформативним джерелом для вивчення повсякденного життя сільських священиків й інших мешканців села. Щоденник насичений різноплановою інформацією щодо особливостей функціонування церкви, занять, матеріального становища, освіченості та забобон в українському суспільстві кінця XVIII століття.

\* \* \*

*М. А. Хорольський, студент IV курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Сердюк І. О.)*

### **УЧАСНИКИ КОНФЛІКТІВ**

#### **У РАНЬОМОДЕРНОМУ МІСТЕЧКОВІ ЛОХВИЦЯ**

Жодне суспільство не існує без серйозних непорозумінь, зіткнень і суперечок між життєвими позиціями, ідеями, цілями та поглядами окремих індивідів. Життя соціуму неможливе без явища, що в сучасній науці називається конфліктом. Конфлікти, за тлумаченнями цього феномена науковцями, супроводжують людину від народження до смерті, й викоринити їх не можливо. Саме дослідження конфліктів на сьогоднішній день корисне передусім тим, що дозволяє побачити аксіологічні (ціннісні) установки, поняття, ментальні стереотипи й стратегії його учасників. Якщо учасниками конфліктів були прості люди, то з'являється унікальна можливість побачити життя тих членів суспільства, котрі рідко стають об'єктом історичних досліджень.

Тому в цьому дослідженні спробуємо уважно проаналізувати склад учасників конфліктів.

Розвиток української писемності в другій половині XVII століття тісно пов'язаний з організацією діловодства в системі міських установ відповідно до нового адміністративного поділу, який складався в ході визвольної війни 1648 – 1654 роки. Міста Лівобережжя поділялися на дві групи. Одну становили магістрати міста, що користувалися магдебурзьким правом (право самоуправління). До них належали Київ, Ніжин, Переяслав, Стародуб, Полтава, Глухів тощо. Другу – ратушні міста, які мали міське управління, але не користувалися магдебурзьким правом. Вони більшою мірою залежали від старшинських адміністрацій. До таких належало і сотенне містечко Лохвиця, яке входило з 1649 по 1658 рік до Миргородського полку, а з 1658 по 1781 рік – до Лубенського.

У сотенному містечкові Лохвиця починає розвиватися ратушне діловодство. Так була створена “Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття (1652-1687)”. Вона містить на цей час 214 судових справ, але в нашому дослідженні будуть фігурувати лише 85, які безпосередньо проводилися за участю мешканців Лохвиці. У середньому кожного року розглядалося – по п'ять справ, але безумовно, що розподіл їх за роками був не такий рівномірний. Так, у 1654 році судді розглянули 6 справ, у 1655 – 16, у 1656 – 17, у 1657 – 4, у 1658 – 1, у 1659 – 3, у 1660 – 8. У наступні роки, аж до 1680 року, суд розглядає одну-дві справи за рік. Вищеназвані протоколи не відображають повною мірою всі сварки й суперечки, що відбувалися в Лохвиці та на приміських територіях хоча б через те, що значна частина з них, очевидно, не ставала предметом судових розглядів.

Якщо уважно проаналізувати склад учасників цих конфліктів, то стає очевидним, що записи до ратушної книги робилися за трьома напрямками. По-перше, це за становою приналежністю. Провівши глибокий аналіз справ, нам удалося виділити лише 38, де чітко зазначено, які сторони представлені у конфлікті за становою приналежністю. Поміж цих справ переважне місце належить конфліктам між міщанами 15 – (39,4 %), котрі на той час займали переважаче місце серед населення, котре проживало у містах. У цей склад ми включили справи, де прямо зазначено “*мещанин*”, та позови, де вказується “*обыватель лохвицкий*” (житель Лохвиці). Далі за ними із значним відривом ідуть суперечки панів (саме так називали війта, дворянина, поміщика на території України) і міщан 5 – (13,1 %). Далі відзначені конфлікти між козаками і міщанами 4 – (10,5), панами і купцями 3 – (7,8 %), панами і козаками 2 (5,2).

Одиничними конфліктами представлені справи міщанина – купця (2,6 %), пана – духовної особи (2,6 %) тощо.

Прикладом такого запису є конфлікт 1656 року між Василем Лазаренком (“*обыватель лохви(ц)ки(ї)*”) і Степаном Гриценком (“*мещанин*”) стосовно крадіжки сукна. Василь Лазаренко говорив перед судом, що “...они(ї) Степа(н),... сукно было про(с)тое вкраль...”. За цей вчинок він був відразу пійманий і до суду доставлений. На запитання судді де він узяв сукно, відповів: “...я то (ж) первы(ї) ра(з) таки(ї) зли(ї) не(ц)нотливвы(ї) учинок попо(л)ни(л). Після дослідження справи суд виніс рішення про покарання злодія відповідно до законодавства.

До другого напрямку належать 14 справ, котрі містять запис і за становою приналежністю (пан, козак, десятник, челядник, духовна особа), і за родом занять (різник, швець, вівчар, мельник, орендар, шинкар, слюсар, гончар, аптекар, ткач). Так, у 1655 році козак лохвицький Пархом Руденко в своєму позові до суду скаржився на вівчаря Лук’яна Хурсина, котрий “*пастухъ, злочынца, запомньвши боя(з)ни божо(и),... ягнята по(к)ра(в)ши, Ю(р)ковъ Ли(т)винновому, во(в)чарю, тому (ж) выдаль...а то(т) Юрько, зра(и)ца, Ма(р)тиновъ Ко(н)драте(н)ковому з Ива(х)нихов, во(в)чарю, выда(л) ... двое ягня(т)*”.

Досить цікавим також є третій напрям, до якого ми включили 33 справи. Характерною рисою цих конфліктів є те, що писар записував (приналежність до стану або до роду занять) тільки позивача, а в іншій стороні (відповідача) зазначалися лише прізвище та ім’я. Можна припустити, що саме такий запис (тільки прізвище й ім’я), говорив про знатність, відомість особи в цьому суспільстві. Зокрема, суд 6 травня 1662 року розглядав справу за позовом міщанина Ничипора Щербаня на Устю Іваниху Пивоварку і на сина її Юска. Він мовив: “*Иваниха зь легькоумы(с)лности свое(ї) нвь(ст) зь яким(х) мьрь и причи(нь) славе добро(ї) и учтивости шько(д)лыво(и), якобы то свини еи поби(т) мьль, дорекала....* Тобто за дорікання Іванихи Ничипор звернувся до суду з проханням захисту честі.

Таким чином, підсумовуючи зазначені факти та статистичні дані однієї із частинок конфлікту, можна сказати, що справи, котрі були записані до Лохвицької ратушної книги, мали неоднорідний характер. Вони були розподілені нами на три напрями: 1) за становою приналежністю (пани, міщани, козаки, купці тощо); 2) за становою приналежністю і родом занять (ткач, гончар, калачник, вівчар, аптекар тощо); 3) справи, в яких зазначена одна сторона за становою приналежністю або родом занять, а інша лише за прізвищем та ім’ям. Саме такий розподіл, на нашу думку,

потрібний у дослідженні судових справ як Лохвицької ратушної книги, так й інших, що відносять до XVII століття.

\* \* \*

*О. О. Цвігуненко, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Єрмак О. П.)*

### **ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ ВОІНА: НАДІЯ ДУРОВА – УКРАЇНСЬКИЙ ФЕНОМЕН У ВІЙНІ 1812 РОКУ**

У цьому році виповнюється 200-річчя франко-російської війни 1812 року, події якої безпосередньо стосувалися українських земель, зокрема Полтавщини. Число наших земляків брали безпосередню участь у бойових діях. Яскравим прикладом цього є життєвий шлях кавалерист-дівичі Надії Дурової.

Перша в Росії жінка-офіцер, герой війни 1812 року, Надія Андріївна Дурова (у заміжжі Чернова) народилася 17 вересня 1783 року (а не у 1789 або 1790 році, який зазвичай указують біографи Н. Дурової, ґрунтуючись на її ж «Записках») у сім'ї відставного ротмістра Охтирського гусарського полку, згодом – чиновника, городничого Андрія Васильовича Дурова (зі шляхетсько-козацького роду Туровських), власника хутора у Великій Кручі на Полтавщині (тепер Пирятинський район), та Марії Дурової (уродженої Олександрович, з роду пирятинських козаків Олександровичів). У цьому шлюбі народилася Надія.

Мати була незадоволена тим тим, що народилася дівчинку. Одного разу, будучи роздратованою дитячим криком, Марія Дурова викинула 4-місячне немовля з вікна карети. Після цього випадку батько довірив доглядати доньку старому гусарові Астахову, який прищепив Надійці любов до військової справи.

У віці 18 років, в жовтні 1801 року, виконуючи волю батька, Надія одружилася з чиновником 14-ого класу Сарапульського нижнього земського суду Василем Черновим. Сімейне життя у неї не склалося, не допомогло і народження в 1803 році сина Івана. Незабаром вона повернулася в рідну домівку, залишивши чоловіка і дитину в місті Ірбіт (про це в «Записках» Дурової не згадується).

Цілих три роки Надія «розривалася» між сином, нелюбим чоловіком і рідною домівкою, де мати зустріла її дуже неприязно. Таким чином, на час своєї служби в армії вона була не «дівичею», а дружиною і матір'ю. Можливо, замовчування цього факту пов'язане з прагненням ототожнювати себе з архетипом дівичо-воєвниці (наприклад, Жанни д'Арк).

У день свого народження 17 вересня 1806 року Надія вирушила купатися, прихопивши старий козацький одяг. Перевдягнувшись у

чоловіче вбрання, вона залишила на березі свою сукню. Батьки вирішили, що вона втопилася. А насправді Надія Андріївна у чоловічому одязі, назвавшись «поміщицьким сином Олександром Васильовичем Дуровим», приєдналася до донського козачого полку, що прямував на війну з французами.

9 березня 1807 року в Гродно, під ім'ям дворянина Олександра Васильовича Соколова, Надія Дурова завербувалася товаришем (юнкером-рядовим із дворян) у кінний Польський уланський полк, зменшивши свій вік на 6 років і, звісно, не згадавши про чоловіка та сина.

У складі уланського полку вона брала участь у битвах при Гутшадте, Гейльсберзі, Фридланді, де виявляла хоробрість. Наприкінці березня полк направили до Пруссії, звідки Дурова написала лист батькові, у якому просила пробачення за свій вчинок. Андрій Дуров звернувся до царя з проханням розшукати дочку.

Коли було з'ясовано, де знаходиться Надія Дурова, її позбавили зброї й свободи пересування і відправили із супроводом у Санкт-Петербург. За розпорядженням імператора Дурова була викликана до Петербурга, де 31 грудня 1807 року вдостойлася найвищої аудієнції. У Надії відбулася довга розмова з імператором, який, вислухавши її прохання, дозволив залишитися в армії, але вигдав нове чоловіче ім'я.

Прослуживши майже 10 років, незважаючи на контузію, тільки у 1816 році, поступившись проханням батька, в чині штаб-ротмістра, з нагородами за хоробрість і пенсіоном Н. Дурова вийшла у відставку. Кілька років мешкала в Санкт-Петербурзі у дядька, згодом у готелі «Демут» за адресою Набережна річки Мийки, 40. Близько року вона жила в Україні, потім у Москві, а звідти виїхала до міста Єлабуга.

Вона постійно ходила в чоловічому костюмі, всі листи підписувала прізвищем Александров, сердилася, коли до неї зверталися, як до жінки, і взагалі відрізнялася, з точки зору свого часу, дуже дивакуватою, але надзвичайною любов'ю до тварин.

Життя у відставці відзначалося доволі успішною літературною кар'єрою, але Надія Дурова раптово припинила літературну працю і поїхала в Єлабугу, де провела решту життя в маленькому будиночку, в оточенні лише своїх численних підібраних собак і кішок.

Померла Надія Андріївна 21 березня (2 квітня) 1866 в Єлабузі В'ятської губернії у віці 83 років. При похованні на Троїцькому цвинтарі Єлабуги їй були віддані військові почесні. Поховали її, згідно із заповітом, у чоловічому вбранні.

*О. І. Шведун, студент V курсу  
(наук. кер. – проф. Бабенко Л. Л.)*

## **СПІПРАЦЯ ОУН З ВЕРМАХТОМ ТА ЛЕГІОН УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ Р. СУШКА**

З моменту виникнення Організації українських націоналістів у її програмних документах чітко простежувалася орієнтація на збройні методи боротьби за українську державність. Боротьба мала відбуватись у двох напрямках: перший – передбачав підготовку підпільних бойових груп, які повинні були підняти повстання на окупованій території батьківщини, а другий – формування добровольчих частин при іноземних арміях, котрі могли б у вирішальний момент долучитися до повстанців й утворити єдину організовану військову силу. Виникає питання: чи справді керманічі ОУН могли розраховувати на успіх за умови вищеокресленого сценарію?

Найбільший досвід боротьби за незалежність за допомогою сформованих за кордонами етнічних територій добровольчих частин мали поляки. У 1812 році їхні з'єднання воювали проти Росії в армії Бонапарта, а в 1854 – 1855 роках – у турецькому війську. Домігшись від австро-угорського уряду дозволу на створення в серпні 1914 року двох польських легіонів, лідери польського національно-визвольного руху забезпечили собі на момент дезінтеграції Габсбурзької імперії основу для регулярних збройних сил відродженої Польської держави. Поряд із добровольчими частинами на боці Центральних держав поляки сформували національний корпус генерала Ю. Довбор-Мусьницького в Росії й армію генерала Ю. Галлера у Франції.

Зрештою, перед оунівським керівництвом був досвід власне українських організацій, які зуміли в 1914 році створити Легіон українських січових стрільців у складі австрійської армії, який згодом відіграв далеко не останню роль у національно-визвольних змаганнях. Як бачимо, лідери українського націоналістичного руху мали доволі вагомі підстави розраховувати на те, що вибрана ними схема військової діяльності матиме позитивні наслідки.

Першочерговим завданням при дослідженні історії формування Дружин українських націоналістів (ДУН) має стати пошук відповіді на два ключові питання: з якою метою ОУН(б) перед війною пішла на неприховану співпрацю з вермахтом і чому націоналісти вірили в те, що німецьке командування погодиться на підготовку українських солдатів, незважаючи на негативне ставлення фюрера і його найближчого оточення до створення у перспективі української держави?

Щоб знайти відповідь на перше питання, потрібно з'ясувати, чи могли оунівці в 1941 році розраховувати на військову допомогу з боку інших держав Європи. Йдеться насамперед про Францію та Велику Британію. Їхні союзницькі відносини з Польською Республікою змушували керівників українського націоналістично-революційного руху шукати підтримки в таборі ворогів Польщі.

Найбільш натягнуті взаємини офіційна Варшава мала з іншою молодією постверсальською державою – Литвою. Ініціатором українсько-литовського зближення був міністр закордонних справ Литви (у 1919–1920 роках) Й. Пуріцкас. Співпраця зводилася до взаємодії на міжнародній арені, обміну розвідінформацією про Військо польське, фінансової та технічної допомоги УВО й ОУН з боку Литовської держави. Проте, хоч стосунки з Литвою були корисними, остання через об'єктивні причини не могла стати важливим політичним гравцем у Європі.

Єдиною потужною країною, зацікавленою в політичному й воєнному послабленні як Польщі, так і Радянського Союзу, була Німеччина. Основним фактором, що визначив співпрацю ОУН та Німеччини, була спільна зацікавленість обох сторін у зміні існуючого у версальській Європі статус-кво.

Завершилась оунівсько-абверівська співпраця 30-их років ХХ століття згодою керівництва абверу, перед нападом Німеччини на Польщу, 15 серпня 1939 року створити за участю оунівців український диверсійний загін із 120 (за іншими даними – 600) чоловік, який базувався в Словаччині й дістав назву «Допомога гірським селянам». Підготовкою загону займався абвер-2 (другий відділ абверу – «Диверсії та психологічна війна»).

Формування цього невеликого Легіону під командуванням полковника Романа Сушка стало піком військової співпраці між тоді ще єдиною ОУН та вермахтом. І хоча українці пропонували своїм німецьким візаві зарахувати до Легіону 12 тисяч солдатів і 1300 офіцерів, керівники вермахту відкинули таку пропозицію як нереальну. Базовий військовий вишкіл загону Сушка, який в українській літературі ще відомий, як «Військові Відділи Націоналістів», відбувався в м. Зауберсдорфі. Заняття проходили в суворій таємниці, українські бійці часто змушені були з метою конспірації приховуватися за німецькими іменами та прізвищами. Легіонери Сушка в ході підготовки детально вивчали володіння зброєю, топографію, підривну справу, диверсії, саботаж, десантування.

ВВН мали стати базою для розпалення антипольського повстання в Західній Україні. Загальну ж координацію дій між повсталими націоналістичними групами в тилу польської армії й



наступаючим разом з німцями загоном Сушка повинна була здійснювати 8-ма резидентура абверу-2 в місті Бреслау (тепер Вроцлав). Німецькі дипломати й експерти зі спецслужб у травні 1939 року докладали всіх можливих зусиль для того, щоб «конфлікт із Польщею був викликаний не з боку Німеччини». У розрізі цього виняткову увагу приділяли нагнітанню «української проблеми», загострення якої могло б спровокувати повстання в Галичині як зручний привід для німецької інтервенції.

Однак після укладення пакту Молотова – Ріббентропа, командування вермахту «дало задній хід» своїм українським ініціативам. 25 серпня 1939 року керівництво армії, враховуючи політичні міркування, відхилило думку про можливість залучення ВВН до бойових дій на фронті. Легіон Сушка в боях з польською армією не використовувався, а після завершення польської кампанії його солдатів здебільшого перевели на службу до веркшцуів (охорона підприємств) або допоміжної поліції в Генеральному губернаторстві Польському.

\* \* \*

*О. І. Якименко, магістрант  
(наук. кер. – проф. Волошин Ю. В.)*

### **СПИСОК «ЛІТОПISУ ГРАБЯНКИ» У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

З 1938 року у фондах Державного архіву Полтавської області зберігається «Рукописная тетрадь истории Украины «От начала казацкого имени и коего рода и племени казаки...», датована останньою чвертю XVIII століття. За своєю тематикою та структурою цей документ нагадує один зі списків «Літопису Грабянки».

Літопис гадяцького полковника Грабянки у XVIII століття став популярним нарративом, котрий поширювався в численних рукописних копіях по всій території Гетьманщини. На сьогодні відомі понад 60 списків пам'ятки, що представляють дві її редакції – повну (Київський список, 1854 рік) і коротку (Житомирський список, 40-і роки XVIII століття).

Питання вивчення козацького літопису у вітчизняній історіографічній науці постало у монографіях О. Апанович, Я. Дзири, А. Бовгирі.

З огляду на відсутність в історіографічній науці спроб дослідити Полтавський список, спробуємо відповісти на питання:

- Чи є досліджуваний твір самостійною роботою або ж це – текст, створений на основі готової компіляції?

- Проаналізуємо список на предмет джерельної основи, фактографії, та авторства. З цією метою порівняємо між собою три вищеназвані списки.

При цьому використаємо загальні методи наукового пізнання, серед яких виділяють групи методів емпіричного (спостереження, порівняння) та теоретичного рівнів дослідження (абстрагування, аналіз і синтез). Також застосуємо спеціально-історичні, або загальноісторичні методи дослідження, зокрема історико-порівняльний та історико-системний.

Загальний обсяг рукопису становить 84 аркуші, які пронумеровані в арабській пагінації. Аркуші № 81 – 84 були передані у квітні 1989 року до Центрального державного історичного архіву з метою їх реставрації й з часом утрачені. Розміри паперу – 20 × 32 см. Починаючи з першого аркуша рукопису, нумерацію сторінок закреслено та виправлено у порядку зменшення.

Аркуші 1 – 80 розмічено полями від 13 до 30 мм. Папір літопису Грабянки – переважно жовтуватого кольору, решта – білого. На папері використовуються близько 15 різновидів філіграней, найбільш поширені з яких – літери РФ, котрі різняться своїм написанням у декількох варіантах (уписані всередині прямокутника, узорів). Цей папір було виготовлено на одній з російських фабрик у різний час (з 1732 по 1780-і роки). Також популярним водяними знаками у зазначеному документі є зображення літер АГ та фірмового знаку папірної фабрики Афанасія Гончарова – вензелів у декількох варіаціях (1740 – 1750-і роки). Меншою мірою використовуються філіграні із зображенням складних узорів – квіток, гербів тощо.

Палітурку рукопису виготовлено із картону блакитного кольору. Аркуші 38, 39 відірвано з правого та лівого боків, тому неможливо прочитати останніх слів або літер. Книгу прошито мотузкою у двох місцях. Під час вивчення дослідження документа було виявлено неправильне зшиття і розташування 54, 71 та 72 аркушів, зважаючи на порушення логічного викладу матеріалу. Аркуші 40, 41 та 46 пошкоджено у нижній частині (надірвано, помітна пізніша вставка та реставрація тексту). Текст на 39 та 40 аркушах розмитий (імовірний вплив води на текст). Значно гірший вигляд мають аркуші 74 та 75: з обох сторін зазначених аркушів неможливо прочитати текст 11 см у довжину й 25 см у ширину – папір надірвано, пошкоджено водою й сирістю.

Під час внутрішнього аналізу документа було помічено істотну різницю у почерках переписувача. Сторінки 1 – 13, 15 – 39 та 147 – 160 кардинально різняться у стилі письма. Таким чином, можна

дійти висновку про те, що зазначений документ переписувався не однією, а як мінімум трьома особами.

Один із гіпотетичних списків «Літопису Грабянки» написано скорописом другої половини XVIII століття, помітна тенденція до витягнутості букв по вертикалі, їх неоднаковий розмір; букви чіткі, натиск пера рівномірний, різниця між тонкими й товстими рисками літер майже непомітна. Чіткість і ритм письма витримується слабо, букви ледь помітно нахилені вправоруч, з'єднаність (нез'єднаність) графем приблизно однакова. Порівняно із скорописом українських пам'яток XVI – XVII століть, графічна система аналізованого літопису характеризується тенденцією до вирівнювання: значно менша літерна варіативність, яка в пам'ятках більш раннього періоду відображала боротьбу старих та нових графічних тенденцій.

Розбіжності між полтавським, житомирським і київським списками простежуються зі вступного розділу (про етногенез «малоросійського народу»). У тексті «Рукописной тетради...» та повної редакції натрапляємо на поєднання автором двох теорій про початки козацького роду (скіфської та козарської). У цьому ж розділі полтавського й київського списків інформується про події всесвітньої історії (про маршрути розселення деяких народів, перемоги над заволзькими татарами, створення болгарської держави тощо). У короткій редакції цієї інформації немає.

У наступних розділах, у яких мова йде про початок підкорення Польщею українських земель, життя та побут козаків, переказ про військовий похід гетьмана Підкови на Молдову; в усіх трьох джерелах не помічаємо суттєвої різниці.

При оформленні змісту автор тексту повної редакції обходить релігійну тематику. Подібної схеми викладу матеріалу дотримується і невідомий автор «Рукописной тетради». Короткий список літопису, навпаки, насичений релігійними сюжетами.

У Полтавському спискові хронологія подій Національно-визвольної війни 1648 – 1657 років під проводом Б. Хмельницького викладена тотожно матеріалу Київського списку.

У досліджуваному тексті, як і в повному Київському спискові достатня увага приділяється очільнику Національно-визвольної боротьби: сповна описується постать Б. Хмельницького на тлі подій 1648 – 1657 років не лише як політика, а й як будівничого тогочасної держави.

Про подальші події з історії України по смерті козацького керманіча Богдана Хмельницького влітку 1657 року полтавська «Рукописная тетрадь» містить недостатню кількість інформації.

У передостанньому розділі Полтавського списку «Повесть о гетманстве Виговского...» не вистачає більшості аркушів. Неповним розділом «Гетманство Ивана Самойловича в Малой Росии» завершується історичне оповідання.

Останні шість аркушів (75 – 80) полтавського «зошита» не належать до «Рукописной тетради...», а є пізнішими вставками. Це документи першої половини XVIII століття, які є доповідними записками представників козацької старшини про «злодеяния» фаворитів імператриці Анни Іоаннівни.

Таким чином, проаналізувавши неповний за обсягом текст з Державного архіву Полтавської області «Рукописной тетради истории Украины», власницею котрого була К. М. Скаржинська, можемо зробити висновок про те, що зазначений рукописний історичний документ у цілому відповідає змісту повної редакції Київського літопису Григорія Граб'янки 1854 року. Наявний рукопис є, поза сумнівом, важливим історичним джерелом, цікавим не лише для вчених-краєзнавців, але й для провідних дослідників з вивчення питання походження та ідентифікації списків літопису Граб'янки.

\* \* \*

## *Кафедра всесвітньої історії* *та методики викладання історії*

*А. П. Борідько, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Беседіна Н. В.)*

### **ДЖАВАХАРЛАЛ НЕРУ: КОНЦЕПЦІЯ КОНГРЕСИСТСЬКОГО СОЦІАЛІЗМУ**

Джавахарлал Неру, безперечно, є однією із тих політичних особистостей, чий внесок у становлення сучасної Індії неоціненний. Перш за все, він увійшов в історію як видатний лідер національно-визвольного руху, очільник нової, незалежної індійської держави. Разом із тим це був філософ, публіцист, харизмі якого заздрили лідери багатьох тогочасних держав. Але найбільше індійський народ завдячує йому тим, що він заклав підґрунтя розвитку в Індії «суспільства нового типу».

Світогляд Джавахарлала Неру зазнав значної еволюції й розвивався під впливом різних чинників. Це передусім, сімейне виховання: завдяки матері, яка була ортодоксальною індускою, він пройнявся традиціями власного народу, завдяки батькові – долучився до політичного життя. На Неру значно вплинув гандизм. Але він підійшов до нього досить критично. Захоплюючись особистістю Махатми Ганді, він водночас заперечував релігійний підхід до політики, аскетизм і особливо концепцію ненасильства. Відвідавши Радянський союз, Дж. Неру пройнявся ідеями соціалізму. Він був ознайомлений з працями Маркса, Енгельса й Леніна. Коли в 1947 році Індія здобула незалежність, перед Неру постала проблема пошуку ідеології, яка об'єднала б індійський народ. Він розумів, що ліквідація тяжких наслідків майже двохсотлітнього англійського колоніального панування – тривалий та складний процес. Але Індія не мала на це часу, а розв'язати завдання глибокої національної реконструкції потрібно було в найкоротші історичні терміни. Неру звернувся до досвіду Європи й Америки. «Чи повинні ми слідувати англійським, французьким або американським шляхом? Хіба ми маємо в розпорядженні час в 100 – 150 років, щоб досягти нашої мети?» – запитував він і відповідав: «Це абсолютно неприйнятно. Ми просто загинемо в такому випадку». «Абсолютно очевидно, – говорив Неру, – що слабкорозвинені країни не змогли б пройти такий довгий шлях індустріалізації, який у свій час пройшли Європа та Америка».

До того ж, капіталізм, який ґрунтувався на особистій вигоді й був тим суспільством, де кожен прагне використати будь-яку

можливість, щоб експлуатувати інших, для більшості індійців асоціювався з колоніальним правлінням, був непридатним. Це змусило Дж. Неру звернутися до ідеології соціалізму. Ще в 1936 році на сесії Індійського національного конгресу він говорив: «Я впевнений, що єдиним ключем до розв'язання проблем, що стоять перед світом і перед Індією, є соціалізм. Коли я вимовляю це слово, я вкладаю в нього не гуманітарний сенс, а точний, науковий, економічний зміст. Проте соціалізм є чимось більшим, ніж просто економічна доктрина: він є філософією життя, і саме цим він мені імпонує. Я не бачу іншого шляху знищення убогості, безробіття, деградації та залежності індійського народу. Для цього потрібні широкі й революційні зміни у нашому політичному та громадському устрої, скасування панування багатіїв у сільському господарстві й промисловості, а також феодальної деспотичної системи індійських князівств».

Свідомо не торкаючись релігійного аспекту проблеми, оратор доходив висновку, що тільки суспільство, організоване на соціалістичних засадах, здатне остаточно та послідовно зрівняти хариджан, позбавлених землі й інших засобів виробництва, в усіх правах з іншим населенням.

Таким чином, за його пропозицією у 1955 році Конгрес прийняв резолюцію про розбудову «суспільства соціалістичного типу» в Індії. Але що таке соціалізм, на думку Неру? Аналізуючи діяльність цього політичного діяча, П. Шастітко зазначає: «Неру вважав, що для його країни неприйнятні ні капіталістична система Заходу з її соціальною нерівністю та експлуатацією одних людей іншими, ні тоталітарний соціалізм СРСР з його неподільною владою держави над особою. Індія повинна будувати «суспільство соціалістичного типу», яке буде своєрідним синтезом усього раціонального в тій або іншій системах, а також індійської національної традиції. Індійський лідер був переконаний, що молода, неусталена держава не може будуватися на конфронтації класів та соціальних груп, оскільки протистояння – це шлях до революційного вибуху, а від нього – до згубної для народу громадянської війни».

Як прем'єр-міністр Дж. Неру докладав значних зусиль для практичної реалізації намічених програмних цілей, а саме: глибоких змін у промисловому виробництві, механізації сільського господарства, соціальних реформ. Відразу ж після проголошення незалежності уряд приступив до реалізації двох найголовніших завдань: це розвиток державного сектора економіки в промисловості, енергетиці й транспорті; планування народного господарства із ціленаправленими інвестиціями в державний

сектор. Перший п'ятирічний план розвитку економіки було прийнято ще в 1951 році. Саме тоді був створений державний сектор. Характеризуючи його суть і значення, Неру говорив, що він являє собою першу в історії Індії спробу «інтегрувати у межах єдиного світогляду сільськогосподарський, промисловий, соціальний, економічний та інші аспекти життя країни». Таким чином, реформи у промисловому виробництві дали певні результати. Так, якщо наприкінці колоніального періоду приріст продукції становив – 0,6 %, то в роки першої п'ятирічки – 6,5 %, другої – 7,35 %. У подальшому в Індії спостерігався стійке зростання промисловості. Варто відмітити ще одну особливість «соціалізму Неру». На його думку, державний і приватний сектори можуть продуктивно співіснувати, на відміну від Радянського Союзу, де приватний сектор узагалі був відсутній.

У сфері аграрних відносин ставилося завдання здолати вікову відсталість і в технічному оснащенні, й в агрономії, й в організації сільськогосподарського виробництва. Передбачалося створення кооперативів, але на відміну від Радянського Союзу, без примусу та насильства. Кооперація покликана була започаткувати механізацію сільського господарства, забезпечити добривами, підвищити агрокультуру. Але кооперація не виключала індивідуальної форми господарства. Поєднання кооперативної та приватної форми землеволодіння – такою була аграрна політика Неру.

Таким чином, концепція конгресистського соціалізму полягала в розбудові економіки змішаного типу, тобто поєднання капіталістичної та соціалістичної систем. На відміну від Радянського Союзу, у якого був запозичений досвід планування, в Індії досить потужно проводилася політика протекціонізму і підтримки приватного сектора. До того ж, конгресистська модель вирізнялася еволюційністю й демократизмом, будь-який примус відкидався.

\* \* \*

*І. В. Денисовець, студентка V курсу  
(наук. кер. – проф. Год Б.В.)*

## **ЗНАЧЕННЯ КОДЕКСІВ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА У КОНТЕКСТІ ПРАВОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ХІХ СТОЛІТТЯ**

У середині ХІХ століття багатьма прогресивними для того часу діячами правові перетворення Наполеона розглядалися й оцінювалися як зразкові. Одним із головних завдань Французької революції 1789 – 1794 років було укладання єдиної національної правової системи. Мова йшла не лише про створення нового законодавства, але і про його систематизацію. Мали місце спроби

кодифікувати революційне законодавство, але вони не дали позитивних результатів. Причина невдач – часті зміни груп, які перебували при владі, розбіжності в їхній ідеології та конкретних цілях; тимчасовий, ситуаційний характер багатьох законів; боротьба великої буржуазії проти найрадикальніших вимог найбідніших прошарків суспільства; відсутність чіткого розуміння тих принципів, на яких повинна була здійснюватися кодифікація.

І лише після зміцнення влади великої буржуазії, в наполеонівську епоху, з'явилися реальні умови для такої кодифікації. У цей період було створено п'ять основних кодексів – Цивільний, Кримінальний, Торговий, Цивільно-процесуальний, Кримінально-процесуальний. Особливу увагу звертаємо на аналіз Цивільного та Кримінального кодексів у зв'язку з обмеженням обсягів статті.

Ім'я Наполеона нерозривно пов'язане в першу чергу з Цивільним кодексом – правовим документом, викладеним зрозумілою і точною мовою, який послугував зразком майже для всіх юристів ХІХ століття. Стендаль свого часу відзначав, що літературна форма кодексу гідна того, щоб письменники вибрали її для себе за взірць.

Проект Цивільного кодексу мав 36 законів і 2218 статей. Він був розроблений за чотири місяці. Його розглянули в судах різних рівнів, а потім у Державній раді, більше від половини засідань якої пройшли під головуванням першого консула, дивувала наявність обширності знань і точність зауважень. Кодекс був оприлюднений у березні 1804 року, напередодні проголошення імперії. У 1807 році він офіційно стане "Кодексом Наполеона", який складався з таких розділів: "Про осіб", "Про майно і різні модифікації власності" й "Про різні способи отримання власності".

Книга перша – "Про осіб" – закріплювала правовий статус фізичних осіб (неюридичних корпорацій). Усі французи (крім заміжніх жінок) були рівними та мали цивільні права. Регулювалися також і посімейні відносини. Визнавався лише цивільний шлюб. Шлюбний вік для чоловіків становив 18, а для жінок – 15 років. Шлюб укладався на добровільній основі, але син, якому не виповнилося 25 років, дочка, котра не досягла 21 року, могли одружуватися лише за згодою батьків. Обмежувалася влада батьків над неповнолітніми дітьми. Кодекс допускав розлучення, та лише з поважних причин (невірність, зловживання, грубе поводження чи образа кимось із подружжя іншого). Ініціатором міг стати будь-хто з подружжя, але для жінок перелік причин для розлучення значно звужувався. Відносини у родині ґрунтувалися на владі в сім'ї чоловіка та батька.



Дружина була обмеженою в правах. Вона без згоди чоловіка не могла виступати в суді, дарувати, купувати чи продавати майно; їй належало жити з чоловіком і завжди слідувати за ним. Діти поділялися на законних (народжених у шлюбі) та позашлюбних. Заборонявся пошук справжнього батька по крові.

Друга книга – "Про майно та різні види власності" – присвячена регулюванню майнових відносин, а саме: праву власності, володінню чужим майном з правом користування прибутками від нього, сервітуту (праву користування чужим майном у певних межах). Кодекс давав класичне визначення права приватної власності.

Важливе значення приділялося власності на землю. Власник земельної ділянки вважався повним господарем усіх природних багатств, пов'язаних із його землею (скажімо, власником корисних копалин). Цей підхід у 1810 році в інтересах держави було переглянуто. Право розроблення корисних копалин віднині могло здійснюватися лише за умови одержання дозволу від держави.

Третя книга – "Про різні способи, через які отримують власність" – була найбільша за обсягом. Вона визначала основні способи отримання права власності: спадкування, дарування, заповіт, зобов'язання. Договір укладався за згодою сторін, які мали рівні права й обов'язки. Спадкування відбувалося за заповітом або за законом. Усі спадкоємці за законом стояли в черзі за спадщиною, від 1-ого до 12-ого ступеня споріднення, та отримували однакові частки спадку.

Жодне із соціальних завоювань революції не було скасовано, і, хоча Кодекс розрахований на встановлення консервативного суспільного ладу, в ньому підтверджуються гарантії рівності громадян різних станів, світський характер держави, її практична незалежність від церкви, свобода совісті та право на працю, право на розлучення. Досить уявити собі соціальну організацію великих напівфеодальних європейських держав того часу, щоб усвідомити сміливість цих нововведень, на які був готовий імператор. Наполеон пізніше писав: „ Моя справжня слава не у тому, що я виграв 60 битв, – підкреслить він, перебуваючи на острові Святої Олени. – Якщо щось і буде жити вічно, так це мій Цивільний кодекс“. Як свідчить історія, він не помилився.

У 1810 році було затверджено Кримінальний кодекс. Він складався з чотирьох книг. Перші дві присвячувалися основним поняттям і принципам кримінального права. Третя – містила конкретний перелік кримінальних злочинів та види й міри покарань за них. Четверта – присвячувалася поліцейським порушенням і покаранням. Залежно від характеру покарань кримінальні злочини

поділялися на три групи: I група – найтяжчі діяння (злочини), що каралися болісними чи ганебними покараннями (смертною карою, каторжними роботами, депортацією – довічним засланням до однієї з колоній, виставлення біля ганебного стовпа в ошийнику, вигнання, громадська деградація – усунення від усіх публічних посад і служб, позбавлення деяких цивільних прав); II група – провини, які каралися виправними заходами (тюремним ув'язненням, тимчасовим позбавленням деяких політичних, громадських або сімейних прав, штрафом тощо); III група: поліцейські порушення, котрі каралися короткостроковим ув'язненням (на строк від одного до п'яти днів), грошовим штрафом (від 1 до 15 франків), конфіскацією певних предметів, на які накладався арешт.

Отже, з огляду на те, що Кодекс ґрунтувався на буржуазному принципі рівності всіх перед законом і закріплював основні принципи буржуазної законності, він мав прогресивне значення не лише для Франції, але й позначився на розвитку кримінального права таких держав, як Іспанія, Бразилія, Швейцарія та ін. Статті Кодексу розв'язали багато проблем, які були достатньо болісними для післяреволюційної Франції: було встановлено рівноправність між громадянами, офіційно визначено вік повноліття, переглянуто питання приватного майна і спадщини, тяжкість злочинів та міри відповідальності за них.

\* \* \*

*О. І. Діденко, студент V курсу  
(наук. кер. – доц. Цебрій І. В.)*

## **ЗНАЧЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ В ІСТОРІЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ**

В історії світової релігії до 50-их років XX століття термін «фундаменталізм» традиційно пов'язували з діями ісламських екстремістів і ніяким чином не використовували для характеристики окремих течій та періодів в історії християнства. І досі вважається, що в християнських напрямках спостерігаються лише окремі фундаменталістські ознаки.

Однією із перших подібні погляди на фундаменталізм в історії світової релігії почала заперечувати американська дослідниця Саллі Кінг, професор філософії та релігії університету Джеймса Медісона (штат Вірджинія). Вона є автором багатьох наукових праць і статей про буддизм, квакерство, діалогічні стосунки різних віросповідань. Саллі Кінг – президент Товариства буддійсько-християнських

відносин Генеральної Конференції релігій. На її думку, до фундаменталізму слід відносити всі різновиди кирило-єгипетського християнського консерватизму, євангелізму, а також християнський мейнстрім. Здійснюючи екскурсе до витоків християнської релігії, С. Кінг зазначає, що перші серйозні збройні зіткнення християнства з офіційною владою іншими концесіями відбулися ще в часи Кирила Олександрійського і закінчилися перемогою останнього. А сьогодні дещо інший фундаменталізм популяризується телепроповідниками на зразок Джеррі Фолуелл (Jerry Falwell). Він полягає в ствердженні біблійної безпомилковості та буквалізму, порятунку виключно завдяки жертві Ісуса, який уже взяв на себе гріхи людства, акценті на людській гріховності й винятковості християнства.

Питання про християнський фундаменталізм ставлять у своїх працях та російські історики. Наприклад, М.М. Селєзньов у науковій роботі «Несторій і Церква Сходу» (М. : Путь, 2005) обґрунтовує, що основні звинувачення, висунуті проти Несторія Олександрійським архієпископом Кирилом (431 рік) на III Вселенському Соборі в Ефесі, при їх порівнянні з положеннями, які відстоював Несторій, виглядали необґрунтованими. Однак, через фундаменталістські позиції Кирила, Несторія засудили, відправили в заслання, де він дуже скоро помер із невідомих причин. Своє віровчення Несторій виклав у «Книзі Геракліда» – апології Несторія, написаній ним в останні дні заслання. Вона збереглася в сирійському перекладі. Відкриття цього твору в XIX столітті американськими пресвітеріанами-місіонерами, які працювали в Персії, внесло істотні корективи в уявлення про вчення Несторія.

Інший російський історик, Олексій Раю, в праці «Святий злочинець – Кирило Олександрійський» (М. : Хранитель, 2007), спираючись на свідчення пізньоантичного історика Сократа Схоластика (автора «Церковної історії»), стверджує, що християнство на ранніх своїх етапах «одержавлення» особливо в осередках високої античної культури вдавалося до правих фундаменталістських методів.

Олексій Раю цитує Сократа Схоластика: «Яка причина, – запитує він, – що благий Бог допускає це? Можливо, щоб показати чистоту церковних догматів й упокорити гордих, які приєднуються до віри? Чи є якась інша причина – вирішити важко і відповідати довго ... Нам не слід ні тлумачити догмати, ні починати складні міркування про промисел та суд Божий...». Отже, навіть глибоко віруючий Сократ не міг зрозуміти причин тієї різни в Олександрії язичників і євреїв, до якої вдався єпископ Кирило.

На думку О. Рау, за темпераментом своїм святий Кирило був людиною боротьби. І на єпископській кафедрі він відразу показав себе людиною пристрасною й владною. Відразу він закрив всі Новаціанські храми, які знаходилися в Олександрії, відібрав у них дорогоцінні релікварії, а їхнього єпископа Феопемпта позбавив сану та відправив у заслання. До перших же років єпископства святого Кирила належить і його боротьба з Олександрійськими євреями, яка закінчилася кривавою різнею.

Свої переконання та світоглядні позиції Кирило Олександрійський виклав у працях «П'ять книг проти Несторія» й «Послання до папи Целестина». Однак, читаючи їх, ми аналізуємо його твердження про те, як християнство стало таким впливовим і поширилося, а язичництво – «відступило». На думку О. Рау, найбільшу помилку, яку може зробити науковець, вивчаючи праці Кирила, – це вирішити, що християнство поширилося завдяки своїй моралі, а язичництво «зникло» через аморальність.

Справжня причина, через яку християнство утвердилося як домінуюча релігія, – було тотальне насильство, яке воно застосувало по відношенню до інакомислячих в IV – V століттях. Сказати правильніше, це була «Жовтнева Революція» християнства, коли радикальне християнське крило насильством захопило владу. Богословські відмінності, які загострилися між фракціями під час боротьби, використовувалися Кирилом як підстава для формального осудження інших християнських груп. Злочини проти євреїв О. Рау розглядає в контексті антисемітизму Кирила, спробу розправитися з префектом Орестом – як злочини проти держави.

Таким чином, ми бачимо, що християнський фундаменталізм Кирила був звернений проти всіх трьох основних його політичних конкурентів. Ця нетерпимість єпископа поширювалася на всіх. Невдалий замах на префекта позначився на падінні іміджу єпископа в очах жителів Олександрії. Після заворушень Кирило відповів за всіма правилами злочинного світу. Через деякий час була жорстоко вбита радниця префекта Ореста, Іпатія, яка ввійшла в історію як один з останніх античних філософів і вчених – математиків і астрономів та знищена «Агора», найфундаментальніша Олександрійська бібліотека.

Християнський фундаменталізм неодноразово проявлявся в епоху Середньовіччя (Хрестові походи, діяння святої інквізиції тощо) і на початку Нового часу. Однак у XX столітті він отримав нові форми. Новий фундаменталізм почався з низки брошур, виданих між 1910 і 1915 роками консервативними релігійними лідерами, які хотіли «захистити» християнство від загрози, що, на

їхню думку, йде від науки (особливо це стосувалося біблійної критики й дарвінізму). Цитуючи святого Кирила Олександрійського, вони склали перелік основоположень віри, які вважали ключовими для християнства. Ці основні принципи містилися віру в буквальну істину (іноді безпомилковість) Біблії, божественність Христа, непорочне зачаття Христа, фізичне воскресіння Христа, неминучість другого пришествя та Христову жертву.

Зазначимо, що біблійна обізнаність, звичайно, дуже корисна у взаємодії з фундаменталістами. Якщо підтверджувати наші позиції біблійними висловами, то фундаменталіст поставиться до них дуже серйозно. Розуміння Біблії офіційними церквами узгоджується з результатами сучасної біблійної науки. Сучасна біблеїстика використовує історико-критичний підхід, котрий спирається на загальнодоступні доводи (історію, археологічні знахідки, філологічні докази і т.д.) як підставу для своїх висновків. Однак слід пам'ятати, спираючись на історичний досвід, що фундаменталізм, у якій би привабливій сучасній формі він не виступав, завжди є небезпечним.

\* \* \*

*М. М. Кузьміна, магістрантка  
(наук. кер. – доц. Цехмістро Н. Я.)*

### **СУТНІСТЬ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ТРОЦЬКІЗМУ**

Починаючи з 1903 року в наукову літературу та періодику починає входити новий термін – «троцькізм». Значення цього поняття більшовики пов'язували з поглядами та ідеями свого опонента Л. Троцького. Саме він 1903 року на II з'їзді РСДРП виступив проти лінії Леніна, підтримавши соціал-демократичний табір. Цей виступ ще не мав яскраво виражено відходу Л. Троцького від більшовицьких ідеалів, але вже заклав засади його власної теорії, котра не відповідала основним принципам нового політичного руху.

Спочатку троцькізм уважали ліворадикальною течією меншовизму та різновидом російського центрризму. Він не мав особливо впливу на російський робітничий рух. Прихильниками теорії були російські інтелігенти-емігранти, котрі втратили зв'язки з пролетарським рухом і намагалися збагатити свій політичний багаж через постійні конфлікти між двома основними течіями РСДРП - більшовизмом та меншовизмом. У своїх спогадах В. Ленін писав: „Троцький був яскравим іскривцем в 1901 – 1903 роках. Наприкінці 1903 року він став прихильником

меншовизму, а в 1904 – 1905 роках – почав займати нестійку позицію, то співпрацюючи з Мартиновим, то проголошуючи незрозумілу перманентну революцію”.

Уперше новий термін був ужитий ліберальним істориком та лідером партії кадетів П. Мілюковим. У збірці „Як відбулися вибори до другої Державної думи”, що побачила світ 1907 року, він, аналізуючи події жовтня - листопада 1905 року, писав, що більшовицька партія не виступила проти „революційних ілюзій” троцькізму лише через настрої демократичної публіки, що збиралася на мітинги.

Офіційно термін „троцькізм” було вжито М. Бухаріним під час „літературного диспуту”. 1924 року Л. Троцький опублікував статтю „Уроки Жовтня”, що стала передмовою до третього тому його творів. У цій статті Л. Троцький описав історію суперечностей усередині більшовистської партії впродовж 1903 – 1917 років. У відповідь вийшла редакційна стаття М. Бухаріна, в якій знову був використаний цей термін. Поступово термін „троцькізм” починає вживатися з метою критики поглядів Л. Троцького, котрі вважалися розбіжними з поглядами В. Леніна та ідеологією партії більшовиків.

Дж. Кеннон у своєму дослідженні „Історія американського троцькізму” зазначав, що троцькізм не був новим рухом чи доктриною, а був лише відродженням справжнього марксизму, котрий розвивався та був втілений у життя російською революцією та Комуністичним Інтернаціоналом. Він визначив основні ознаки троцькізму: підтримка перманентної революції; ідея світової соціалістичної революції на противагу теорії соціалізму в одній країні; аналіз природи політичного режиму в Радянському Союзі; підтримка соціалістичних революцій у розвинених капіталістичних країнах через масові виступи робітників.

У 1930 році троцькісти, котрих було виключено зі списку Комуністичної партії, утворюють Міжнародну ліву опозицію (МЛО), що ототожнювалася з фракцією Комінтерну. В 1933 році МЛО змінила свою назву на Міжнародну комуністичну лігу і стала попередником Четвертого Інтернаціоналу, котрий засновувався як нова масова революційна партія для керівництва пролетарською революцією. У вересні 1938 року на нараді троцькістських груп було проголошено створення Інтернаціоналу, який так і не став єдиним цілим, а з 50-их років розколовся на ворогуючі групи, відірвані від масового робітничого руху.

Відродження течії почалося наприкінці 80-их років. Організаційних форм вона набула в 1990 році під час проведення 18 – 19 серпня у Москві Міжнародної теоретичної конференції,

присвяченої 50-річчю з дня вбивства Л. Троцького. В її роботі активну участь узяли представники троцькістських організацій Росії, Англії, Угорщини та Югославії. Наслідками конференції стало заснування у Петербурзі організації „Революційні пролетарські осередки”, а в Москві – Комітету за робітничу демократію і міжнародний соціалізм.

Ідеологія „троцькізму” проявляється й у поглядах окремих членів сучасної КПРФ як ліворадикального, так і радикально-націоналістичного крила. Так, уперше в сучасній Росії цей термін використав член ЦК КПРФ Ю. Белов. 21 червня 2007 року на XVII пленумі Центральної контрольно-ревізійної комісії КП було прийнято постанову „Про небезпеку неотроцькістських проявів у КПРФ”.

Упродовж свого існування ідеологія троцькізму еволюціонувала, набула нових форм та проявів, але продовжувала залишатися ворожою вченню Комуністичної партії. Загалом, незважаючи на тривалу історію, ця течія не дістала широкої підтримки. Комуністи тривалий час уважали, та й продовжують уважати троцькізм ворожим рухом, який усі свої сили спрямовував на боротьбу із СРСР і його союзниками, міжнародним комуністичним та робітничим рухом. На думку комуністів, троцькісти лише прикривалися псевдореволюційною фразеологією, що дозволяло їм об’єднуватися з різними політичними силами для протидії комуністичній ідеології.

\* \* \*

*Л. В. Мамоян, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Год Н. В.)*

## **СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР**

В історії кожної країни настає момент, коли вона опиняється перед лицем глибокої кризи. Дуже важливо, щоб в цей час до влади прийшов сильний лідер із чіткою програмою дій, які вивели б країну з кризового стану. Саме таким лідером у Великобританії стала Маргарет Тетчер, котра обійняла посаду прем’єр-міністра в 1979 році та залишалася на ній аж до відставки в 1990 році. Інтерес до реформ Маргарет Тетчер не вщухає й досі. Це зумовлено їхнім величезним значенням в історії Великобританії, а також можливістю застосування і в наш час.

Соціальна та економічна криза, яка охопила Велику Британію в повоєнні роки, особливо загострилася у другій половині 1970-их років. У той час, як в індустріально розвинутих країнах світу

відбувалися докорінні зміни, характерні для постіндустріальної доби, Британія хронічно відставала з реструктуризацією економіки, модернізацією старих галузей промисловості та перебудовою виробничих відносин. Започатковані масові страйки викликали гостру політичну кризу. У країні відчувалася гостра потреба в радикальних соціально-економічних і політичних реформах. Саме таку програму реконструкції економічних та соціальних відносин, об'єднану однією метою створення «демократії власників», що ввійшла в історію за назвою «тетчеризм», і запропонували очолювані Маргарет Тетчер нові торі, прийшовши до влади в травні 1979 року.

Ідейно-політична програма «тетчеризму» стала британським варіантом неоконсерватизму. В основі політики торі лежала ідея економічного лібералізму – скорочення регулюючої функції держави в господарському житті суспільства та підсилення ролі ринкових механізмів. Основу економічної політики Маргарет Тетчер становили: боротьба з інфляцією (що визначалося в скороченні позики держави приватному бізнесу, в контролюванні зростання грошової маси в обігу, скасуванні контролю держави за цінами та заробітною платнею); радикальна зміна структури Держбюджету; прагнення до обмеження державних видатків; курс на повну ліквідацію державного сектора в економіці.

Виходячи з цього, пропонувалися такі конкретні дії: різке зменшення державного апарату – крім зменшення витрат, це повинне було викликати відтік талановитої молоді зі сфери управління у сферу реальної економіки через зниження перспектив зростання; скорочення державних витрат на будівництво та соціальну сферу (окрім медицини) – важливим наслідком повинен був стати удар по споживацьких настроях у суспільстві, мобілізація ділової активності населення; різке обмеження субсидування і дотаційного стимулювання економіки (уряд повинен звести до мінімуму свою участь в економічному житті, тим самим забезпечивши свободу підприємництва); масова приватизація (у тому числі муніципального житлового фонду); реструктуризація промисловості.

Ще одним принциповим положенням програми була податкова реформа. Існуюча система оподаткування була практично несумісна з будь-якою діловою активністю – податок на доходи від капіталовкладень (наприклад, доходи з акцій) досягав 95 %, а на доходи від роботи за наймом – до 75 %. Тому без суттєвого зниження прямих податків і, у першу чергу, прибуткового не могло бути й мови ні про які реформи взагалі. Компенсуючи втрати скарбниці від зниження прямих податків, вирішено було збільшити



непрямі (у першу чергу ПДВ), підвищувалися акцизи на споживання цигарок, алкогольних напоїв, бензину. Всі ці заходи робили новий бюджет надзвичайно непопулярним, що призвело до небувалого падіння рейтингу уряду. Але це не лякало М. Тетчер та її однодумців. Її бюджет повинен був зіграти роль «холодного душу».

В економічній політиці Маргарет Тетчер робила ставку на розвиток дрібного та середнього бізнесу. Уряд запровадив велику кількість безкоштовних програм, призначених готувати безробітних до відкриття ними власної справи, юридичного чи підприємницького консультування. Держава надавала пільгові кредити, запровадила пільгове оподаткування дрібного бізнесу.

Маргарет Тетчер і її однодумці перетворили «монетаризм» з економічної моделі в цілісну соціально-політичну концепцію світоглядного рівня. Окрім розрахунку ринкової ефективності, вони виходили з необхідності відродження соціальної активності та відповідальності особистості, підтримки інтересів конкретної людини, яка бореться за поліпшення свого життя, а не сподівається на допомогу держави. «Головне джерело зла – ідея загального благоденства. Єдиним джерелом загального благоденства є особиста відповідальність громадянина. Держава не може допомогти людям, виконуючи за них те, що вони повинні робити для себе самі», – говорила Маргарет Тетчер.

Тетчер почала запроваджувати «ринкові» засади в медицині, активізувала процес передачі приватному капіталу на контрактній та конкурентній основі різних допоміжних служб (прання білизни, прибирання, догляд за хворими). Шлях роздержавлення пройшла також і система шкільної освіти. Важливим компонентом «держави добробуту» поряд із продуманою організацією охорони здоров'я й освіти була система соціального страхування.

Великою перемогою Тетчер стало також обмеження влади профспілок. У період її прем'єрства суттєво скоротилася кількість страйків. Окреслились тенденції демократизації тред-юніонів (децентралізація управління, децентралізовані форми укладання трудових угод та розв'язання конфліктів).

Із середини 1980-их років у Англії намітився перелом в економічній кон'юктурі. Скоротилась інфляція, збільшувався обсяг промислового виробництва, скоротилася безробіття. Почався економічний підйом, причому він був швидшим, ніж в інших країнах Заходу. Зміни мали не лише кількісний характер. Відбулася модернізація промисловості, її структура змінилася на користь новітніх наукомістких галузей. Виросла продуктивність праці та

відродився підприємницький дух. «Англійська хвороба» пішла в минуле.

Загалом, Маргарет Тетчер протягом усього часу свого правління доводилося приймати вкрай непопулярні рішення, що значно сприяло падінню її авторитету і давало підставу називати її «найнепопулярнішою жінкою Англії». Однак, завдячуючи своїй твердій волі й «залізному» характеру, Тетчер не відступилася від своїх принципів і переконань, а продовжувала втілювати в життя визначений курс реформ, що в кінцевому результаті привело до виходу з кризи і встановлення стабільності в суспільстві.

\* \* \*

*Н. В. Підгорна, студентка V курсу  
(наук. кер. — доц. Цехмістро Н. Я.)*

### **УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В ГАЗОВІЙ СФЕРІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Газові конфлікти між Україною і Росією мають тривалу історію, які стали наслідком накопичених та до кінця не розв'язаних проблем. Саме тому автор вирішив простежити історію протистояння держав у газовій сфері.

Завдяки тісним економічним і політичним зв'язкам між державами, протягом багатьох років Україна мала пільгову ціну на газ. Однак наша країна постійно опинялася в боргах перед Росією. Газові конфлікти між Україною й Російською Федерацією почалися в 1993 році. Пов'язано це з боротьбою за сфери впливу та прагненням Росії використати статус монополіста на ринку газу.

Аналогічна ситуація виникла в 1994 році, коли представники «Газпрому» вимагали замість погашення заборгованості за природний газ віддати частину української газотранспортної системи. Українські урядовці в ході переговорів домоглися розстрочки для виплати наявного боргу. Щоправда, санкції до України були застосовані: в березні, в ході переговорів, з метою тиску на українську сторону, на кілька днів поставки газу були припинені.

У наступні десять років гострих конфліктів не виникало: Україна сумлінно виконувала взяті на себе зобов'язання, російська сторона безперечно здійснювала поставку «блакитного палива». Значущим епізодом цього періоду стало створення в 1998 році Національної акціонерної компанії «Нафтогаз Україна», яка стала ключовим посередником з української сторони в питаннях постачання і транспортування газу.

У березні 2005 року голова ДАК “Нафтогаз Україна” О. Івченко запропонував “Газпрому” переглянути тарифи на транзит російського газу в Європу територією України. Україна запропонувала підвищити з 2006 року тарифи на транзит до 1,75 – 2 дол. за тис. м<sup>3</sup> на 100 кілометрів.

“Газпром” погодився підняти тариф, проте пов’язав це з підвищенням ціни на газ з 50 дол. до середньоевропейського рівня (160 – 170 дол.). Українська сторона відкинула російську пропозицію, наполягаючи на продовженні існуючих до 2013 року домовленостей. Спроба України домовитися про прямі поставки газу з Туркменії не увінчалися успіхом. З 1 січня 2006 року Газпром припинив поставки природного газу в Україну, продовживши експорт газу українською територією в Європу. Росія звинуватила Україну в “несанкціонованому відборі газу”, призначеного європейським споживачам.

У ніч на 4 січня 2006 року був підписаний договір між Газпромом і Нафтогазом строком на п’ять років (до 1 січня 2010 року.). В договорі було зазначено, що посередницька місія переходить компанії “РосУкрЕнерго”, а ціна за газ становить на перше півріччя 2006 року 95 дол. Надалі ціна повинна змінюватися за взаємною згодою сторін. Компромісна ціна стала можливою завдяки поєднанню дорогого російського та дешевого туркменського газу. Газпром обіцяв платити Україні 1,60 дол. за тис. м<sup>3</sup> на 100 км за транзит газу в Європу.

У лютому С. Ніязов оголосив про підвищення ціни на газ. 18 лютого 2006 року в Ашхабаді відбулися українсько-туркменські переговори, в ході яких туркменська сторона звинуватила Київ у затримці платежів і пригрозила припинити поставки. Непоступливість туркменської сторони була частково зумовлена тиском Газпрому, глава якого, О. Міллер, прибув у туркменську столицю напередодні. Україна змушена була піти на поступки. Однак Туркменія вирішила підвищити ціну на газ до 100 дол. і для Росії.

У 2008 році почався новий виток газового конфлікту. 1 січня 2009 року Росія припинила подачу газу для України, з 5 січня зменшила його подачу для європейських споживачів. Із 7 січня транзит російського газу територією України був припинений повністю. Після досягнення домовленостей про ціни і підписання 19 січня в Москві відповідних контрактів, 20 січня поставки газу для України й транзит до Європи поновилися. Підсумком конфлікту став перехід Росії та Україні на прозорі принципи формування ціни у торгівлі газом і усунення посередників.

У серпні 2009 року газовий конфлікт між Росією та Україною поновився. Віце-прем'єр Російської Федерації І. Сечін заявив, що Росія не має наміру видавати кредит Україні на закупівлю російського газу. Представники європейських банків підтвердили можливість виділення кредиту Україні на закупівлю газу в розмірі 1,7 мільярда доларів.

21 квітня 2010 року в Харкові В. Янукович і Д. Медведєв підписали нову угоду про вартість закупівель і транзит газу українською ГТС, пов'язавши зниження ставки на 30% від поточної величини з продовженням угоди про оренду Чорноморським флотом Російської Федерації бази в Севастополі на 25 років, до 2042 року. Ціна газу за тисячу кубометрів установлювалася на рівні 333 доларів США, Україна зобов'язувалася закупити 40 млрд. кубометрів газу.

Нині Україна веде з Російською Федерацією тривалі переговори зі зниження ціни на газ, яку Київ вважає несправедливою, а самі контракти - обтяжливими. Росія в обмін на перегляд ціни добивається доступу до управління українською ГТС. Київ і Москва не виключають створення консорціуму з управління українською газотранспортною системою, але його модель поки що не визначена.

Отже, відносини у газовій сфері між Україною та РФ мають складну й довгу історію. Основні проблеми виникають стосовно ціни на газ для нашої держави та української газотранспортної системи. Переговори між державами тривають і дотепер, але покищо не мають реальних результатів.

\* \* \*

*Б. В. Підгорний, студент V курсу  
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю. В.)*

### **КОНЦЕНТРАЦІЙНІ ТАБОРИ ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИКИ ЕТНОГЕНОЦИДУ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ**

Історія світових катастроф не може не переглядатися щоразу, коли мінливесьогодення вимагає нового пояснення минулого або ж, навпаки, виправдовує сучасність. Концентраційні табори нацистської Німеччини – явище унікальне і за своїми масштабами, і за своєю жорстокістю. Необхідна для придушення іншодумства в тоталітарному Третьюму Рейхові, жаклива пенітенціарна система була визнана світовою спільнотою злочином проти людства в цілому.

На основі аналізу ідеологічних доктрин націонал-соціалізму можна говорити про те, що особливістю ідеології нацистів був

ціннісний пріоритет мети над засобами її досягнення, що в подальшому вилілося в практичні реалізації найбільш жорстоких принципів цієї ідеології. Зокрема, це стосується расової теорії та прагнення розширення життєвого простору, засобом здійснення яких стали концентраційні табори.

Концентраційний табір – це табір для примусової ізоляції ворогів держави, політичного режиму тощо. На відміну від в'язниць, звичайних таборів для військовополонених і біженців, концентраційні табори створювались за особливими декретами під час війни, загострення політичної боротьби. Перші концентраційні табори були організовані іспанцями у 1895 році на початку визвольного повстання на Кубі, англійцями – у ході англо-бурської війни 1899 – 1902 років.

Щодо історії виникнення концтаборів у Третньому Рейху, то на першому етапі виникали так звані «дикі табори». Більшість таких концтаборів знаходилася в Берлін та його околицях, а також у Саксонії й Тюрингії. Це насамперед табори Ліхтенберг, Заксенбург, Хоенштейн, Бад-Зульца, Гільдіц, Хейбер. «Дикі табори» розміщувалися стихійно: в старих казармах, казематах, у покинутих фабричних будівлях, напівзруйнованих покинутих замках.

Поступово Г. Гімлеру вдалося мінімізувати втручання міністерства юстиції у справи таборів. Виконання «арешту для захисту німецького народу» тепер зосереджувалося в його руках. 7 липня 1934 року Г. Гімлер призначив Т. Айке «Інспектором таборів і фюрером охоронних частин СС». У цьому ж місяці були створені частини СС за назвою «Мертва голова», які «займалися» виключно табірними справами.

У 1936 – 1937 роках мережа концентраційних таборів розширюється. Тисячі в'язнів почали звозитися у табори Дахау (поблизу Мюнхена), Бухенвальд (поблизу Веймара), Заксенгаузен (в Оранієнбурзі під Берліном), а також до менш відомих концтаборів – Гросс-Розен (поблизу Штутгарта), у Флосенберг, Нойенгамме (поблизу Гамбурга), в жіночий табір Равенсбрюк, а після аншлюсу Австрії – у Маутгаузен.

Проте після 1939 року кількість таборів розширюється шляхом створення так званих «допоміжних» або «зовнішніх» таборів, які адміністративно підпорядковувалися головним концтаборам. Так, після початку війни до Дахау прикріпили 15 трудових таборів (близько 6 тис. в'язнів). Заксенгаузен, який був заснований у 1936 році і розрахований на 20 тис. осіб, мав 15 зовнішніх таборів, у яких під час війни розміщувалось понад 35 тис. осіб. До Бухенвальду було приписано 70 – 80 таборів, а Маутгаузену підпорядковано 37 концентраційних і трудових таборів.

Загалом, дослідники нараховують близько 60 видів таборів у Третньому рейхові. Це табори для військовополонених (Дулаги, Шталаги, Офлаги і т.д), трудові табори, концентраційні табори (Дахау, Бухенвальд, Маутхаузен, Освенцім і т.д.) та табори безпосереднього масового знищення євреїв у рамках «остаточного вирішення єврейського питання» (Хелмно, Треблінка, Бельзец, Собібор, Майданек, Освенцім-II (Бжезинка)). Концентраційні табори були розкидані по всій території Третього рейху й мали схожу структуру управління та організації. Гори трупів залишали за собою люди Г. Гімлера, Р. Гейдриха, Г. Мюллера, Е. Кальтербрунера, В. Поля, Т. Айке, К. Олендорфа.

Загалом, упродовж 1933 – 1945 років до концентраційних таборів було поміщено понад 18 млн. осіб. З них більше ніж 12 млн. було фізично знищено. Концтабір – це найжахливіша річ, яку вигадало людство за всі часи його існування.

\* \* \*

*В. Г. Підгорний, студент V курсу  
(наук. кер. - доц. Вільховий Ю. В.)*

### **МАРТІН ЛЮТЕР КІНГ:**

#### **ЯК СВЯЩЕННИК СПИНІВ РАСИЗМ**

Сьогодні у США практично не існує ні сегрегації, ні агресивного ку-клукс-кланівського расизму. Цьому прогресові американці завдячують саме Мартіну Лютеру Кінгу – людині, яка не побоялась і стала на шлях боротьби з расизмом заради загальної рівності та справедливості американського суспільства. Як йому це вдалося? Якими способами він зумів підняти народ? У своїй розповіді автор вирішив спробувати дати відповіді на ці питання.

Кожен з нас чув про Мартіна Лютера Кінга. І хоча багато хто, через своє незнання, плутає його з родоначальником протестантизму Мартіном Лютером; Мартін Лютер Кінг займає особливе місце в історії США та всього світу.

Що пишуть про нього різноманітні біографічні довідники: Мартін Лютер Кінг (1929 – 1968) – найвідоміший афроамериканський баптистський проповідник, яскравий оратор, лідер Руху за громадянські права і свободи темношкірих у США. Активно виступав проти колоніальної агресії США, зокрема у В'єтнамі. За вагомий внесок у демократизацію американського суспільства у 1964 році нагороджується Нобелівською премією Миру. Вбитий в Мемфісі, штат Теннесі. У 2004 році (посмертно) нагороджений вищою нагородою США – золотою медаллю Конгресу.

Особисто нам ніколи не зрозуміти расистів, так само як і не дано відчувати, чому афроамериканський школяр надягає білі рукавички, сподіваючись забути, що він темношкірий. Проте, коли на чорно-білій фотографії споглядаєш обличчя Мартіна Лютера Кінга, в якому, здавалось, сконцентрувалися весь біль і страждання людства, можна багато чого зрозуміти.

Простий пастор (про цей факт, до речі, більшість людей навіть не здогадується) зміг перевернути всю історію і наполягти на відміні расистських законів, котрі робили темношкіре населення другосортним. Як же він цього досяг? Кінг закликав християн бути активними, тобто зробив те, чого так не вистачає нашому суспільству. Його відома промова «Є у мене мрія» назавжди ввійшла в історію боротьби за права людини.

«Є у мене мрія, що в один прекрасний день нація підніметься і зрозуміє... що всі люди були створені рівними... Я мрію про той день, коли... прийде слава Божа й отримає всяка плоть спасіння Господнє... У цьому наша надія та наша віра. З цією вірою ми можемо прокласти собі шлях з гори розчарування на гору надії. Ця віра допоможе нам працювати разом, відстоювати свободу разом, знаючи, що настане день нашого звільнення...».

Якщо сказати, що Мартін Лютер Кінг був великим оратором – значить не сказати нічого. Його природжене вміння вести за собою відображалось багато в чому: написання книг, організація маршів та мирних акцій протесту, бойкот влади. На його життя неоднократно здійснювали замах фанатики. За свої переконання він неодноразово опинявся за ґратами.

Під впливом промов Кінга люди наважувалися взяти участь в акціях громадянської непокори і протесту проти насильства, беззбройними йшли назустріч озброєним поліцейським. Він умів зачепити найпотаємніші струни душі в кожному зі своїх слухачів. Неважливо, чи був у слухача чорний або білий колір шкіри. Не мало значення, бідняком або представником середнього класу він був.

Подібно до М. Ганді, М. Кінг довів, що, дійсно, «розумна мова сильніша, ніж меч». Завдяки йому в американській системі расових відносин відбулася соціальна революція. Які ж унікальні ораторські навички дозволяли Мартіну Лютеру Кінгу досягати такого успіху в контакті з людьми?

Кінг мав великий досвід читання проповідей. Багатство голосових модуляцій, емоційний підйом й енергійність мови чудово служили йому як на церковній кафедрі, так і біля мікрофона в залі засідань. Також він уміло використовував невербальні засоби

впливу. Гнів, співчуття, біль, радість та інші почуття що звучали в голосі, повністю відповідали словам і відбивалися на його обличчі.

Як й інші великі оратори, М. Кінг стежив за тим, щоб його мова була простою і зрозумілою. Використовуючи своєрідний «біблійний жаргон», він майстерно вплітав у мову цитати та сюжети з Біблії, які безпосередньо торкалися серця найбільш численної частини слухачів – віруючих, а також афоризми й крилаті фрази відомих священиків і популярних політиків, наприклад Джона Ф. Кеннеді. Таким чином, він створював та зміцнював у свідомості людей асоціативні зв'язки між уже давно відомими і позитивно оцінюваними ідеями та новими (його власними).

Ключові фрази він повторював по кілька разів і заохочував слухачів приєднатися до нього, щоб гуртом підтвердити свою згоду із почутим. При цьому він розумів, що більшість слухачів уже поділяють його погляди та цілі, вміло користуючись цим знанням. Для цього у фрази, що відображали його особисті переконання й надії, замість займенників «я» і «мої», він уживав «ми» і «наші». Кожному це давало можливість відчутти себе повноправним учасником найважливішого суспільного руху та спонукало до активних дій.

М. Кінг грамотно керував своїми слухачами. Одним з його «коронних» прийомів були ретельно розраховані паузи, якими він давав можливість зацікавленим від потрясіння людям повільно усвідомити сенс сказаного. Після чого то тут, то там у натовпі лунали запальні підбадьорюючі вигуки, шумно починали висловлювати схвалення його ідей. Він же поступово, підвищуючи тон голосу, прагнув посилення все зростаючого гулу схвалення.

Таким чином, можна стверджувати, що, саме завдяки унікальній здатності надихати людей своїми ідеями, М. Кінгу вдалося викликати в суспільстві співчуття до афроамериканців у їхній боротьбі за громадянські права. У своїх промовах і проповідях він підкреслював саме те загальне, що споріднювало його зі слухачами та учасниками антирасистського руху. Це і вірність християнським традиціям, і американське громадянство – тобто належність до нації, яка вважається символом віри в особисту свободу людини.

\* \* \*



*Д. В. Підгорний, студент V курсу  
(наук. кер. – доц. Бесєдіна Н. В.)*

## **ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕКОЛОНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ**

ХХ століття ознаменувалося значними змінами у житті всього людства, однак найразючі зміни, без сумніву, відбулися у районах Півдня, як уже традиційно, на відміну від Півночі (розвинених країн), називають країни, що розвиваються.

Адже народи цього регіону пройшли за це століття шлях від родового суспільства до сучасної державності. Вони були майже ізольовані від зовнішнього світу і лише впродовж останніх ста років долучилися до широких міжнародних зв'язків. Яку ж напругу – психічну, нервову, інтелектуальну - випробували на собі ті кілька поколінь, на долю яких випали такі величезні зміни! «Десять тисяч років в одне життя» – так назвав книгу спогадів один з громадських діячів Африки.

Деколонізація (від лат. de – префікс зі значенням віддалення, припинення і colonia – поселення) – термін для позначення процесу визволення країн та народів «третього світу» від колоніального гноблення й набуття ними державного суверенітету. Цей термін запропонований до наукового обігу М. Ю. Бонном у статті «Імперіалізм» в Енциклопедії суспільних наук. Спочатку термін «деколонізація» стосувався лише процесу, через який азійські та африканські народи виборювали політичну незалежність від колоніального правління. Пізніше його зміст був поширений на всі аспекти звільнення неєвропейських спільнот від зовнішнього контролю, домінування, експлуатації політичні, економічні, культурні й навіть психологічні – як до, так і після здобуття незалежності. У більш ширшому значенні деколонізація є частиною сучасного всесвітнього руху народів з небілим кольором шкіри за припинення експлуатації та панування білих, чим вирізнялися міжнародні відносини новітніх часів.

Процес деколонізації Африки можна розподілити на два етапи:

- від середини 1950 -их – до середини 1960 -их років, тобто появи незалежних держав у Північній та Тропічній Африці;
- від 1975 року – до 1990 року, тобто до завершення деколонізації півдня Африки.

Друга світова війна призвела до послаблення метрополій і до зростання потенціалу колоній. Вона сприяла розгортанню національно-визвольного руху в колоніях. Занепад ролі європейських держав (метрополій) на фоні становлення наддержав – СРСР та США – створив умови для краху колоніальної

системи. Спочатку незалежність проголосили найбільші колонії (Індія, Пакистан, Індокитай). Однак у метрополіях прагнули будь-якими засобами зберегти залишки імперій – символ могутності. Після безславного закінчення війни Англії й Франції проти Єгипту у 1956 році крах колоніалізму став неминучим. У 1958 році президент Франції Шарль де Голль рішуче поставив крапку в історії французького колоніалізму. Надала своїм колоніям незалежність і Англія. Нарешті, у 1970-і роки впала найстаріша колоніальна імперія – португальська.

Великий вплив на визволення країн справила "холодна війна", яка давала можливість маневрувати колоніям між великими державами і сприяла розпаду колоніальної системи. Нові держави не бажали безоглядно слідувати за наддержавами. Це їхнє прагнення самостійності стало важливим чинником послаблення біполярної системи світу і відповідно закінчення "холодної війни".

Отримавши політичну незалежність, нові країни не стали економічно самостійними. Колишні метрополії та США продовжували диктувати ціни на сировину і продовольство. Але залежність була тепер не наслідком політичного тиску, а результатом відсталості. Країни Африки залишалися аграрно-сировинними придатками, залежали від постачання машин, обладнання, притоку зовнішніх інвестицій. Ця відсталість закріплювалася пануванням традиційного укладу життя, неписьменністю більшої частини населення, нерозвинутістю комунікацій та засобів зв'язку. Подолання відсталості, як генеральний напрям руху країн, що звільнилися, примушувало їх запобігати однозначній орієнтації на наддержави, а це відволікало від розв'язання внутрішніх проблем.

Отже, народи молодих незалежних держав будуть усе більше впливати на долю людства хоча б тому, що їхня питома вага в чисельності народонаселення нашої планети дуже швидко зростає. Але характер цього впливу визначити нелегко, оскільки ці народи, передусім, їхнє історичне минуле і сьогодення, досліджені вкрай недостатньо, значно менше, ніж "золотий мільярд" Західної Європи та Північної Америки.

\* \* \*

*Ю. М. Повальчук, магістрант  
(наук. кер. – доц. Бесєдіна Н. В.)*

## **ПУТЧ «МОЛОДИХОФІЦЕРІВ» 26 ЛЮТОГО 1936 РОКУ В ЯПОНІЇ**

У першій третині ХХ століття Японія відчула на собі всі проблеми капіталістичного розвитку держави. Після низки рисових бунтів, негативних наслідків економічної кризи 1929 – 1933 років, складностей побудови парламентаризму в Японії почали поширюватися ідеї фашизму, мілітаризму та шовінізму. На початку ХХ століття в середовищі японських військових набувають популярності концепції державного соціалізму, ідейним натхненником яких був політичний філософ Кітаїккі. Свої ідеї він виклав у праці «План реконструкції Японії». Їх швидко підхопили молоді офіцери, які організували підпільну групу Кодо-ха («Шлях імперії»). Серед засновників групи були: Нонака, Кода, Муранаката інші. Своє покликання вони вбачали у розв'язанні актуальних проблем: корупції, засилля дзайбацу та наслідків Великої депресії.

У той же час керівництво армії й уряду вкрай вороже поставилися до цієї групи. За найбільш активними його членами встановлюється таємне спостереження поліції, що посилює напругу між молодими офіцерами і вищим керівництвом. З огляду на небезпеку поширення антиурядових настроїв керівництво армії вирішило передислокувати Першу дивізію Імператорської армії Японії із Токіо в Маньчжурію (від часу Російсько-японської війни 1904 – 1905 років цей урядовий військовий підрозділ, незважаючи на численні військові події за кордоном, ніколи не відправлялися за межі країни), що прискорило підготовку до перевороту. Насамперед повстанці визначили список політиків, яких слід було усунути фізично. Загалом список складався із двох частин: основні цілі та другорядні. Перший варіант списку було складено Асаїті Ісобою і Такадзі Муранкою. 21 лютого вони обговорили його з капітаном Ітітаро Ямагуті. 22 лютого було вирішено атакувати тільки основні цілі. Повстанці також планували, організувавши путч, за допомогою військового міністра Кавасіма схилити імператора до призначення на пост прем'єр-міністра генерала Мадзакі, який поділяв їхні ідеї. Це повинно було стати перехідним етапом на шляху встановлення в Японії влади військових.

Путч розпочався рано-вранці 26 лютого 1936 року. На боці повстанців виступило близько 1483 солдати японської армії. Повстанцям удалося захопити центр Токіо, включно із будинком Парламенту, Міністерства внутрішніх справ і Міністерства оборони. Вони вбили зятя прем'єр-міністра Кейсуке, міністра-охоронця імператорської печатки Сайто, міністра фінансів

Такахасі, генерального інспектора військового виховання Ватанабе, якого особливо ненавиділи повстанці, камергер адмірал Судзукі був тяжко поранений. Але багато з чиновників, котрих планувалося знищити, змогли втекти.

Лідери повстанців капітан Кійосада Кода, Муранака Такадзі та Асаїті Ісоба відвідали резиденцію міністра армії Есіюкі Кавасі й передали йому маніфест з вимогами повсталих. О 9:00 ранку міністр армії Кавасіма отримав аудієнцію в імператора, на якій зачитав маніфест путчистів. Імператор наказав йому негайно придушити повстання. Військове міністерство не могло зайняти визначеної позиції, його діяльність, як і діяльність Генерального штабу, була паралізована, жоден офіцер не міг потрапити до службового приміщення. Повстанці могли без особливих проблем зайняти решту районів Токіо. Але вони були оптимістично налаштовані й очікували стихійного розповсюдження повстання по всій країні.

Тільки пізно вночі в перший день повстання військове керівництво випустило офіційне повідомлення, яке, однак, у пресі з'явилося лише наступного дня. Воно не мало конкретного змісту, а повстанці були схарактеризовані як «молоді, активно діючі офіцери». Містилося також прохання до населення займатися своїми справами, ніби нічого не відбулося. Лише надвечір другого дня до міста ввійшли вірні імператорові війська. Ці підрозділи просувались повільно, дуже обережно, оточуючи контрольований повстанцями район. Імператорські війська зайняли центральний готель Токіо «Імперіал». Наступного ранку було призначено військовий комітет міста, який отримав право діяти в умовах надзвичайного стану.

Військових, які зайняли центр міста, вже відкрито називали повстанцями, від них вимагали негайно скласти зброю. Повстанці відмовилися здатися. Прибули танки, було підтягнуто важку та польову артилерію. Вночі 28 лютого вірні урядові війська, рухаючись колонами, впритул підійшли до аванпостів повстанців. Коли на ранок вони підійшли до будинку парламенту, готові до кривавого рукопашного бою, перші групи морально пригнічених, зморених повстанців почали виходити зі своїх схованок. Звернення імператора, що було передане через коменданта міста, подіяло. В ньому йшлося: «Повідомляю унтер-офіцерам та солдатам, що ще не пізно повернутися в казарми. Ті ж, хто, зважаючи на це, продовжують чинити опір, є повстанцями і підлягають розстрілові. Ваші батьки, матері й сини плачуть, тому що ви стали зрадниками країни». Багато молодих солдатів не знали причини повстання. Вони лише виконували накази своїх безпосередніх командирів.

Після трьох днів і ночей солдати дізналися, що імператор назвав їх повстанцями. В останню хвилину перед штурмом вони були морально зламаними. Група за групою вони склали зброю. Рядові були відведені в казарми під арешт. Офіцери ж були роззброєні та відправлені до в'язниці. Повстанцями керувало приблизно 20 офіцерів віком від 23 до 34 років. Найвищим за званням був капітан. Рядові ж у своїй більшості були молодими рекрутами, яких призвали три місяці тому. Керівники повстання капітан Нонака, а також офіцер Коно вирішили покінчити життя самогубством. Інші офіцери відмовилися слідувати за ними. Перед судом військового трибуналу постали 17 офіцерів і 2 цивільних. Усі вони були засуджені до страти і повішені на площі Йойогі в Токіо. Сім членів вищої військової ради були вимушені подати у відставку, в їх числі Аракі, Мадзакі, Хаясі та Абє, які залишили військову службу.

Хоча повстання «молодих офіцерів» було придушене, але фактично його результатом став прихід до влади радикальної групи, яка в подальшому все більше буде спрямовувати Японію до агресивної політики в Азії. Новий прем'єр-міністр Хірота надалі зніщює укладення з Німеччиною та Італією Антиконтинентівського пакту 25 листопада 1936 року, а його наступник принц Коноє втягне Японію у війну з Китаєм, що призведе до кардинального загострення відносин із США. Можна говорити про те, що лютневі події 1936 року стали прологом до встановлення в країні агресивно налаштованого мілітаристського режиму, наслідком політики якого стане авантюра участі Японії у Другій світовій війні.

\* \* \*

*Ю. С. Подгурська, студентка V курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Левченко Ю. М.)*

### **СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ВИЗНАННЯ МІЖНАРОДНОЮ СПІЛЬНОТОЮ РЕСПУБЛІКИ КОСОВО**

До недавнього часу мирне розв'язання албано-сербських суперечностей, на думку більшості вчених, було неможливим. Вони акцентували увагу на тому, що коріння цієї проблеми знаходилися в далекому минулому: кожна зі сторін цього конфлікту наводила свої аргументи, відстоювала різні точки зору, але до консенсусу так і не доходили. Лише у XXI столітті на фізичній карті світу з'являється нова держава, яка своєю появою сколихнула людське суспільство і тим самим призвела до загострення міждержавних суперечностей, які й до сьогодні обговорюються всією міжнародною громадськістю.

Усе розпочалося із виступу Слободана Мілошевича, приуроченого святкуванню 600-річчя битви на Косовому полі, у ході якого він заявив про скасування автономії Косово, а також про те, що над сербами «більше ніхто не знущатиметься». Цим самим він проголосив війну за створення незалежної держави.

Хронологічно події можна розташувати у такому порядку: у березні 1981 року албанці влаштували свій перший масовий протест у Приштині, вимагаючи рівних прав з іншими народами Федерації. Відбувся саботаж сербських підприємств, розповсюджувалася література радикального спрямування. У відповідь на це Белград увів до столиці війська й розігнав бунтарів. Подальшим кроком став загальносербський референдум, який відбувся у 1989 році. Його результатом було значне «урізання» автономії Косово. Згодом парламент Сербії ухвалив нову Конституцію, яка скасувала всі права, що раніше були надані Косовській автономії: край став невід'ємною частиною сербської території.

З 1990 року конфлікт між сербами та албанцями перейшов у відкриту фазу. У зв'язку із цим 1 лютого до Косово були введені сербські війська, а 2 червня того ж року албанські депутати ухвалили Конституційну декларацію, яка проголосила незалежну Республіку Косово у складі Югославської федерації. Після цього Белград видав указ про розпуск парламенту в новоствореній республіці, а всі керівні функції передав центральній владі. 7 вересня 1990 року було прийнято Конституцію Косово, яка юридично оформила попередні досягнення.

На несанкціонованих виборах в травні 1992 року албанці обрали президентом самопроголошеної республіки поміркованого політика Ібрагіма Ругову. В країні фактично встановлюється двовладдя, адже Сербія не погодилася з результатами виборів. Мирно вирішити подальшу долю краю не вдалося, що спричинило активізацію албанських угруповань радикалів.

Створена у підпіллі Армія визволення Косово (АВК) 22 квітня 1996 року проводить свою першу бойову операцію. 23 липня 1998 року АВК проголошує метою своїх бойових дій вихід Косово зі складу Югославії. У країні починається справжня війна. У результаті поширення військових дій була прийнята резолюція Ради Безпеки ООН № 1244. Ключовими її положеннями стали припинення вогню, виведення сербських військових і поліцейських підрозділів з території Косово, роззброєння підрозділів АВК. Також було введено «іноземну громадську присутність» і створено «тимчасову адміністрацію Косово». Проте виявилось, що резолюція не розв'язала першопричин конфлікту, а лише

призупинила бойові дії. У подальшому протистояння набуло іншого характеру. Албанці почали масове переслідування сербів.

На початку 2000 року ситуація в країні була жахливою – підрозділи албанців продовжували війну за межами Косово. У жовтні 2005 року Рада Безпеки ООН оголосила про початок переговорів щодо статусу краю. На засіданні Контактної групи стосовно Косово на рівні міністрів закордонних справ було ухвалено заяву, згідно з якою досягнення домовленості щодо цієї території планувалося на 2006 рік.

Переговори розпочалися 20 лютого 2006 року між сербами та косовськими албанцями за посередництва представника Генсека ООН Мартті Ахтисаарі. За місяць до їх закінчення голова уряду Сербії Воїслав Коштуниця заявив, що Косово «не може стати трофеєм НАТО, тому міжнародно-правові кордони Сербії залишаться незмінними». 10 грудня 2007 року влада Косово розпочинає консультації щодо проголошення самостійності краю, а 15 лютого 2008 року на засіданні Ради Безпеки ООН п'ять її членів (США, Велика Британія, Франція, Італія й Бельгія) висловилися за надання країні незалежності. Вже через два дні, о 15 годині за місцевим часом парламент, Косово повним складом проголосував за це рішення. Декларацію про незалежність було прийнято відкритим голосуванням 109 з 120 депутатів косовського парламенту, «некосовари» участі в голосуванні не брали. Того ж дня відбулася презентація офіційних символів Косово.

Десятки тисяч людей вийшли на вулиці столиці краю Приштини для святкування, не дочекавшись спеціального засідання крайового парламенту. В цей час інший настрої панував на вулицях Белграда. Тисячі демонстрантів зібралися біля посольства Словенії, яка головує в Євросоюзі, щоб висловити протест діям влади Косово.

Воїслав Коштуниця, прем'єр-міністр Сербії (2004 – 2008 роки), заявив, що його країна ніколи не визнає незалежність Косово й боротиметься мирним шляхом за існування Косово на правах автономії лише в складі Сербії. Євросоюз вислав до провінції свою поліцейсько-адміністративну місію, що замінила миротворчі сили ООН. Белград розкритикував такі дії, заявивши, що це демонструє визнання незалежності краю Косово, який є невід'ємною частиною Сербії. У самому Косово такі дії Європи оцінили як дозвіл на проголошення незалежності. Глава уряду Сербії назвав незалежне Косово «псевдокраїною у складі Сербії». Крім того, офіційний Белград підписав резолюцію, згідно з якою проголошення керівництвом Косово незалежності є незаконним і недійсним, а всі серби, які проживають на території краю, залишатимуться

громадянами Сербії та матимуть право не визнавати незалежності, проголошеної «косоварами». Також у Белграді пообіцяли послабити дипломатичні стосунки з країнами, які готові визнати незалежність Косово. Однак Президент Сербії Борис Тадич заявив, що відносини з країнами не розриватимуть повністю, навіть у разі відправки із Сербії дипломатів цих держав.

Сьогодні Косово не є членом ООН, проте її незалежність на 2010 рік визнали 69 країн світу, зокрема Афганістан, США, Бельгія, Німеччина, Франція, Об'єднане Королівство Великобританії, Польща та інші. Натомість такі країни як, Іспанія, Росія, Грузія, Молдова, сама Сербія й деякі інші, все ще не готові визнати Косово, головним чином, через те, що побоюються виходу окремих територій зі свого складу подібним чином, як це відбулося з Косово.

Разом із Сербією акту незалежності Косово опозиціонує Росія. У міністерстві закордонних справ Російської Федерації повідомили, що визнання одностороннього проголошення незалежності Косово деякими країнами Заходу впливатиме на ситуацію в Абхазії та Південній Осетії.

Позицію України з цього приводу оприлюднив В. Ф. Янукович, який під час прес-конференції з нагоди відзначення 100 днів президентства наголосив, що ніколи не визнавав і не буде визнавати незалежність Абхазії та Південної Осетії, а також Косово, оскільки, на його думку, це йде у розріз з міжнародними нормами, відповідно до яких порушення територіальної цілісності держав заборонено.

Слід також наголосити, що ситуація навколо Косова призвела до колізії двох основних принципів міжнародного права – права націй на самовизначення й непорушності кордонів. Після одностороннього проголошення незалежності албанцями Косова право націй на самовизначення вважатиметься пріоритетним, та цим прагнуть скористатися сепаратистські режими як в Європі, так і за її межами.

Таким чином, албано-сербський конфлікт, який бере початок з найдавніших часів, спричинив появу на міжнародній арені нової держави – Республіки Косово. Вона зіштовхнулася з багатьма проблемами, основна з яких – міжнародне визнання незалежності держави. Думки світової громадськості розділилися на прихильників і противників проголошення та визнання незалежності Республіки Косово. Із упевненістю можна говорити про те, що косовський конфлікт повністю себе не вичерпав, а тому важко прогнозувати подальший розвиток подій у цьому регіоні.



*А. Л. Сапронов, студент III курсу  
(наук. кер. – проф. Год Б. В.)*

## **АЛЬБЕРТ ПАЙК І РОЗВИТОК МАСОНСЬКОГО РУХУ НА АМЕРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ В ХІХ СТОЛІТТІ**

Масонство – це філантропічний морально-етичний рух, що виник у XVIII столітті у вигляді закритої організації. В основі його лежить тверда віра в існування Бога та Його Провидіння, у безсмертя душі. А метою є створення єдиної нації, яка б складалася з усіх країн світу, усіх народів шляхом поширення моральної, політичної, філософської і релігійної Істини.

Мережа масонських лож (основна форма організації масонського руху) у ХІХ столітті охоплювала майже всю Земну кулю. Не були винятком з цього правила і Сполучені Штати Америки. Там у 1850 році нараховувалося 28 Великих Лож з 1835 підлеглими їм ложами, а кількість членів складала 66.142 особи.

Цей час відзначався швидким зростанням площі країни шляхом військових дій із сусідами, купівлею територій в інших держав і постійними конфліктами з місцевим індіанським населенням. Йшов процес освоєння нових земель переселенцями. Тоді ж визрів конфлікт між промисловими північними та рабовласницькими південними штатами, що згодом переріс в Громадянську війну 1861 – 1865 років.

Видним діячем досліджуваної епохи був Альберт Пайк, який брав активну участь у розбудові молодій держави. Він народився 29 грудня 1809 року в Бостоні (штат Массачусетс). У дитинстві Альберт отримав гарну освіту і без проблем вступив на юридичний факультет Гарвардського університету, але необґрунтовані вимоги керівництва закладу змусили відмовитися від подальших спроб вступу. Через це Пайк із 1824 до 1831 року був змушений займатися самоосвітою.

Протягом двох наступних років він подорожував Диким Заходом. У 1833 році Альберт переселився в штат Арканзас, де займався юридичною практикою та був редактором газети «Arkansas Advocate». У роки Мексиканської війни 1846 – 1848 років він створив і очолив кавалерійський загін.

Увесь цей час Альберт продовжував займатися самоосвітою, знайомлячись із творами тогочасних поетів, філософів, істориків та вивчаючи іноземні мови. Прагнення до знань та прагнення більш глибоко осмислити світ стимулювали його до вступу у масонську ложу «Західна зірка» (Western Star) № 2 у Літл-Пок (штат Арканзас) у липні 1850 року. 29 листопада того ж року він став

майстром цієї ложі, а в лютому 1853 – завершив цикл посвят Йоркського Статуту.

Альберт не хотів зупинятися на досягнутому і 20 березня 1853 року був прийнятий в ступені Шотландського Статуту Південної юрисдикції (територіально Шотландський Статут в США поділявся на Північну й Південну юрисдикції) у Чарльстоні (штат Південна Кароліна), Альбертом Г. Макеєм, видатним масонським істориком і філософом.

У березні 1855 року Пайк розпочав роботу над збірником ритуалів Шотландського уставу з назвою «Magnum Opus», тобто «Велике Діяння». Ця праця була видана 1857 року і отримала широке визнання серед масонів Шотландського Статуту Південної юрисдикції, а згодом стала базовою для праць інших тогочасних дослідників символіки масонства. Підтвердженням ґрунтовності «Magnum Opus» є те, що в 1859 році Пайка обрали по життєво Великим Командором Верховної Ради Давнього і Прийнятого Шотландського Статуту (ДіПШС) Південної юрисдикції. Обійнявши цю посаду, Пайк став ідеологом масонів ДіПШС та всього Американського континенту, які спиралися на його надбання в інтелектуальній сфері. У цей час він працював у Храмі Шотландського Статуту в Вашингтоні, де заснував велику бібліотеку та залишив по собі шістнадцятитомний рукописний збірник робіт, окремі частини якого до наших днів ще не опубліковані.

Альберта Пайк досліджував філософію, історії релігії та Ордену, щоб викрити міфи про масонство. Це було зумовлене тим, що до середини XIX століття воно втратило свою спадковість символів і ритуалів у межах діючого Статуту. Також, цьому сприяло прагнення багатьох Майстрів перемістити заснування Ордену Вільних Каменярів у сиву давнину, бездумно пов'язуючи його з різними містеріями Сходу. У результаті цієї деструктивної діяльності, масонство було надзвичайно розрізненим, а окремі Ложі ворогували між собою. До того ж, у Нью-Йорці було засновано антимасонську партію, яка вела пропагандистську діяльність.

Альберт Пайк, розуміючи всю складність ситуації, вирішив підготувати низку праць, звернувшись до джерел виникнення масонства. На його думку, тільки спираючись на них Орден зможе діяти в інтересах людства.

Загалом, праці Пайка можна поділити на 3 групи:

1) для широкого загалу (його публічні виступи й соціально-політичні статті);

2) для широкої масонської аудиторії («Мораль і Догма», «Крапка в колі», «Портик і Серединна палата» та інші);

3) для керівництва Шотландського Статуту («Книга слів», «Літургія...» та інші).

Твори першої групи були націлені на пояснення суті масонства простому населенню та членам різних Статутів. Таким чином, Пайк розширював коло людей знайомих із істинними (на його думку) основами масонства, котрі базуються на філантропії, чистій вірі в Бога та безсмертя душі і знищував ворожнечу між Ложами різних Статутів, спираючись на загальнолюдські цінності, що лежать в основі Ордену.

Твори другої групи були націлені на пояснення символіки ритуалів, поصات та містерій Сходу. Пайк ґрунтовно вивчав східні релігії та їхню обрядовість, що є джерелом вивчення світогляду людей попередніх епох та «справжніх Істин». До речі, саме він був одним із перших, хто пояснював єврейську культуру та релігію не як самотні, а виводив їх із єгипетської, спорідненість з якою раніше відкидалася, та інших культур II тисячоліття до нашої ери.

На відміну від більшості тогочасних істориків і філософів масонства, Пайк у разі недостатньої інформації для точного пояснення значення символу чи обряду повідомляв про це членів Верховної Ради ДіПШС. Надалі колегіальним рішенням приймали його базове значення. Таким чином, була вибудована струнка система з тридцяти трьох ступенів, кожен титул якого мав своє чітке значення, а ритуал посвяти був зрозумілим кожному члену Ложі.

Твори третьої групи були написані для користування Майстрами ДіПШС, ефективного управління Учнями і Підмайстрами та глибшого розуміння світобудови, що базувалося на перекладах Пайком священних текстів східних релігій (наприклад, окремих віршів Рігведи).

На наш погляд, діяльність Пайка мала такі результати:

- вирішено територіальні претензії між Великим Сходом Франції й Шотландським Статутом і іншими Великими Ложами;
- створено чітку систему підпорядкування всередині Лож;
- змінилося на краще ставлення населення до масонства;
- створено велику базу для подальшого вивчення ідейних витоків масонства та східних містерій;
- складено систему ритуалів для кожного ступеня ДіПШС, що стало прикладом для реорганізації інших Великих Лож.

Таким чином, Альберт Пайк здійснив величезний вклад у розбудову Ордену Вільних Каменярів і вказав напрям розвитку не тільки Шотландському Статуту, а й всьому масонству Американського континенту.

*Д. В. Стаценко, магістрант  
(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В. О.)*

**ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КРИЗИ  
ГРЕЦЬКОЇ ПОЛІСНОЇ СИСТЕМИ НАПРИКІНЦІ  
V – IV СТОЛІТТІ ДО НАШОЇ ЕРИ  
(ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)**

Криза старогрецької полісної системи наприкінці V – IV столітті до н. е. залишається одним із дискусійних питань антикознавства. Вона була багатостороннім явищем, яке проявилось у соціальних відносинах, політичній сфері, військовій організації, ідеології. Л. М. Глускіна вказує на відсутність єдності дослідників щодо трактування кризи поліса стосовно Греції IV століття до н. е. Її розглядають найчастіше на афінському матеріалі, й нерідко питання зводиться до кризи афінської демократичної системи правління, хоча вона однаковою мірою торкнулася держав з різними формами правління – і демократичних, і олігархічних. Дослідники погоджуються, що у кризовий стан грецькі поліси вступили наприкінці V століття до н. е., під час Пелопоннеської війни, а впродовж IV століття до н. е. ця криза продовжувала поглиблюватися.

Пелопоннеська війна, на думку Е. Д. Фролова, не була причиною кризи поліса; вона прискорила його настання, “...виступила як потужний стимулятор тих процесів, які у наступному [IV] столітті призвели до кризи полісної системи; вона сама вже була першою фазою цієї кризи”. Витоки кризи він шукає у греко-перських війнах, які стимулювавши розвиток рабовласницького господарства, сприяли зростанню майнової та соціальної нерівності, й висунувши у перші ряди Афіни і Спарту, поклали початок їх антагонізму. Суперництво між ними призвело до конфліктів усередині Греції: Першої, або Малої Пелопоннеської війни (457 – 446 роки до н. е.), Пелопоннеської війни (431 – 404 роки до н. е.) та низки інших війн у IV столітті до н. е. На його думку, “криза поліса була перш за все кризою громадянського суспільства”; витоки розкладання останнього слід шукати у соціально-економічній сфері. Прогресуючий розвиток рабовласницького господарства призвів до появи соціальної нерівності – концентрації власності в руках небагатьох та розорення і зубожіння вільних громадян, що викликало “...загострення суспільних відносин навіть у передових демократичних полісах, де докладалися особливі зусилля для підтримання видимої рівності між громадянами...”. Громадяни висували до полісної держави все більш підвищені вимоги: бідні – розширення системи державної допомоги, а багаті – забезпечення

свої власності й життя від посягань цієї бідноти, наведення порядку. Полісна держава не могла задовольнити ці вимоги та забезпечити єдність і згоду громадян, що свідчить про її занепад та нездатність упоратися зі зростаючими труднощами.

У свою чергу Л. М. Глускіна наголошує, що "...криза поліса пов'язується не з економічним занепадом Греції, а, навпаки, із розвитком товарно-грошових відносин, міжполісних зв'язків, піднесенням у низці областей. Ніхто всерйоз не говорить стосовно Греції IV століття і про розповсюдження рабської праці як фактора розорення й зубожіння маси вільного населення...". Тому це не була криза рабовласницького способу виробництва.

Радянський історик В. С. Сергєєв зазначав, що "Пелопоннеська війна підірвала основи існуючого порядку в грецьких містах" (спричинивши боротьбу, яка у деяких містах переходила в громадянську війну) і мала несприятливі наслідки для селянства (пролетаризацію, концентрацію земельної власності). Ці явища "...свідчили про глибоке розкладання класичного поліса. Поліс як певна соціальна організація, автономна й автаркічна ... держава-місто, ... внаслідок зростаючої майнової нерівності відходив у минуле".

С. І. Ковальов уважав, що Пелопоннеська війна, з одного боку, була відображенням внутрішніх суперечностей, прихованих у рабовласницькому суспільстві, а з іншого – надзвичайно загострила їх. Вона є "межею у розвитку грецького рабовласницького суспільства", у зв'язку з нею "...починається загальна криза грецького суспільства...". Пелопоннеська війна та розпад Першого афінського морського союзу спричинили порушення зовнішньополітичної рівноваги у Греції, що дало поштовх до розгортання всіх суперечностей, властивих полісу і призвело до тривалої війни, жорстокої боротьби всіх грецьких держав між собою за територію, за ринок, за рабів, за політичне панування у IV століття до н. е., яка неминуче мала привести до взаємного виснаження, страшного занепаду. Враховуючи сезонний характер античних війн (на зиму вони зазвичай припинялися) та порівняно невеликі руйнування продуктивних сил у них, безперервні багаторічні війни повинні були підірвати продуктивні сили й економіку Греції, що мало проявитися у спустошенні землеробських територій і призупинені розвитку торгівлі.

На думку В. І. Кадєєва, розвиток рабовласницьких відносин, прискорений Пелопоннеською війною, спричинив появу в першій половині IV століття до н. е. соціальної й політичної кризи поліса, що "...охопила всі сторони життя рабовласницького суспільства в межах полісу, який гальмував подальший економічний розвиток. А

його політична організація в умовах загострення соціальної боротьби вже не могла задовольняти інтереси та потреби рабовласницької верхівки. Це і викликало необхідність появи більш потужних, ніж поліс, держав, які змогли б укріпити владу крупних рабовласників та плутократів, забезпечити подальший розвиток економіки й торгівлі”.

В. І. Кузищін чинниками, які спричинили кризові явища грецьких полісів у першій половині IV століття до н. е. вважає вплив руйнівної Пелопоннеської війни та економічне зростання, що призвело до розвитку міжполісної торгівлі. Для нормального функціонування економіки необхідним стало створення політичної чи хоча б економічної єдності замість низки невеликих полісів.

Отже, в історіографії переважає концепція, за якою кризу полісної організації спричинили наслідки Пелопоннеської війни та економічне піднесення початку IV століття до н. е. (зростання товарно-грошових відносин, міжполісної торгівлі).

\* \* \*

*Д. В. Стаценко, магістрант  
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю. В.)*

### **ПОСИЛЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА У БОРОТЬБИ ЗА СВІТОВЕ ПАНУВАННЯ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)**

У кінці XIX століття Німецька імперія заявила про своє бажання стати колоніальною державою й перейшла до активної експансіоністської політики, одним із інструментів здійснення якої був військово-морський флот. Однак до 90-их років XIX століття її військово-морський флот (далі – ВМФ) був слабким і незначним, якому відводилося другорядне значення та який виконував суто оборонні функції (захист торгового флоту, берегова охорона і т.п.).

У період правління імператора Вільгельма II (1888 – 1918 роки) ставлення до ВМФ суттєво змінюється. У перші роки свого правління він виступив за створення сильного флоту для захисту північного узбережжя Німеччини від можливого нападу Росії та Франції. За Вільгельма II стався перехід до активної колоніальної політики (боротьби за колонії й сфери впливу). Капіталістичні кола почали вимагати захисту державою їх заморських інтересів, розширення будівництва військово-морських сил і переділу вже поділеного світу на користь Німеччини. Приблизно з 1894 року колоніальні загарбання в інтересах монополістичної буржуазії стали одним із головних завдань зовнішньої політики Німецької

імперії. Якщо спочатку німці використовували в основному методи мирного економічного проникнення, то на межі століть перейшли до силових. До того ж вони зіткнулися з протидією могутніх держав-суперників, насамперед Великобританії. Колоніальні придбання Німеччини мали на той час досить скромні розміри у порівнянні з володіннями інших країн, а світ уже був повністю поділений на сфери впливу. З призначенням у 1897 році на посаду статс-секретаря військово-морського відомства контр-адмірала Альфреда Тірпіца у становищі ВМФ почалися кардинальні зміни. Його можна вважати “засновником” потужного німецького ВМФ, який напередодні Першої світової війни поступався за своєю силою і міццю лише британському. Він був виразником інтересів німецького фінансового капіталу, мав його підтримку, виступав за створення великого ВМФ (в угоду реалізації інтересів німецьких монополістів), боротьбу проти британської морської могутності та її колоніального панування.

Задум Тірпіца про зміну співвідношення сил великих держав на морі мав довготерміновий, поступовий характер. У березні 1898 року він домігся від Рейхстагу прийняття першого закону про флот (програми, за якою планувалося значне збільшення ВМФ, будівництво потужних сучасних бойових суден). Періодично (у 1900, 1906, 1908, 1912 роках) суднобудівні програми Німецької імперії переглядалися в бік збільшення. За останнім законом (1912 року) кількість німецького ВМФ планувалося збільшити до 41 лінійного корабля, 20 броненосних крейсерів, 40 легких крейсерів, 144 міноносців, 72 підводних човнів. Велике значення за часів Тірпіца надавалося підготовці офіцерських кадрів флоту. Якщо до 1897 року в Німеччині було всього близько 250 морських офіцерів, то до початку Першої світової війни – до 2500, хоча у порівнянні з кількістю сухопутних офіцерів (30 тисяч) ця кількість була незначною.

У кінці XIX – на початку XX століття почало надзвичайно швидко зростати англо-німецьке суперництво на морі. Гонкою морських озброєнь Тірпіц мав намір змусити Британію рахуватися з Німеччиною як з “рівноправним” партнером у колоніальних питаннях. Німецький флот повинен був володіти здатністю загрозувати найсильнішому в світі – британському флоту, без чого прагнення змусити Британію до поступок було б безнадійним. Він відкидав ідеї ведення морської війни проти неї та інших держав на далеких від Німеччини просторах, з огляду на відсутність німецьких закордонних опорних баз (і велику їх кількість у британців) та особливостей географічного положення Німеччини, й виступав за створення лінійного флоту, здатного діяти насамперед

у Північному морі для прямої загрози британським прибережним водам. Це дало б змогу не лише відвернути напад британців, але і зробити їх більш поступливими у питаннях “світової політики”. Через устанавлення панування на водних просторах (шляхом підірвання морської могутності британців) планувалося встановити світове панування, здобути колонії.

Морську гонку озброєнь ще більше загострив спуск на воду 1907 року в Британії лінкора нового типу – дредноута. Його поява стала справжньою революцією у суднобудуванні, адже за озброєнням і тактико-технічними даними він переважав усіх своїх кораблів-попередників. У бою “додредноути” були приречені на поразку. Німеччина сприйняла це як появу рівних умов, які дозволять наздогнати Британію та підірвати її морське панування, і почала спорудження подібних лінійних кораблів. Однак на 1914-ий рік досягти паритету з Великобританією за кількістю військових суден та якісними характеристиками флоту Німеччині так і не вдалося. Проте німецький ВМФ посів друге місце серед флотів найбільших морських держав.

Отже, військово-морський флот був важливою зброєю здійснення німцями ідеї “світової політики”. Можемо констатувати нерозривний взаємозв’язок флотської політики (будівництво великого ВМФ) з колоніальною експансією, із завданнями збереження і розширення віддалених від метрополії колоніальних володінь. У створенні могутнього ВМФ були зацікавлені представники великого капіталу (перш за все монополісти важкої промисловості), суднобудівні фірми, великі банки, торгові організації для проведення колоніальної й торгової політики та елементарного збагачення за рахунок державних військових замовлень. Стратегічною військовою метою було зосередження німецького флоту в Північному морі. ВМФ мав допомогти при поділі вже поділеного світу – заморських колоніальних територій, сфер впливу, усуненні непоступливих конкурентів з міжнародних ринків, що мало насамперед антибританську спрямованість.

\* \* \*

*І. В. Тарасова, студентка V курсу  
(наук. кер. — ст. викл. Левченко Ю. М.)*

## **ІДЕАЛЬНА ДЕРЖАВА ТА ПРАВИТЕЛЬ У ПОГЛЯДАХ М. Т. ЦИЦЕРОНА**

Цицерон – представник епохи занепаду республіканського устрою, яка характеризувалася напруженими класовими суперечностями. У таких умовах формується ідеал досконалого



оратора – образ ідеального керівника держави, філософа-політика, здатного поєднати в собі мудрість, справедливість, поміркованість та красномовство. Такого ідеального керівника Цицерон називає то “проповідником”, то “замирювачем”, то “охоронцем”, то “опікуном” держави, інтереси якої для нього мають стояти вище від особистих, а також від інтересів як його власної, так і будь-якої політичної партії.

Мудрець ставить перед державним правителем одне головне завдання – займатися самоосвітою і самовдосконалюватися, закликати інших до наслідування керівника та поставити чистоту своєї душі й життя, як дзеркало, перед співгромадянами. Мислитель наголошує на тому, що шлях самовдосконалення і постійна самоосвіта нерозривно пов'язані з філософською освітою. Не можна змусити людину бути законослухняною і благородною. Якщо громадянина до здійснення благородних учинків підштовхує зовнішнє спонукання, а не примушує внутрішня здатність, то він стане благородним рівно стільки, скільки це спонукання буде діяти. Благородна людина – та, яка залишається такою, коли її ніхто не бачить, яка вибрала благородне добровільно, тобто це її самостійний вибір і назавжди. У правлячих верствах своєї держави Цицерон хотів бачити лише освічених керівників, коли кожен правитель приходив до влади тим шляхом, що й він сам – через бібліотеку. І лише на такого правителя він міг покладатися та довіряти. Мислитель рекомендував правителю діяти на благо щодо підкорених народів, бути їм корисним, турбуватися про їхнє благополуччя.

З цієї точки зору, мислитель запропонував два види примусу – це закон і філософія. В першому випадку держава утримує людину поблизу себе на відстані «витягнутої руки», тобто чіткої регламентації та контрольованості, котрих вона може швидко й позбутися. Другий спосіб – установлення зв'язків з державою не через відповідні судові інстанції, не через державний примус, а покладатися на совість самої людини. Такий метод Цицерон називав найефективнішим, оскільки у державі буде рівно стільки наглядачів, стільки потенційних злочинців та порушників, адже кожен буде ретельно слідкувати за собою. На його думку, стільки суддів, скільки і підсудних, оскільки всі без винятку для себе будуть найвимогливішими суддями; стільки законів, стільки й законослухняних громадян, адже будь-хто із жителів держави стане дотримуватися закону, закладеного природою у кожній людині, єдиного й обов'язкового для всіх. Саме за допомогою інтелекту, розуміння та освіти досягається, вважав мислитель, ідеальний механізм примусу – дотримання природного закону.

Цицерон роздумував над тим, як підпорядкувати і реалізувати запропонований ним ідеальний механізм примусу в державі. Він починає обґрунтовувати, з огляду на це, принцип влади. На його думку, від дотримання моральності керівництвом держави залежить благополуччя суспільства. Загроза полягає не лише у порочності перших осіб держави, а перш за все в їх послідовниках. Як досягти моральної чистоти? Римський мислитель відмічає, що це складно і можливе лише через виховання та навчання. Мудрець ставить уже питання не тільки про ідеального громадянина, а й про того, хто повинен управляти такими громадянами – про ідеального правителя.

На думку мислителя, головною ознакою ідеального правителя повинна стати мудрість. Якщо людина вирішила свої природні задатки поєднати з освітою, то людину потрібно вважати вищою за інших. Мислитель ставив перед правителем одне головне завдання – займатися самоосвітою, закликати інших до наслідування такому прикладу та показати чистоту своєї душі й життя перед громадянами. Таким чином, у правлячих верствах своєї держави Цицерон хотів бачити лише освічених керівників, щоб кожен правитель приходив до влади тим шляхом, що і він сам – через бібліотеку. І лише на такого правителя він міг покладатися та довіряти. Мислитель рекомендував правителю діяти на благо щодо підкорених народів, бути їм корисним, турбуватися про їхнє благополуччя.

Великому правителєві, здібному від природи та освіченому науками, потрібно себе присвятити такій владі, щоб його піддані не бажали жодної іншої влади. Виходячи із запропонованих Цицероном принципів влади й примусу, громадяни визначають картину влади. За умови добровільного підпорядкування, страх і сила перестають бути діючими механізмами. Якщо громадяни добровільно дотримуються законів, а влада застосовує силові важелі примусу, то останній не уникнути фатальних наслідків.

Основу стабільності керованої таким правителем держави він убачав у політичному ладі, який би поєднував у собі елементи всіх відомих на той час форм правління, зокрема елементи монархії, аристократії та демократії, оскільки таке поєднання забезпечує основу справедливості, на якій ґрунтується держава, найбільш адекватно відповідає ідеалові взаємної згоди між суспільними станами. Вчення про змішану форму державного правління Цицерона було спрямоване проти політичного посилення глибокої тенденції до відчуження (алієнації) державного апарату від керованого ним народу.

Мислитель указує на небезпеки, які загрожують існуванню держави. На перше місце він ставить “несправедливу й неприпустиму причину”, зумовлену потоптанням тираном законів та особистої свободи громадян. Факт захоплення влади однією особою (хай і з найшляхетнішими намірами) Цицерон називає “вбивством батьківщини”, тобто державною зрадою. Захист “вільної держави”, держави, у якій відсутня будь-яка тиранія, будь-яке беззаконня, будь-яке відчуження влади від громадян, є прямим і святим обов’язком усіх “людей гідних”, “людей порядних”.

Звання порядної й гідної людини можна досягти лише за допомогою науки і філософії. На думку Цицерона, вони мають сенс тоді, коли завдяки їм громадяни стають морально кращими, щасливішими та кориснішими для своєї батьківщини. Тому основним завданням філософії мислитель вважає “вправління” й “лікування” душі, звільнення індивіда від марних турбот та надмірних пристрастей, від страху, внутрішнє ошляхетнювання людини, її “олюднювання” (гуманізація).

\* \* \*

*Ю. І. Тимошенко, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Тронько Т. В.)*

### **«ДВІ ТИСЯЧІ СЛІВ» – ПРОГРАМНИЙ ДОКУМЕНТ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ 1968 РОКУ**

Видання маніфесту «Дві тисячі слів до робітників, селян, учених, митців і всіх людей», що був надрукований у червні 1968 року незалежним тижневиком Спільки письменників «Літерарни лісти» й пізніше передрукований ще низкою видань, стало резонансною подією в суспільно-політичному житті Чехословаччини періоду Празької весни. Автором його був відомий у той час прогресивний чеський публіцист Людвік Вакулик, який, за його словами, лише надав літературну форму тим думкам, які висловлювали поважні представники чехословацької інтелігенції.

Документ починається з екскурсу в двадцятитилітню історію побудови соціалізму в ЧССР. «Більша частина народу з надією сприйняла програму соціалістів, – пише Вакулик, – але за її здійснення взялися не ті люди. Прикро не те, що в них не було державницького досвіду та спеціальних знань», погано, що вони узурпували владу, зайняли головні посади в державі й використовували це для власного збагачення. У результаті КПЧ утратила довіру і почалися кризові процеси в державі. «Парламент розучився обговорювати, уряд – приймати рішення, а керівники – керувати. Вибори втратили сенс, а закони – силу... Чесністю

добитися нічого було неможливо, а про винагороду за здібностями нічого і говорити». Всі рішення в державі приймалися під прикриттям волі робітничого класу, але народ ні про що не запитували. Від імені робітників державою управляв «прошарок діячів партійного та державного апарату. Фактично вони зайняли місце усуненого класу й самі стали новими панами. Більша частина цих чиновників не втратила вагу і до цього часу, особливо на місцях». Ці прості слова розкривали зміст ситуації, що склалася в Чехословаччині на початок 1968 року, а актуальність та важливість їх визначалася тим, що аналогічний стан речей спостерігався і в інших соціалістичних країнах. Тому не дивно, що переписаний від руки текст «Двох тисяч слів» поширювався самвидавом у СРСР на початку 1970-их років.

Далі документ характеризував ті зміни, що розпочались у державі, вказувалось, що їх ініціатором є КПЧ і це закономірно, оскільки більше жодна сила не має такого впливу. Але дякувати Компартії, на думку Вацулика, немає за що, «це є платою за погашення боргу всієї партії перед безпартійними... та спробою використати останню можливість для збереження власної честі й честі свого народу». Автор констатує, що більша частина проблем ще не розв'язана. Тому для продовження шляху реформ, для закріплення успіхів потрібні зусилля всієї громадськості держави.

В основній частині маніфесту зверталась увага на завдання, що ставилися перед Чехословаччиною, наголошувалося на необхідності продовжувати реформи. Так, зазначалося, що джерелом суспільних змін є не лише демократія, а в першу чергу реформи в економіці. Не можна допустити їх уповільнення. Значне місце посідали заходи, які сприяли б демократизації політичної системи, запровадженню в країні політичного плюралізму. «Треба домагатися звітності чиновників та звільнення тих, котрі зловживають своєю владою», вимагати відкритості від органів влади на місцях. Необхідно самостійно створювати органи й організації, засоби масової інформації для контролю за ситуацією на місцях. Прямого заклику до багатопартійної системи немає, але говориться про «необхідність надати трибуну і можливість діяти всім позитивним політичним силам». Одним із засобів вирішення національного питання в країні пропонувалося створення федерації між чехами й словаками. Водночас висловлювалося занепокоєння «можливістю втручання іноземних сил», але не конкретизовано, яких саме, та наголошено на необхідності не «лише відстоювати свої позиції, а й не піддаватися на провокації. Свій уряд ми можемо запевнити в тому, що будемо йти за ним навіть зі зброєю в руках, аби лише він продовжував робити те, на що отримав від нас

повноваження».

Дуже красномовним був висновок Вацулика: «у нас знову є можливість взяти в свої руки нашу спільну справу, робоча назва якої – соціалізм, і надати їй форму, яка буде краще відповідати нашим спільним потребам».

Одразу після першої публікації під документом поставили свій підпис 70 відомих науковців, спортсменів, акторів, представників інтелігенції, в тому числі комуністів. Пізніше документ підписали близько 40 000 людей по всій країні, ще більше висловили свою підтримку. Документ активно обговорювався в чехословацьких збройних силах, і багато військових його підтримали. Реакція з боку держав Варшавського договору та перш за все СРСР на висловлені в маніфесті тези була жорсткою й однозначною. Він сприймався як гострий випад проти соціалізму взагалі, який не має права на існування. Під час політичних чисток після серпня 1968 року ті, хто зізнавався в своєму підписі під документом, як мінімум втрачали роботу.

Хоча ідеї маніфесту загалом перехоплювали ініціативу в Комуністичної партії, в ЦК КПЧ висловили своє невдоволення, але досить спокійно. Наприклад, перший секретар КПЧ О. Дубчек осудив факт появи маніфесту, як незрозумілу йому провокацію, але при цьому зазначив, що більшість його тез поділялась комуністами-реформаторами, що стояли на чолі КПЧ. Стурбованість була викликана не ідеями, висловленими в документі, а можливою реакцією Москви на ускладнення ситуації й новими погрозами з боку соціалістичного табору.

«Дві тисячі слів» став кульмінаційним моментом Празької весни, що давав оцінку двадцятирічному диктатові партії в Чехословаччині та вимагав прискорення реформ, радикальної демократизації комуністичного режиму. Це був заклик до громадськості держави, що мала стійкі демократичні традиції ще з початку ХХ століття, взяти в свої руки власну долю й не відступати під зовнішнім тиском. У ньому багато тез, актуальних і сьогодні: «За наш нинішній стан відповідальні ми всі..., відповідно всі повинні здійснювати реальні заходи для зміни ситуації, а не чекати, що це зробить хтось за нас».

\* \* \*

*В. Ю. Токовий, студент V курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Швець Л. М.)*

## **УТВОРЕННЯ РАННЬОФЕОДАЛЬНИХ ДЕРЖАВ У СКАНДИНАВІЇ: ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЦЕСУ**

Процес утворення ранньофеодальних держав на півночі Європи має чимало відмінних рис від аналогічного процесу формування перших варварських королівств у Західній Європі. Насамперед це пов'язане із віддаленістю Скандинавії від решти країн Європи, відсутністю прямого «античного спадку» державності та міцністю патріархально-родової общини, як основної суспільної одиниці ранньоскандинавського суспільства, що було причиною слабкості феодальних відносин у країнах Північної Європи, де феодалізм почав складатися набагато пізніше, аніж у франків, германців й інших народів Європи доби Раннього середньовіччя.

Вагому роль у формуванні феодального способу життя у країнах Північної Європи відіграли військові грабіжницькі походи вікінгів, унаслідок яких у Північній Європі у період із VIII і аж по XI століття спостерігався притік величезних багатств із пограбованих вікінгами територій. Скандинави вдало запозичили досвід суспільного устрою та соціальних відносин, а також духовної культури у більш розвинутих народів Європи. Із іншого боку, саме походи вікінгів супроводжувалися втратою у скандинавських країнах значної частини дорослого чоловічого населення, що деякою мірою було своєрідним «вивозом соціального конфлікту». Ймовірно, що саме ці обставини й сприяли консервації у скандинавів деяких дофеодальних порядків, які все ж часто діставали «феодальне забарвлення».

Походи вікінгів, стрімкий розвиток торгівлі, торгових міст і ремесла, а також поширення християнства у Скандинавії були одними із основних чинників формування перших ранньофеодальних держав на півночі Європи.

Швидше й успішніше, ніж у решти скандинавських країн, почали формуватися феодальні відносини у Данії, внаслідок більш раннього розвитку землеробства, малих сімей, сільської общини та приватної земельної власності, наявності більш сильної знаті, а також контактами із Каролінгською імперією. Ранньофеодальна держава данців виникла на межі VIII та IX століття й охоплювала територію власне Ютландії, Зеландію, південь Скандинавського півострова, Шлезвіг та низки дрібних островів, які були об'єднані під владою короля-вікінга Готфреда. Держава данців значно зміцніла у X столітті за правління Горма Старого (помер близько

945 року) та його сина Гаральда Синьозубого (близько 950 – 986 років). Саме за Гаральда Датське королівство було вже достатньо сильним і в країні стало поширюватися християнство, що остаточно утвердилася в XI столітті.

Найбільш характерною рисою ранньої держави у Норвегії було те, що основна маса селянства (бонди – вільні общинники) не була повністю усунена від місцевого управління і від участі у захисті країни. Панівний феодальний стан Норвегії, що тільки-но виник, не зміг позбавити бондів особистої свободи та перетворитися у групу, яка послідовно перервала б усі ті зв'язки, що безпосередньо з'єднували короля та рядових підданих. Експлуатація селянської праці значною мірою здійснювалася за посередництва королівської влади. Саме тому слаборозвинутий характер феодальних відносин у Норвегії був виражений і у відчутній перевазі публічно-правових (державно-правових) функцій над приватноправовими, які переважали у більшості феодальних держав Європи. Селянська ж община деяких округів (фюльків) Норвегії у той час могла навіть у разі небезпеки давати рішучу відсіч як королівським представникам – лендерменам, так і знаті (ярлам) та навіть королю.

Утворення ранньофеодальної держави у Норвегії пов'язують із іменем Гаральда Харфагра (Пишноволосого), що був правителем Вестфала, області у Східній Норвегії, й походив із династії Інглінгів. Він переміг місцевих хевдінгів у битві при Хаврсфьорді (Південно-Західна Норвегія) у 872 році та проголосив себе правителем норвежців. До кінця X століття нащадки Гаральда вели жорстокі війни за норвезький престол. За Олафа Трюгвесона (995 – 999 чи 1000), який увів у Норвегії християнство, а потім за правління Олафа Харальдсона Святого (1015 – 1028), який планомірно насаджував нову релігію, Давньонорвезька держава зміцніла, а сепаратизм місцевої знаті був рішуче викоренений.

На початку XI століття почала формуватися шведська ранньофеодальна держава, ядром якої став Свеаланд (звідси і загальна назва Швеції). Першим королем, який поширив свою владу на всю країну, був виходець із того самого норвезького роду Інглінгів Олаф Скъотконунг (Шьотконунг) (близько 955 – близько 1022), який підкорив королівство йотів та інші землі на сході Швеції й став іменувати себе «королем свеів та йотів». За правління Олафа Скъотконунга також бере свій початок християнізація Швеції. У період його правління міжнародне значення шведського королівства значно зросло. Успішні війни із Данією та Норвегією, зміцнення відносин із Давньоруською державою (династії Швеції й Русі поріднилися: дочка Олафа Інгігерда одружилася із князем

Ярославом Мудрим) – усе це тимчасово зміцнило становище Швеції серед інших європейських держав, посилило її роль та вплив у Північній Європі. Але в кінці XI століття досягнута єдність була порушена.

Утворення ранньофеодальних держав у Північній Європі поклало початок формуванню окремих скандинавських народностей та діалектів. Але ці держави ще не мали стійких кордонів, а всередині їх велася жорстка боротьба як за оволодіння короною, так і проти централізації. З кінця X – початку XI століття, по мірі утворення трьох ранньофеодальних скандинавських королівств, боротьба все більше велася за державний пріоритет та навіть за панування над всією Скандинавією. На короткий проміжок часу це вдалося зробити Канутові (Кнуту) Великому (1017 – 1035), чия влада була поширена й на королівство Англія.

\* \* \*

*І. В. Фастов, студент III курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В. О.)*

### **ВИТОКИ ТА ПЕРШИЙ ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО ПІДПІЛЬНОГО РУХУ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ**

В історії світових воєн, однією із особливо важливих елементів є проблематика партизанського руху. У роки Другої світової війни партизанський рух був тим важливим чинником, який сприяв перемозі над агресором. У нашій невеликій роботі ми спробуємо проаналізувати передумови виникнення радянського партизанського руху в Україні та особливості першого етапу його розвитку.

В.І.Боярський у своїй праці «Партизанство вчора, сьогодні, завтра», охарактеризував процес формування партизанської підпільної боротьби як: «Важкий суспільно – соціальний процес, котрий обумовлюється рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів, що мають закономірності та стадії свого розвитку. Складова частина військової боротьби, котра спрямована на допомогу армії у цілях швидшого розгрому ворога». Подібне теоретичне питання розробляли радянські воєнні теоретики М. В. Фрунзе, М. М. Тухачевський та інші. Зокрема, М. В. Фрунзе у праці «Єдина воєнна доктрина і Червона армія» зазначав, що важливим засобом боротьби з технічно більш сильними арміями противника є партизанська війна на території можливих театрів воєнних дій. Використовуючи її методи, можна створити для армії



ворога такі умови, за яких він попри свої технічні переваги, може зазнати суттєвих військових втрат.

Відомий радянський фахівець партизанської справи І. Г. Старінов у своїх спогадах та спеціальних працях у 20-ті роки ХХ століття писав про практичне втілення теоретичних розробок щодо підготовки партизансько-підпільної війни Радянського Союзу на випадок нападу. Він зазначав, що у Києві, Харкові та Куп'янську були створені спеціальні центри з підготовки фахівців для діяльності в ворожому тилу, зокрема: мінери-підрильники, радисти, розвідники. З підготовлених кадрів формувалися спеціальні частини і підрозділи. З метою опанування практичними навичками партизанських дій проводилися спеціальні навчання, на яких відпрацьовувалися тактичні прийоми з застосуванням різноманітних засобів боротьби. І. Г. Старінов писав, що на початку 1930-х років усе було зроблено для того, щоб у разі ворожої агресії здійснити велику операцію за допомогою партизанських сил, в результаті якої були б паралізовані всі комунікації західних областей Білорусії, України, Бессарабії, які захопив ворог.

Однак розпочавшись на початку ХХ століття підготовча робота з розгортання партизансько-підпільної боротьби на випадок війни, наприкінці 1930 року була призупинена. Партизанські формування, склади з зброєю, боєприпасами, спорядженням, підривними засобами ліквідовано. Причиною репресій і переслідувань було також і те, що ця діяльність не узгоджувалась з положеннями радянської воєнної доктрини, яка не передбачала ведення бойових дій на радянській території. Й. В. Сталін вважав, що офіційне прийняття на озброєння Червоною армією тактики «малої війни» означало б те, що Радянський Союз не виключає можливості розв'язання Німеччиною війни проти СРСР, з якою він намагався встановити дружні відносини, підписавши 23 серпня 1939 року договір про ненапад.

Одним з перших документів виданих з метою мобілізації радянського народу на відсіч німецькому агресорові була директива РНК СРСР прийнята 29 червня 1941 року. У ній містилися заклики до партійних і радянських органів виступити організаторами опору німецьким загарбникам. 3 липня 1941 року Директива була озвучена Й. В. Сталіним в зверненні до радянського народу. У ньому містився заклик до партизанської боротьби в зайнятих ворогом районах. Потрібно було створювати партизанські загони та диверсійні групи для підриву мостів та шляхів сполучення, псування телеграфів і телефонного зв'язку, підпалу складів. Першочерговим завданням ставало створення нестерпних умов для існування супротивника на окупованій

території. З метою виконання приписів документів, виданих центральними органами, ЦК КПУ 30 червня 1941 року створив оперативну групу, яка мала займатись організацією партизанської боротьби, відбором кадрів, формуванням загонів.

5 липня 1941 року ЦК КПУ ухвалив постанову про організацію партизанських загонів і створення партійного підпілля. При воєнних радах фронтів з 1941 р. за участі представників місцевих партійних органів стали створюватись спеціальні оперативні групи. 1 листопада 1941 року при військовій раді Південно-Західного фронту створили оперативну групу на чолі з секретарем ЦК КПУ М. С. Співаком. До складу увійшли М. Е. Гавриленко, Л. П. Дрожжин та А. М. Зленко.

Однак плани багатьох обкомів та райкомів партії так і залишились здебільшого на папері, внаслідок допущених помилок та прогалин у виборі структури, організації, способах діяльності, конспірації, доборі членів підпільних організацій та груп.

Однією з причин невдач у розгортанні партизансько-підпільної боротьби було те, що певна частина населення була невдоволена існуванням сталінського режиму. Жорстока громадянська війна, жертви, що їх зазнав народ, насильницька колективізація та репресії зумовили антирадянський рух у середині країни. Частина населення у приході німців вбачала порятунок від жорсткої репресивної політичної системи. Негативне ставлення до існуючого ладу посилилось під впливом поразок радянських збройних сил. Особливе становище склалося в західних регіонах республіки, які зазнали радянзації після їх включення до складу СРСР.

Таким чином, як ми бачимо катастрофічні поразки на фронтах, величезні людські і матеріальні втрати, що їх зазнали збройні сили СРСР, змусили радянсько-партійне керівництво вживати заходів для розгортання партизанської боротьби у тилу німецьких військ. Однак перші кроки формування партизанського руху у військовий час супроводжувались помилками та прогалинами в роботі.

\* \* \*

*С. І. Хорольська, магістрантка  
(наук. кер. – доц. Тронько Т. В.)*

## **ЕМІГРАЦІЯ З РОСІЇ ПІСЛЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПОЛІТИЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД**

Антирадянська еміграція не має аналогів у історії. Наймасовіша, маючи у своєму розпорядженні політичні організації, пресу, постійну підтримку буржуазних кіл, вона являла собою безпрецедентне історичне явище. Джерела та існуюча література

про російську еміграцію свідчать про неоднорідність її складу. Різні прошарки емігрантської маси відзначалися різним ступенем антибільшовицької активності, більшою чи меншою усвідомленістю причин своєї ворожості до радянської влади, міцністю зв'язку з іноземною інтервенцією і навіть своїми шляхами “виходу” за кордон.

Еміграція являла собою конгломерат осіб – промисловців та поміщиків, генералітету та офіцера, залишків білогвардійських “контрреволюційних” військових формувань, верхів козацтва, царських чиновників, діячів буржуазно-поміщицьких, монархічних і націоналістичних партій, частини інтелігенції, які втекли за кордон із території Радянської Росії під час Громадянської війни. Загалом же, еміграція почала формуватися після лютневих подій 1917 року, коли Росію залишила (в основному через фінський кордон) верхівка аристократії. Частина її сподівалася перечекаати за кордоном “смутий час”, інша взагалі не розраховувала на можливість реставрації самодержавства. Першу хвилю емігрантів доповнили царські дипломати, які проживали за кордоном.

З перемогою більшовиків у жовтні 1917 року потік емігрантів зріс. Вони почали зосереджуватися у Фінляндії, Німеччині, Румунії, Китаї, Франції, Ірані. Ряди біженців збільшились за рахунок працівників дипломатичного корпусу колишнього Тимчасового уряду, які виїхали за кордон разом із діячами різних політичних партій та рухів, торгово-промисловою і фінансовою буржуазією.

Менша частина еміграції орієнтувалась на Німеччину та її союзників, більшість – на держави Антанти (що і визначало розподіл емігрантів по країнах). Основним політичним центром еміграції був Берлін. Після поразки країн Троїстого союзу в Першій світовій війні й краху німецької інтервенції в Радянській Росії головним гарантом у дипломатичній, військовій, політичній та матеріально-технічній сферах для здійснення антирадянських планів еміграції стала Антанта. Однак, незважаючи на об'єднанчу для еміграції принципову єдність мети – повалення Радянської влади, у її рядах не було політичної консолідації. Для еміграції були характерними політичні інтриги, ворожість між органами, партіями та групами за пріоритет у керівництві антирадянським рухом, розбіжності у трактуванні тактичних питань (про способи боротьби з більшовиками), взаємні звинувачення про “відповідальність” за звершення революції у Росії тощо.

Головним джерелом поповнення еміграції були залишки “контрреволюційних” формувань, розгромлених Червоною армією під час Громадянської війни: амурських козаків отамана

І. М. Гамова (березень 1918 року, в Китай); офіцерства гетьмана П. П. Скоропадського (грудень 1918 року, в Німеччину); частин “Кримського уряду” та цивільного населення Одеси і Севастополя (квітень 1919 року, в Константинополь); “Західної армії” генерала П. Р. Бермондт-Авалова (грудень 1919 року, в Німеччину); “Північно-західної армії” генерала М. М. Юденича (грудень 1919 – січень 1920 років, у Фінляндію); уссурійських козаків отамана І. М. Калмикова (лютий 1920 року, в Китай); “Північної армії” генерала Є. К. Міллера з Архангельська та Мурманська (лютий – березень 1920 року, у Фінляндію); денікінських збройних сил Півдня Росії та цивільного населення Новоросійська й Одеси (березень – квітень 1920 року, в Константинополь); формувань Хівінського хана (квітень 1920 року, в Іран); “Семиреченської армії” отамана Б. В. Аненкова (травень 1920 року, в Китай); азербайджанських мусаватистів (у Туреччину), вірменських дашнаків та грузинських меншовиків (березень 1921 року, в Німеччину та Францію); анархістів Н. І. Махна (серпень 1921 року, в Румунію); “земської рати” генерала М. К. Дігеріхса (жовтень 1922 року, в Японію, Китай і Корею). Історія “білої” гвардії, яка припинила своє існування з розпуском врангелівської армії у 1922 році – це проблема окремого дослідження. Поки що можна впевнено говорити, що її доля, як і доля всієї еміграції першої хвилі, – це національна трагедія Росії.

Більшість дослідників відзначають, що точних, а тим більше повних свідчень про кількісні показники еміграції першої хвилі немає. Це й не дивно, адже облік біженців був практично не налагоджений. При виїзді з Росії, зрозуміло, імена емігрантів ніхто не фіксував: новій владі було не до цього, а стара влада в особі “верховних правителів” – спочатку А. Денікіна, а потім П. Врангеля – поспіхом виїжджала. Майже не здійснювався такий облік і по прибутті до місць призначення, оскільки країни, які приймали емігрантів, спочатку були не в змозі його організувати, особливо в умовах хвилеподібних, часто дезорганізованих потоків наприкінці 1920 року. В різних джерелах фігурують числа від 1,5 до 2 млн. осіб. Такі ж свідчення містяться в емігрантських виданнях тих років.

Перша еміграційна хвиля вирізнялася виключною широтою, охопивши всі основні стани російського суспільства. Достатньо образний соціальний портрет емігрантів намалювала тоді уже широковідома в Європі поетеса З. Гіппіус: “Одна і та ж Росія за складом своїм, як на Батьківщині, так і за кордоном – родова знать, державні службовці, торговці, дрібна та велика буржуазія, духовенство, інтелігенція в найрізноманітніших сферах її

діяльності – політичній, культурній, науково-технічній і т.д., армія (від вищих до нижчих чинів), трудовий народ (від верстата й землі) – представники всіх класів та станів... ” Цією характеристикою соціального складу російської еміграції на сьогодні користуються практично всі дослідники окресленої проблеми.

\* \* \*

*Н. В. Хогуля, студентка IV курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Швець Л. М)*

### **ЗНАЧЕННЯ РЕФОРМАЦІЇ ТА ВНЕСОК МАРТІНА ЛЮТЕРА У РОЗВИТОК РЕФОРМАЦІЙНОГО РУХУ В ЄВРОПІ**

Реформація була започаткована августинським монахом Мартіном Лютером та стала переломним моментом не лише для католицької церкви і релігійного світу в цілому, але й для всього людства.

31 жовтня 1517 року до дверей замкової церкви в невеликому німецькому містечкові Віттенберзі августинський чернець Мартін Лютер прибив свої «95 тез проти індульгенцій». Навряд чи він очікував, що такі дії можуть привести до кризи і розколу католицької церкви, похитнути основи світобудови і радикально змінити обличчя Європи, та й усього світу. Молодий професор богослов'я просто вивісив запрошення на науковий диспут, щоб обговорити деякі питання щодо дієвості папських індульгенцій. Щоправда, цей диспут так і не відбувся. А ось тези, які вивісив Лютер, мали куди більш широкий резонанс. Ніхто не міг навіть припустити, що вони стануть переломною віхою в ході всієї історії людства.

Люди різних станів знайшли в цьому, по суті, богословському документі відповідь на свої потаємні питання. Богослови побачили в них принципово нову постановку найважливіших питань про шляхи порятунку і відносини людини з Богом. Князі отримали підставу припинити вивіз німецьких грошей у Рим. Прості люди відчували в словах "доктора Мартіна" ту правду, яка живе в серці кожної людини, але яку так важко буває висловити самому.

Людина часто не припускає, до чого можуть привести її вчинки, наскільки глобальні зміни можуть спричинити звичайні рішення. Особливо в такій сфері, як релігія. Церква за визначенням дуже консервативний інститут, через силу приймає новачі й зміни, однак часом вони відбуваються. І те, що здається непорушним, часом змінюється в одну мить. Півтори тисячі років

установлювалися в традиціях певні релігійні форми – та раптом відбулася Реформація. Вона як порив свіжого вітру, ввірвалася і спричиняє зміни у свідомості, до нових форм творчості, до нового розуміння місця людини в цьому світі.

Реформація дала початок протестантизму – третій гілці християнства, яка на сьогодні є другою за чисельністю (після католиків) християнською конфесією. Біблію стали перекладати національними мовами, тепер і прості люди мали змогу її читати.

Реформація відіграла винятково важливу роль у розвитку світової цивілізації і культури. Не проголошуючи певного соціально-політичного ідеалу, не вимагаючи перероблення суспільства в ту або іншу сторону, не роблячи якихось наукових відкриттів і досягнень у галузі художньої творчості, вона змінила свідомість людини, відкрила перед нею нові, істинні духовні ідеали і цінності, а не лицемірну набожність папства. Людина дістала свободу самостійно мислити, звільнилася від авторитарної опіки церкви; одержала релігійну, найдійовішу для неї, санкцію на те, що тільки власний розум, совість, моральне почуття можуть підказати, як їй варто діяти. Реформація сприяла процесові появи людини буржуазного типу, буржуазного суспільства – автономного індивіда зі свободою морального вибору, самостійної та відповідальної в своїх судженнях і вчинках, готуючи цим ґрунт для ідеї прав людини. В носіях протестантських ідей виразився новий, буржуазний тип особистості з новим ставленням до світу.

Мартін Лютер був найвизначнішим реформатором не лише в XVI столітті, але й за всю історію церкви. Проте цьому багато в чому сприяло й те, що він народився в потрібний час і в потрібному місці. Необхідність у церковній реформі назріла. І якщо б не було Лютера, Реформацію розпочав би хтось інший. Але саме Лютер своєю рішучістю, непохитністю і твердою вірою в істину зробив неocenний внесок у розвиток Реформації.

\* \* \*

*М. М. Шевчук, студент II курсу  
(наук. кер. – доц. Лахно О. П.)*

### **ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЧНИХ ВІДМІННОСТЕЙ МІЖ ЧАШНИКАМИ ТА ТАБОРИТАМИ В ГУСИТСЬКОМУ РУСІ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЧЕХІЇ**

Гуситський рух – це боротьба чеського народу в першій половині XV ст. проти католицької церкви та німецького засилення, що вилилася в так звані гуситські війни (1419 – 1437), названі за ім'ям чеського мислителя і реформатора Яна Гуса.

Поштовхом до виникнення гуситського руху стали виступи Яна Гуса і його сподвижників – Ієроніма Празького та інших. Гусити засуджували накопичення багатств церквою і духовенством, закликаючи повернутися до «євангельської бідності»; вони вважали, що для того, щоб кожна людина могла зрозуміти Закон Божий, богослужіння повинне здійснюватися чеською (рідною мовою); критикували католицьке причастя для духовенства хлібом і вином, а для мирян лише хлібом; доводили, що в ранньому християнстві всі причащалися однаково.

Страта Яна Гуса (1415 рік) та Ієроніма Празького (1416 рік) за рішенням Констанцького собору викликала обурення поміж чехів і стала поштовхом до гуситських війн.

У гуситському русі із самого початку виокремилосся два крила – помірковане (чашники) і радикальне (таборити), які мали різні цілі й методи боротьби.

У ході гуситського революційного руху відбувся поділ його учасників на два табори – революційний, антифеодальний табір таборитів, що складався з селянства і міської бідноти, і поміркований табір чашників, які представляли інтереси бюргерсько-дворянських кіл. Чашники, які були правим крилом в гуситському русі, отримали свою назву в силу того, що однією з їх вимог було зрівняння мирян і духовенства в релігійному обряді євхаристії, а саме вимога причащання мирян не тільки хлібом, а й вином із чаші. Чаша була емблемою всіх гуситів – не тільки бюргерства, а й широких народних мас, у той час, як останнє було винятковим привілеєм духовенства. Обряд причастя «під обома видами» символізував ідею соціальної рівності та відповідав прагненням бюргерства знищити станові привілеї католицького духовенства, а разом з тим і позбавити церкву її економічної й політичної могутності. Це прагнення поділяли також дрібні феодалі-чеська шляхта.

Основні вимоги програми чашників були сформульовані в так званих «Чотирьох Празьких статтях», складених магістрами Празького університету і поданих Сигізмунду в листопаді 1419 року. Зміст цього документа зводився до наступного:

1. Свобода проповіді «слова Божого», тобто свобода релігійної проповіді, спрямованої проти панування католицької церкви.
2. Однаковість релігійного обряду причастя (причащання мирян хлібом і вином).
3. Позбавлення церкви права володіти майном (секуляризація церковної власності), повернення її до євангельської простоти і бідності.

4. Викорінення «смертних гріхів» не тільки серед мирян, але також поміж духовенства, суворе покарання за такі гріхи, як стягування плати за треби, продаж індульгенцій, продаж церковних посад і т. д.

«Чотири Празькі статті» стали загальною програмою всіх гуситів – чашників і таборитів, але кожен із цих напрямів вкладав у розуміння цієї програми різний зміст. У той час як чашники обмежувалися вимогою реформувати церкву, обмежити її вплив, позбавити її багатств і тим самим зміцнити власне економічне становище, селянсько-плебейські маси в особі таборитів розглядали ці статті як початок великої боротьби за здійснення віковичних сподівань народу. Таборити, спираючись на євангельські тексти і на празькі статті, вимагали, по суті, ліквідації всієї системи католицької церкви, з її феодальної ієрархією, з правом володіти землею і людьми, з незліченними грошовими поборами.

На противагу чашникам таборити запропонували свої статті-програму перетворень чеського середньовічного суспільства. У ній вони значно розширили вимоги чашників, додавши такі:

1. Не лишати без покарання жодного грішника.
2. Не влаштовувати п'яні безлади в корчмі.
3. Ввести заборону на носіння дорогого одягу.
4. Суворо карати за обмани на ринку.
5. Всі судові засідання проводити згідно із божественним правом.
6. Рівність усіх перед законом.
7. Заборонити лихварські угоди.
8. Знищити еретичні монастирі і церкви.

Отже, у ідеології чашників і таборитів можна простежити як спільні так і відмінні риси. Головною причиною ідеологічних суперечок є те, що серед чашників переважали бюргери, феодали, патриціат, а серед таборитів – селяни, ремісники і біднота, які, відповідно, займали різне соціальне положення у суспільстві та володіли різним майном.

\* \* \*



## Кафедра філософії

*Ж. М. Авраменко, студентка I курсу  
(наук. кер. – доц. Шибітченко А. П.)*

### **МОРАЛЬНЕ ОБЛИЧЧЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ**

Вступаючи до педагогічного університету, людина повинна розуміти, що, коли вона завершить своє навчання, стане вчителем. А педагог бере на свої плечі велику відповідальність: виховання гідної людини, справжньої особистості. Щоб виконати свої функції повною мірою, слід розпочати з виховання самого себе: глибоко засвоїти правила поведінки під час навчання у педагогічному ВНЗ.

Оскільки робота вчителя вимагає тісної співпраці з педагогічним колективом, то умовно таким можна вважати академічну групу, до якої належить певний студент. У ході навчання і спілкування потрібно дотримуватися норм моральної культури, як зі старшими людьми (викладачами, працівниками закладу), так і з власними одногрупниками (здебільшого однолітками) та іншими студентами. Видатний радянський педагог В. О. Сухомлинський на перший план поставив виявлення поваги до людини. У своїй книзі «Народження громадянина», звертаючись до молоді, він писав: «Ви живете серед людей. Кожен ваш вчинок, кожне ваше бажання відбивається на людях. Знайте, що існує границя між тим, що вам хочеться, й тим, що вам можна... Перевіряйте свої вчинки свідомістю, чи не завдаєте ви зла, неприємностей, незручностей людям своїми вчинками. Робіть так, щоб людям, які вас оточують було добре».

Повага до людини, її почуття власної гідності, повинні бути найважливішими серед усіх етичних норм. Немає ніякого значення посада людини, особисті вподобання, все одно потрібно з нею спілкуватися на тому рівні, що і з іншими, намагатися ніяким чином її не образити, не принизити. Неввічливе, неналежне ставлення до особи може завдати їй моральну травму, котра буває дуже болісною та може перерости пізніше в неприязнь чи навіть конфліктування. Тому потрібно постаратися усунути, позбавитися проявів грубості, нетерпимості до думки інших, хоча це ще є й проявом своєрідності типу темпераменту та характеру. Та регулярна, наполеглива праця над собою, контролювання своїх емоцій, інстинктів і пристрастей поступово отримає свої певні результати й дасть змогу володіти собою.

Студенти проводять велику кількість свого часу навчаючись, і, звичайно ж, приємніше працювати за тих обставин, у котрих панують взаємна доброзичливість, повага, ввічливість та підтримка.

Щоб цього досягти, необхідно вміти вести розмови, бесіди так, щоб не виникло непорозуміння, не створювалась напруженість тощо. Для цього бажано дотримуватися вимог ділової людини, що включають увічливий тон (не важливо, який настрій у студента, але не привід кричати чи бубніти щось собі під ніс, потрібно спокійно і впевнено говорити до інших), лаконізм (потрібно чітко і коротко формулювати відповіді, запитання, твердження тощо), відсутність категоричності (не наполягати ні на чому, уникати наказових тверджень, спілкуватися так, щоб співрозмовник вільно себе почував). Майбутні педагоги мають, так би мовити, прилучатися і до суті службових стосунків: не бути аморальними, тобто не ставити перед собою неблагородну мету, а інших уважати засобом для її досягнення; також ставитися до всіх однаково, старатися не показувати свого негативного ставлення до якоїсь людини, тримати себе гідно (можливо, переконання чи здогадки щодо людини безпідставні).

Зовнішній вигляд студента педагогічного університету повинен відповідати його статусу. Як майбутній учитель, він має вже впродовж періоду навчання намагатися мати зовнішні атрибути вчителя. Педагог – людина ділова, то і одяг треба носити переважно ділового стилю (ділові костюми, блузки, сорочки, краватки тощо і відповідне взуття). Вчитель має бути охайним, увічливим, порядним.

Таким чином, студент педагогічного університету мусить виховувати в собі цілу низку моральних якостей, щоб у майбутньому відповідати гордому званню – Вчитель.

\* \* \*

*І. В. Загребельний, студент V курсу  
(наук. кер. – проф. Кравченко П. А.)*

### **«ФІЗИКАЛІЗМ» ЯК ЧИННИК ДУХОВНОГО ЗАНЕПАДУ ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У ТЕОЛОГІЧНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА**

Як відповідь на банкрутство провідних ідей Модерну виник постмодернізм. Гіпертрофований постмодерний скепсис поставив під знак питання і прогрес, і науку, і людський розум, і саму людину як ідеал. Однак цим постмодернізм не приніс людині очікуваних спокою й гармонії. Навпаки, «бездомна» (за М.Гайдегером) людина стала ще більш знекоріненою; своїм крайнім релятивізмом та деконструкцією постмодернізм перетворив людину на «ризому» (Ж. Дельоз), рослину без коріння, на самотнє, атомізоване існування, котре не має під собою надійного, твердого ґрунту.

З огляду на такий стан речей, ми можемо говорити про можливість реактуалізації релігії (зокрема християнства) як радикальної альтернативи секулярній дійсності модерного та постмодерного періодів. В добу, позначену префіксом «пост-», християнство може запропонувати власний проект із префіксом «ре-»: ревізію, реконструкцію, «реконкїсту» як своєрідне «відвоювання християнського простору», як побудову «Нового Середньовіччя», ідея якого була пропагована низкою вітчизняних та іноземних мислителів ХХ століття (Н. Бердяєв, Д. Донцов, Є. Маланюк, П. Флоренський). Зрозуміло, що першим етапом цієї «реконкїсти» є ревізія, перегляд звичних уявлень та усталених стереотипів. Ця ревізія, з одного боку, відповідає цілком зрозумілій розчарованості сучасної людини у збанкрутілих «правдах» минулого, а саме на таку розчарованість спирається постмодерна деконструкція; з іншого – на відміну від деконструкції, християнсько-традиціоналістична ревізія має конструктивний характер. Те, що постмодернізм визначає як «гранднарлативи» (Ж.-Ф. Ліотар) – розум, прогрес, науку, *etc.* – традиціоналістична ревізія може критикувати з християнських релігійних позицій, не вдаючись при цьому до постмодерного нігілізму.

Одну із яскравих спроб християнської критики такого «гранднарлативу» як наука здійснив український філософ і богослов о. Гавриїл Костельник (1886 – 1949 роки). Здобути освіту, а згодом вести викладацьку та творчу діяльність Костельнику довелося в часи, коли надзвичайно сильними були позиції сцієнтизму. За таких умов віра в науку нерідко витісняла із людських сердець віру в Бога. Процеси секуляризації зачіпали не лише інтелігенцію, але й ширші маси населення. Ці процеси не могли не турбувати Г. Костельника як глибоко віруючого християнина, до того ж – священика. То ж не дивно, що дуже значний пласт його творчості присвячений проблемам науки і містить, з одного боку, критику науки, а з іншого – намагання примирити науку й релігію, запропонувати власний варіант розв'язання класичної дилеми *Fides et Ratio*.

Ця стаття присвячена першому аспекту рефлексій Г. Костельника довкола питання науки, а саме її критиці. Нашою метою, зокрема, є дослідити, як саме, на думку Костельника, наука вплинула на процеси секуляризації, ширення атеїзму і духовного занепаду Західної цивілізації. Центральним поняттям для нас буде слугувати поняття «фізикалізм», котрим Г. Костельник позначав «дух» або «психіку» «новочасної науки».

На думку Костельника, добро, будучи «і конкретним єством, і процесом» передбачає певний порядок, гармонію, ієрархію, тобто

такий стан речей, коли «менший лад уступає більшому», а «нижше єство служить висшому». Зло, натомість, – це «тільки процес», процес, коли «нижше єство займає місце висшого, коли менший лад займає місце більшого ладу, коли лад переходить у нелад». Цілком очевидно, що, виходячи із логіки таких міркувань, негативний характер «фізикалізму» полягає у зміні пріоритетів. Розвиток природничих наук не є «злом-у-собі». Зло як процес – як процес духовного занепаду – передбачає руйнування певної ієрархії, й «фізикалізм» у творах Костельника, дійсно, постає як певна антиієрархічна революція. В антиієрархічності «фізикалізму», на нашу думку, можна виділити декілька аспектів.

У своїй праці «Зависть богів» Костельник так говорить про причини духовного занепаду Західної цивілізації: «це революція, жахлива революція, яка триває безнастанно від французької революції з кінця XVIII століття – а, властиво, від самих початків новітньої європейської науки. Первородним гріхом тієї науки було те, що вона родилась як **революція проти схоластики, отже, проти теології** (тут і далі виділення наше. – І. З.)». Отже, як бачимо, одним із аспектів антиієрархічного характеру «фізикалізму» є зміна пріоритетів у сфері людських знань, порушення ієрархії «наук» (у широкому значенні цього терміна, в якому наукою також є і релігійне віровчення). «Всі новочасні релігійні фалші, – вважає філософ, – постали на тлі **відносин** між наукою і релігією».

Костельник переконаний, що поширений в часи Середньовіччя принцип «*philosophia est ancilla theologiae*» (філософія є слугою теології), якщо його розуміти «в доброму значенні», – це «вічна й непоборна правда». Гуманістичний антропоцентризм, надмірний раціоналізм зруйнували цей ієрархічний принцип, «визволили» від теології спочатку філософію, а потім і природничі науки. Таким чином розпочалася інтелектуальна, духовна революція, котра, як уважає Костельник, «веде до руїни» й характеризується тим, що «фізикалістична» наука «займає престол Бога» та «стає фальшивим божищем».

Г. Костельник розмежовує поняття «висший світ» та «нижший світ». І знову ж таки, інтелектуальна революція, котра породила «фізикалізм», зруйнувала ієрархічну гармонію між цими «світами». «Фізикалізм», на думку Костельника, «відібрав» у людини «висший світ», залишивши натомість «нижший світ». Як наслідок – «чуття принорвлюється до сього низшого світа, шукаючи приємности в безмежній сфері гріха, в невідповідальності за свої рухи». Далі філософ пояснює: «Се власне приємности, які найлегше й найсильніше поривають людське чуття. Вони самі з себе родяться й

самі нас тягнуть за собою. Щастя блудного сина, коли він, з грішми в кишенях і з розкішними мріями в душі, вийшов з батьківського дому, щоби собі жити в “свобідному світі”...».

Як бачимо, другий аспект антиєрархічності революції «фізикалізму» стосується особливостей світогляду і світовідчуття. «Фізикалізм» призводить до того, що людина втрачає бачення ноуменального світу як реальності вищого рівня і натомість обмежується «низшим», феноменальним світом. Панорама світу феноменів за умов відсутності прагнення пізнати глибший сенс і, в решті-решт, мету речей та власного життя стає передумовою гедоністичних настроїв, котрі, в свою чергу, ведуть до гріха. Задовольняючись поверхневим рівнем буття, людина жадає поверхневої чуттєвої насолоди, що стає змістом її життя; за таких умов вона не просто перестає прагнути більш глибокого осягнення буття, але й втрачає потяг до першопричини буття – потяг до Бога.

У «Зависті богів» Теолог, звертаючись до Фізика (названий твір побудований у формі диспуту між Теологом та Фізиком), так передає цю зміну світоглядного ракурсу: «Я раз сповідав одного такого, як ви, на смертній постелі. А він жалувався перед мною: “Хочу вірувати, а не можу! Поможіть мені!” Знаєте, чому він не міг вірувати? Тому що **в його душі заниділи духові очі, які бачать духове в світі**. Ви завжди маєте перед собою тільки механічне діяння, бо фізика признає тільки таке діяння, і з тим ваш ум уже зрісся». Отже ми бачимо, що обмеженість феноменальним світом, світом «механічного діяння», на думку Костельника, призводить до своєрідної «атрофії» «духових очей», що негативно позначається на здатності до живої, щирої, палкої віри в Бога (це явище можна порівняти із утратою зору в умовах темряви). Ця «духовна атрофія» призводить до відповідного нігілізму відносно законів надприродного характеру: «Очаровані й засліплені фізикалістичною наукою люди нізачо мають ті субтельні закони, від яких залежить їх доля, і “сліпий сліпого веде”, а вмовляють себе, ніби вони аж тепер прозріли!»

Обмеженість поверхневою плоскістю світу феноменів і нецікавість до глибини та першопричини буття тісно пов’язані з «чуттям безтайнственності», котре являє собою психологічну передумову атеїзму. В своїй «Логіці» Костельник пише: «Я шукав за справжнім джерелом атеїзму, і по кільканадцятьох роках передумування попав на відкриття, що тим джерелом є безбарвне почуття, яке я назвав *чуттям буденности, чуттям нічогости*, а тепер бачу, що найкраще можна його назвати *чуттям безтайнственности*».

Костельник не заперечував розуму, науки, аналітичного мислення. Він просто вважав, що повинна існувати певна ієрархічність, певна гармонія – гармонія, котру зруйнувала «фізикалістична» наука: «Наука веде до збагачення нашого аналітичного пізнання, та зате веде до зубожіння інтуїтивних засобів нашої душі. Токсини “науки” вбивають саме ядро душі».

Підводячи підсумок, звернемось до думки французького філософа Рене Генона. На думку Генона, «саме інтелектуальна інтуїція та метафізична доктрина зв'язує будь-яку традиційну цивілізацію з її Принципом». Ураховуючи міркування французького філософа-традиціоналіста, можемо говорити, що для Костельника було характерним імпліцитно виражене твердження про те, що «фізикалізм» виявився чинником деструкції традиційної цивілізації Заходу, перетворення її на «профанну» цивілізацію (якщо дотримуватися генонівської термінології). Саме «фізикалізм», з одного боку, усунув «доктрину», тобто теологію як сферу сакральних знань: з іншого – знівелював почуття «таїнственності», гіпертрофував аналітичну сторону мислення, позбавив можливості інтуїтивного пізнання глибини буття. Той «роздор між наукою і життям», про який писав Костельник, – це, на нашу думку, констатація факту нелегітимності, неорганічності, протиприродності породженої «фізикалізмом» цивілізації.

\* \* \*

*В. В. Захаренко, студентка I курсу  
(наук. кер. – доц. Шебінченко А. П.)*

### **ЗНАЧЕННЯ НОРМ ЕТИКЕТУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ (НА ОСНОВІ «ПОВЧАННЯ» ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА)**

Упродовж століть людство виробило певні форми співіснування, які базувалися на правилах і традиціях кожного народу, а також були зумовлені особливостями національної історії, ментальності, політичного устрою країни. У Київській Русі вихованню надавали великого значення, звертаючи увагу й на культуру поведінки. Князь Володимир Мономах – одна з найвидатніших постатей Київської Русі – написав «Повчання» (1117), яке було адресоване і дітям, і дорослим. Мономах уважав, що виховання залежить не від окремих настанов, а від сукупності виховних робіт, серед яких виокремлював етикет і хороші манери. Він стверджував, що чемність і ввічливість залежить не від людської суті, а від навичок і вмінь, набутих завдяки тренувальним вправам.

Своє «Повчання дітям» князь Володимир Мономах написав у досить поважному віці, про що свідчать слова: «Сидячи на санях

(тобто готуючись до смерті), помолився я в душі своїй і воздав хвалу Богові, що він мене до сих днів, грішного, допровадив». Саме від батька він перейняв замилювання до книжок, до освіти. Можливо, завдяки тому, що батько був освіченою людиною (зокрема, знав 5 мов), син захотів продовжити його справу, вчитися та навчати підростаючі покоління.

«Повчання» – оригінальний твір, у якому Володимир Мономах висловлює думки загальнодержавного, політичного та морального характеру, повчає молодь бути розумними правителями, захищати інтереси Русі, боротися з князівськими міжусобицями, самим навчатися й поширювати освіту, власною поведінкою подавати приклад іншим. Свої настанови він підкріплює прикладами із власного життя, розповідає про численні походи, викликані необхідністю зміцнення єдності Русі та її захисту від зовнішніх ворогів. Князь хотів, щоб усе було чесно, по правді, щоб ніхто нікого не кривдив, захищав бідних та безпомічних. Саме для цього він виголошував такі настанови:

«Ми, люди, грішні і смертні, і якщо нам хтось зло зробить, то хочемо стерти його і кров пролити негайно.

І малими ділами можна заслужити милість Божу.

Ні питтю, ні їжі не потурайте, ні спанню.

Брехні бережіться, і п'янства, блуду, бо в цьому душа погібає й тіло.

Жінку свою любіть, але не давайте їй над собою влади.

Лінь – то мати всьому: що вміє, те забуде, а чого не вміє, того не навчається.

Зло діючи, не надійтеся ні на що добре.

Якщо вам Бог зм'якшить серце, то сльози свої пролійте за гріхи свої».

Виховання охоплювало різні засоби впливу на дітей, де виявила свій вияв народна педагогіка східних слов'ян: колискові пісні, загадки, прислів'я, приказки, ігри, хороводи. У них знаходили місце різні настанови, поради, правила поведінки. Ідеологічною основою виховання була язичницька релігія. Діти разом з дорослими брали участь у народних святах, залучалися до культової діяльності, вивчали культові пісні й танці. Поряд з тим, Володимир Мономах уважає священним обов'язком бути гостинним – у житті керуватися засадами християнської моралі.

І незважаючи на обставини, дотримуватися елементарних правил поведінки (бути ввічливим зі старшими людьми, уступати місце в громадському транспорті тощо); ми просто не звертаємо на це увагу.

Кожна культурна людина повинна не тільки знати й дотримуватися основних норм етикету, але й розуміти необхідність

існування визначених правил і взаємин між людьми. Манери людини є індикатором багатства її внутрішнього світу, вони відображають моральний та інтелектуальний розвиток. «Повчання» мало величезне значення в той час, але воно є актуальним і сьогодні, являє собою своєрідну енциклопедію з етикету.

\* \* \*

*О. А. Зубко, студент IV курсу  
(наук. кер. – доц. Головіна Н. І.)*

## **СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ**

Поняття «масова культура» визначає специфічне міжстанове та інтернаціональне явище культури ХХ століття – початку ХХІ століття, що відбиває радикальні зміни в соціальній стратифікації сучасного суспільства, нові технічні можливості трансляції культури, істотну деградацію регулятивних можливостей повсякденної культури традиційного типу, новий інструментарій соціалізації та інкультурації особистості, а також соціального управління нею, новий рівень стандартизації культурних зразків і переваг, але – найбільше – трансформацію культури національного типу в специфічну транснаціональну мультикультурність, наслідки якої ще не ясні й погано передбачувані.

Наочно масова культура – це частина загальної культури, відокремлена від елітарної лише великою кількістю користувачів та соціальним попитом. Наприклад, музика Моцарта у залі філармонії залишається явищем елітарної культури, а та сама мелодія у спрощеному варіанті, що звучить як сигнал мобільного телефона – явище масової культури. До масової культури відносять лише ті елементи культури, які транслюють завдяки мас-медіа або каналам масової комунікації – це радіо, телебачення, кіно, преса. З їх появою зникли межі спочатку між містом і селом, а потім між цілими країнами.

Варто зазначити, що масова культура поширюється на весь культурний простір, вона намагається надавати всім культурним явищам однорідності. Їй це є однією з її функцій. Роблячи ставку на видовищність, вона орієнтується на стереотипи свідомості, які не вимагають від людини витрат розумової енергії, чого вимагає високе мистецтво. Використання таких жанрів, як детектив, роман, мюзикл, фільми жаків, дає змогу масовій культурі створювати світ міфологічних героїв. Однак така масовість є лише ознакою кількісного способу виробництва та споживання.

Масова культура має важливий засіб поширення – це реклама. А саме реклама і створює певний образ, уявлення про речі та людей. Твір, товар масової культури є недовговічним, через те що після нього



з'явиться який більш удосконалений товар, який привертатиме до себе більшу увагу.

Масова культура створює ілюзії за допомогою яких пересічна людина переживає і знімає своє психологічне навантаження, притуплює в людині інстинкти, природний початок і змушує шукати ілюзорну реальність у мистецтві. Саме тому в масовій культурі так багато агресії, насильства. Одна з найулюбленіших тем у масовій культурі – це страх. Такі жанри, як трилери, жахи, фільми-катастрофи, користуються популярністю, адже завдяки їм психіка людини адаптується до складної та суперечливої соціальної реальності, стає менш чутливою до неї, оскільки вона вже отримала певні емоції від псевдореальності витвору масової культури. Людина звикає до вбивства й насильства. І це стає більше правилом, ніж винятком.

Масову культуру створюють не вільні художники, її створюють виконавці, які дістали замовлення. У ній відсутня спонтанність, почуття, немає міркувань над життям. На перший план виступають дії персонажів, а не їхні емоції, думки, їх внутрішній світ.

У сучасній науці масову культуру оцінюють неоднозначно. Спочатку масова культура виникла як ринок збуту для бізнесу, що спеціалізується в сфері розваг. Тому багато філософів піддали масову культуру критиці. Вона визнавалася неглибокою, примітивною, стандартною, розрахованою на «середню» людину. Масова культура в результаті протиставлялася елітарній і розглядалася як псевдокультура.

Проте масова культура – це складне і суперечливе явище. Його не можна розглядати тільки негативним чином. Завдяки сучасним технічним засобам, маси людей дістають доступ до будь-якої культури, у тому числі й до високопрофесійної. Індивід отримує можливість підвищувати свій загальнокультурний рівень. У результаті все більше вкорінюється уявлення про те, що людство знаходиться на початку розвитку «третьої» системи культури. Це культура, основана на засобах масової комунікації та нових інформаційних технологіях, тоді як перша культура – «усна», а друга – «письмова».

\* \* \*

*Я. В. Пасько, студентка V курсу  
(наук. кер. — ст. викл. Слободянюк Д. І.)*

### **ІСТОРІОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА**

Внесок М. І. Костомарова (1817 – 1885) в історичну науку був величезний. Хоч досі немає наукової біографії вченого та неупередженої й усебічної оцінки його історичних праць, можемо зробити деякі висновки. Його наукова заслуга полягає в тому, що

він яскравою постановкою різних проблем збуджував роботу дослідницької думки незалежно від того, чи вона спрямовувалась на подальший розвиток висловлених ним положень чи на їх критику і спростування.

Він створив цілу портретну галерею історичних діячів, докладно досліджував багато найважливіших проблем як української, так і російської історії, вперше розглядаючи народ як її головну рушійну силу. «Історія – це не опис життя вождів і ідей, а опис прагнень, дій і почуттів народу» – таким було кредо М. Костомарова, якому він прагнув слідувати впродовж усього свого життя.

Головним своїм завданням історик уважав розкриття «народної історії» на противагу історії державницькій. Свою точку зору з цього питання видатний науковець відстоював принципово і безкомпромісно. Розробивши вперше багато питань із історії козаччини, М. Костомаров виступив проти ультрадержавницьких поглядів С. Соловйова, продовжених потім П. Кулішем, на козаччину як елемент руйнівний, протигромадський та протидержавний, що не хотів працювати, а бажав жити за чужий рахунок. М. Костомаров доводить, що українська козаччина – це український народ і її не можна відірвати від народу. Вчений-патріот своїми дослідженнями вперше підняв завісу над багатьма історичними фактами та явищами історії України, висвітлив героїчну боротьбу українського народу проти релігійного, національного й соціально-економічного гніту шляхетської Польщі. Вчений-громадянин відстоював право на існування української мови і літератури, виступав за виховання дітей, видання науково-популярних книг та переклад Святого Письма рідною мовою. М. Костомаров уперше у вітчизняній історіографії обґрунтував і став широко використовувати в своїх працях такі важливі історичні джерела, як пісні, перекази, легенди. Саме вони стають темою його другої магістерської дисертації «Об историческом значении русской народной поэзии». Працюючи в багатьох вітчизняних та зарубіжних архівах і книгозбірницях, учений виявив та ввів до наукового обігу величезну кількість документів. Чи не першим із вітчизняних істориків М. Костомаров висловив сумнів у достовірності літописів, піддав їх критичному розгляду, вказуючи на їх легендарність, суб'єктивізм й упередженість при висвітленні деяких подій. М. Костомаров проголосив російське самодержавство продуктом монголо-татарського поневолення, яке засвоїли московські князі та стали його насаджувати на східнослов'янський ґрунт. Історик доводив,

що централізоване самодержавство було огидне і чуже народному життю.

Проблематика праць М. Костомарова має загальнолюдський сенс, конкретизуючи у науковому аналізі діяльність народів та окремих осіб. На думку вченого, результати діяльності попередніх поколінь є основою матеріального і духовного життя народу. Тому, вважав він, світ історії не може розглядатися залежно від людської волі. В цьому розумінні розвиток суспільства є природно-історичним процесом. Однак цей процес не є автоматичним. Наразі матеріальні й духовні потреби суспільства трансформуються в інтересах його носіїв (націй, народностей, соціальних груп, окремих осіб) і реалізуються в боротьбі та єдності їх зацікавлень.

Як один із провідних теоретиків народництва в Україні, М. Костомаров відіграв визначальну роль у формуванні народницького напрямку в українській історіографії, сповна використовуючи здобутки національного романтизму та фольклорно-етнографічних досліджень народного життя, а також ідеї вітчизняного месіанізму, панславізму, федералізму та егалітаризму. Він надавав пріоритет народу, народним масам, як вирішальному чиннику історичного процесу та приділяв увагу переважно висвітленню громадських рухів, повстань, інших явищ народної історії, хоча часто подавав останні в ідеалізованому та романтизованому вигляді.

Для його народницької концепції характерне негативне ставлення до ролі централістично-бюрократичної абсолютистської держави в історичному процесі. Проте обстоювати українські інтереси М. Костомаров змушений був саме в політичному кліматі абсолютистської Росії, будучи переконаним прихильником еволюційного шляху поступу людського суспільства.

М. Костомаров зробив помітний внесок і в дослідження загальнометодологічних проблем історичного процесу, проаналізувавши в науковому й суспільно-політичному плані зміст таких понять, як «слов'янське питання», «слов'янофільство», «українофільство» та багатьох інших.

Будуючи власну історіософську концепцію світової історії, М. Костомаров розглядає її як процес усвідомлення народами Божої благодаті, квінтесенцією якої є усвідомлення ідей свободи, братерства та рівності всіх людей, які прийняли Христове вчення. Світова історія, за М. Костомаровим, розглядається через певні етапи, на кожному з яких носієм загального світового начала виступають певні народи.

*А. О. Сень, студентка V курсу  
(наук. кер. — проф. Кравченко П. А.)*

### **«УТЕЧА» МІШЕЛЯ ФУКО**

Світська хроніка завжди намагається докопатися до найбільших таємниць особистого життя своїх героїв та знаменитостей, але якщо брати представників інтелектуального кола, то більше за все їх цікавить секрет геніальності їх кумирів. Це стосується і творчості М. Фуко, оскільки із найбільш обговорюваних та гостро дискусійних питань є питання про методологічну установку й метод автора.

Книга Дрейфуса і Рабиноу «Мишель Фуко: за межами структуралізму і герменевтики» (1982) стала першою спробою описати загальну методологію, котра лежить в основі різних праць Фуко. Автори припустили, що Фуко намагався уникнути як недоліків теоретичного пояснення, що характерне, наприклад, для позитивістських та структуралістських описів речей, «які вони є насправді», так і недоліків емпатичного розуміння інтерсуб'єктивних значень, які представлені в герменевтичних та феноменологічних підходах. Тому метод Фуко краще розглядати як приклад «інтерпретуючого аналітика»: по-перше, він займається аналітикою, оскільки слідом за Кантом і Гайдеггером досліджує умови можливості феноменів, що виступають як реальність, а не «саму реальність»; по-друге, метод Фуко – все ж інтерпретація, тому що вказана аналітика вкорінена у смислах і значеннях культури, що вивчається, й не передбачає зовнішнього опису цієї культури.

Не можна відкидати, що низка позицій поєднує Фуко зі структуралізмом: 1) холізм, тобто бачення систем знання як пов'язаного цілого, а не сукупності окремих одиниць; 2) увага до слова, тобто бачення системи знання насамперед як витонченої мережі зв'язків між висловлюваннями; 3) зневага до «змісту» (дискурс слід аналізувати не з погляду того, що він означає чи має на увазі; він являє собою більш-менш несвідомий відбиток міцно вкорінених передумов і настанов); 4) прагнення до виявлених «глибинних структур» – підвалин дискурсу, набору засновків, що визначають висловлюване; 5) надання переваги анонімним висловлюванням перед висловлюваннями відомих авторів.

Однак саме структуралісти бачили у Фуко феноменолога і дорікали йому в онтологізації мови та недооцінці структуралізму як сучасної науки й проблеми смислу. Зокрема, Н. С. Автономова наголошує, що деякі підозри у феноменологізмі є досить виправданими. Так, основне завдання книги «Слова и вещи» формулюється в передмові як спроба описати досвід культури,

вміщений між ідеальними кодами та їх філософською інтерпретацією. Але в останній праці «Археологія знання» він недвозначно виступає проти феноменологічної інтерпретації свого теоретичного проекту. Структура знання або науки не може, на його думку, бути проаналізованою як досвід переживання, що відтворюється у формі раціональності.

На нашу думку, найбільш детальний аналіз методологічний установки М. Фуко здійснив у своїй монографії «Філософія постструктуралізму у Франції» А. В. Дьяков. Так, автор детально аналізує, які ідеї Фуко використовує і запозичує у Е. Канта, Л. Бінсвангера, Г. Гегеля, як сильно на нього вплинув Ф. Ніцше, як він гармонійно взаємодіє з Ж. Дельозом, як він протистоїть Ж.-П. Сартру тощо. Але в усьому цьому спостерігається одна цікава закономірність: не визнаючи авторитетів, Фуко «тікав» від них за допомогою інших. Так, він намагався «втєкти» від Канта і Гегеля за допомогою Ніцше та Маркса, від пізнього Сартра за допомогою раннього Сартра, від феноменології й екзистенціалізму за допомогою структуралізму/постструктуралізму, постмодернізму, хоча навіть від них філософ знову ж таки відхрещувався. Про це добре сказала С. Табачникова, характеризуючи «дивацтва» Фуко: «Перше, що звертає на себе увагу, це свого роду «пристрасть до розтотоження», тобто прагнення уникнути ототоження з кимось і з чимось, навіть із самим собою і власною думкою». Чому так? Напевне, Фуко не хотів нести тягар одного напрямку, однієї школи, одного авторитету, це було для нього нестерпним та обмежуючим фактором, саме тому він «утікав», але навіть генію потрібний фундамент.

А. В. Дьяков, на нашу думку, доцільно наголошував на трьох особливостях фукольдiанської методології:

- Фуко користувався багатьма різноманітними методами і всі його книги в певному смислі є методологічними, але метод не переує його дослідженням, а знаходиться в них; йому чужий універсалізм, який претендує на вироблення загальної методології.

- Фуко запропонував нам таке бачення «історичного факту», яким ми не тільки можемо, але за необхідністю повинні після його робіт користуватися, хоча й негативно.

- Сам Фуко відмовився розуміти метод телеологічно, яка мета буде досягнута, можливо дізнатися, лише проробивши роботу; якщо ж рухатися до вже визначеної цілі, нічого, крім неї досягнути не вдасться, й успіх буде лише стверджувати догмат.

Інші автори, такі, як Томас Флін, розрізняє три методи, що послідовно застосовувалися у працях Фуко: археологія, генеалогія і

проблематизація. Він пише, що Фуко первинно практикував археологію як метод дослідження практик; потім, зі зростанням уваги до впливу влади на тіло, Фуко перейшов до генеалогії; в кінці ж творчості Фуко характеризується проблематизацією, оскільки це був метод, який найбільше підходив для дослідження практик самоформування. Арнольд Девідсон представляє схожий аргумент, наполягаючи, що три відповідні «форми аналізу» Фуко повинні бути названі археологією, генеалогією та етикою.

Багато дослідників ставили під сумнів саме твердження, що у Фуко був метод. Наприклад, В. А. Дьяков наголошував, генеалогія – це не метод, скоріше, перспектива, що породжується не поглядом дослідника, а навпаки, що формується світом речей і розміщена у певний топос самого дослідника. Крім того, він уважав, що археологія також не є універсальним методом, який придатний для всіх галузей знань; скоріше, мова може йти про деякий підхід до дослідження тієї або іншої галузі знань з урахуванням її походження.

Поль Вейн, друг і колега Фуко по Колледж де Франс, говорить, що той надавав перевагу проповідувати не словом, а прикладом, представляти свій метод в історичних книгах, а не викладати його. Дійсно, Фуко не був схильний описувати свої методи, якщо тільки його не примушували це робити інтерв'юери. І хоча «Археологія знання», звісно, здається пам'ятником методологічної думки, все ж детальне дослідження інших його книг «археологічного» періоду («История безумий», «Рождение клиники», «Слова и вещи») показує, що він використовував різні методологічні прийоми в кожній з цих книг, об'єднаних, очевидно, тільки загальним відсиланням до історії понять.

Як пише С. Табачникова, «Фуко не раз говорив, що його книги не містять готового методу – ні для нього, ні для інших і не є систематичним ученням; що для нього «написати книгу – це певним чином знищити попередню»; що він не міг би писати, якщо повинен був би просто висловити те, що він думає і що він пише якраз тому, що не знає, як саме думати, і що по ходу написання книги щось змінюється – змінюється не тільки розуміння ним якогось питання, але й сама його постановка».

Отже, навіть при побіжному аналізі основних робіт Фуко стає зрозумілим, що всі праці є методологічними, але метод не передує дослідженню, а віднаходиться в ньому. Прикладний фукольдянський метод полягає в тому, щоб не бути фукольдянцем, у тому, щоб критикувати всі методи. Наслідкування Фуко неможливе, але можливий розвиток його ідей. Якщо точніше, то можна сказати, що Мішель Фуко проти універсалізму і

догматизму. Єдину чітку методологічну установку Фуко можна сформулювати таким чином: запитувати не «що?», а «як?». Він неодноразово наголошував на тому, що він не теоретик, а експериментатор. Фуко завжди знаходився в творчому пошуку, а якщо коректніше, то у творчій утечі від усіх однозначностей «хорошого суспільства».

\* \* \*

*О. С. Сулима, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Вакуліна В. М.)*

### **ГЕНЕАЛОГІЯ СИМУЛЯКРІВ**

Для людини XXI століття думка про симуляцію надзвичайно приваблива. Веб, комп'ютерні ігри – все це дало змогу побачити дійсність, якої немає і ніколи не було. Такі зміни в сучасному світі викликають до життя поняття та терміни, створені у часи античності, а потім на деякий час відсунуті на маргінес філософського дискурсу. Одним з них можна вважати поняття «симулякр», котре багато в чому завдячує своїм відродженням французькому філософові Жану Бодріяріві. І хоча не він вигадав цей концепт, та саме йому вдалося не лише детально розробити відповідну теоретичну конструкцію, але й наочно продемонструвати, як вони (симулякри) діють у сьогоднішні. Саме в такому контексті ідеї Бодріяра затребувані суспільством. Він, як ніхто інший, уписується у картину ілюзій, крайностей, незбалансованості нашого світу.

Симулякр Бодріяра — це не що інше, як особливий ефект часу, коли він втрачає свій лінійний характер, починає звертатися в петлі й пред'являти нам замість реальностей їх примарні, вже відпрацьовані копії.

У праці «Символічний обмін і смерть» філософ схарактеризував історичну схему «трьох порядків» симулякрів, що змінюють один одного в новоевропейській цивілізації – від епохи Відродження до сьогодення: «підробка – виробництво – симуляція». Симулякр першого порядку діє на основі природного закону цінності, симулякр другого порядку – ринкового закону вартості, симулякр третього порядку – на підставі структурного закону цінності, котрий виявляє себе через кібернетичну модель гіперреального контролю.

Розглянемо детальніше запропоновану філософом генеалогію симулякрів.

Симулякр-«підробка» виник у епоху Відродження, коли буржуазний лад подолав попередній феодальний, звільнивши до

того станово закріплені знаки, дав можливість необмежено ними користуватися всім членам суспільства. Класична епоха знаменує початок театральності, а тому моделями для симулякрів першого порядку стають підробки моди (імітація дорогіших матеріалів на сукнях чи архітектурних елементах). Усе це відкрило шлях до незвичних поєднань, різних варіантів гри. Тут симуляція торкається заміни природної субстанції речей субстанцією синтетичною – наслідком такого симулювання є, наприклад, використання пластмаси або бетону як універсального матеріалу. Уніфікована субстанція – перший крок до ліквідації природної відмінності «речей», надання квазіцінності тому субстрату, котрий онтологічно не співвідносний з власне ідеєю. Бодріяр відмічає, що це не прогрес технології або раціональних устремлінь науки, а проєкт панування над політичним і духовним життям, фантазм самозамкненої розумової субстанції.

Панування симулякрів-«підробок» триває до початку промислової революції, яка виводить на арену історії нове покоління знаків та речей завдяки вдосконаленим можливостям масового серійного виробництва. Знаки цієї епохи початково не мають станової традиції, ніколи не були обмежені, а отже, немає смислу їх підроблювати, вони і так виробляються у достатній кількості. Разом з тим, культура еволюціонує в процесі симуляції: на зміну парадигмі відображення реальності приходять маскувані її відсутності.

При серійному виробництві річ переходить до симулювання не іншої речі, як це було за «першого порядку» симулякрів, а себе самої, тобто речі стають симулякрами одна одної, більше того – люди, які забезпечують цей процес, також перетворюються на симулякри. Таким чином, референція як така починає втрачатися: якщо при «першому порядку» – підробці – вона ще зберігалась, утративши відповідність своїй ідеї, то в епоху промислового виробництва вона змінилася з вертикалі «ідея – річ» на горизонтальну модель «річ – річ» (суть речей укладається в ряд інших речей).

Стадія серійного виробництва триває недовго: по завершенні початкового накопичення вона поступається «моделям, що породжують». Тепер форми вже не механічно відтворюються, а початково задумуються, виходячи з їх відтворюваності. Це вже наступний порядок симулякрів. Подібно до того як підробка була поставлена у серійне виробництво, так і весь порядок виробництва зараз обертається операційною симуляцією.

У своїй праці «Симулякри і симуляції» Ж. Бодріяр стверджує, що ера симулякрів та симуляції настає з переходом від знаків, які



дещо приховують, до знаків, які приховують, що нічого немає. Він визначає симуляцію як заміну реального знаками реального, що запобігають проявам реального за допомогою його оперативної копії, моделі управління.

На думку мислителя, ера симуляції відкривається через ліквідацію всіх референцій. Уже не йдеться ні про імітацію, ні про повторення, ані про пародію. Мова йде про субституцію, заміну реально знаками реального. Всі знаки обмінюються один на іншого, але не означають нічого реального. Ж. Бодріяр пише: «У нас тепер насправді царство повної свободи – всезагальної ні-до-чого-не-прив'язаності, нікому-не-зобов'язаності, ні-в-що-невіри». Така соціально-історична мутація, вважає філософ, простежується в усьому: здійснюється взаємна підстановка гарного потворним у моді, лівих і правих – у політиці, правди і брехні – у мас-медіа, природи культурою – у побуті.

Отже, у філософії Ж. Бодріяра симулякри постають сферою «третього смислу», що прагнуть набути онтологічного статусу, царинною штучного буття плінних речей. Маючи знакову природу, вони позбавлені референтів і відтворюють образ об'єктів поза їхніми субстанційними властивостями. Слугуючи заміниками реальних предметів, вони підмінюють «справжню природність», предметність «штучною наявністю», одночасно стираючи відмінність і започатковуючи розрив між реальним та уявним. Філософ створив своєрідну генеалогію, виділивши три порядки симулякрів: підробка – виробництво – симуляція, що змінювали один одного, підкорюючись «правилу» – кожний наступний симулякр підпорядковує собі попередній.

\* \* \*

*О. П. Федоренко, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Головіна Н. І.)*

### **СПІЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ У СХІДНІЙ І ЗАХІДНІЙ МОДЕЛЯХ ХРИСТІАНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

Середньовічна художня культура була в історії європейської культури самобутнім та дуже цікавим етапом. У цей час візантійська культура жила такими ж ідеалами, що і західноєвропейська. Спільна релігія – християнство – викликала й нове за своєю темою та художніми принципами мистецтво.

Образно-сміслова система середньовічного мистецтва виражала центральну ідею картини світу середньовічної людини – християнську ідею Бога. Мистецтво сприймалося як свого роду

біблійний текст, що легко «читається» віруючими за допомогою скульптурних і живописних образів. Ідея переваги духовного над тілесним, плотським викликала до життя умовність та символізм усієї образної системи середньовічного мистецтва. Скульптурний або живописний образ – це передусім символ, якась релігійна ідея, відбита в камені або фарбах. Подібно Біблії, мистецтво – це перш за все явлене слово, тому синтезуючим мистецтвом у християнській культурі стає театральна дія, органічно пов'язана з образною, метафоричною природою слова. Слово і текст, які виражають суть християнської догми, – ось основний критерій християнського богослужіння, адже його головне завдання полягає в організації віруючих навколо священного слова. Безумовно, релігійна театральна вистава вимагала відповідних художніх форм інтер'єру та екстер'єру, які створювалися церковною архітектурою.

Проте вже з розподілом Римської імперії на Східну й Західну її мистецтво у кожній з частин стало набувати самостійного характеру. Художня культура Візантії – своєрідний міст між античністю і Середньовіччям, між Сходом і Заходом. Художня система, створена у Візантії в період розкладу рабства, була найдосконалішою для країн християнської віри. Ця система найбільш яскраво відбивала середньовічне світовідчуття, своєрідну картину світу східного християнства: цілісну, інтуїтивно-містичну, фізичну, що включає космос, природу, людське життя у їх поєднанні з божественною благодаттю. Тому вона переплітала в образному ладі ієрархію небесних сил і сил, які очолювали феодальне суспільство. А головне – домогалася поєднання того, що здавалося непокінченим: духовності, що запанувала над плоттю, й пластичної виразності образу.

Слід зазначити, що інтенсивне вивчення візантійського мистецтва як послідовника античності підготувало Захід до утвердження власного. Створення двох центрів – Церкви та Держави – залишило відбиток на формуванні обличчя західноєвропейського мистецтва. Особливо відчутні відмінності в зображенні людини, яка стоїть у центрі уваги християнського світогляду.

В обох традиціях використовується живопис. Щоправда, історично склалися естетичні відмінності між православною та католицькою іконографією. У православ'ї набув поширення іконопис, де ікона не є картиною-ілюстрацією, виражає не естетичний, а релігійно-догматичний зміст зображеного об'єкта. Звідси не реалістичність зображення, зворотна перспектива ікони, яка зображує не навколишній, так званий «реальний», спотворений

гріхом світ, а світ «перетворений», «перебудований». За православною традицією, ікона є втіленим в образі догматом віри.

Католицька іконографія була спрямована, скоріше, на суто естетичне пробудження релігійно-моральних почуттів віруючих – співчуття хресним стражданням Христа, страху перед пекельними муками грішників, благоговіння перед красою та величчю Діви Марії, ангелів, святих або досконалістю створеного Богом світу.

Таким чином, у конкретному історичному процесі еволюції, в русі художньо-релігійних структур християнської культури особливо наочно виявляється спільне та особливе.

\* \* \*

*М. А. Хорольський, студент IV курсу  
(наук. кер. — ст. викл. Слободянюк Д. І.)*

### **ІСТОРІОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО**

Історіософська концепція В'ячеслава Липинського (1882-1931) – це практично спрямована науково-етична система, в якій національно-історична правда набуває ознак абсолютної істини.

Проблема розбудови національної держави домінує в творчій спадщині В. Липинського, трансформуючись у політико-філософську концепцію, що ставить собі за мету з'ясування причин української бездержавності та пошуків шляхів виправлення цього. Український політичний мислитель, використовуючи здобутки таких наук, як соціологія, філософія, політологія, історія, створив власну оригінальну державницьку концепцію. Для цього він ретельно опрацював і творчо використав ідеї уже існуючих соціально-філософських теорій європейських мислителів. Також ним була піддані власній інтерпретації найбільш значні події з історії України й світу. Слабкість державницьких потуг українського народу мала пояснення в «нерозвиненості» української нації, як спільноти, що в основі своєї визначеності спирається на ознаку територіальної (державної) спільноти, на відміну від етносу як спільноти монокультурної.

На думку В. Липинського, українцям потрібно в першу чергу опанувати самих себе, свої антигромадські антиорганізаційні інстинкти. Вони мусять творити собі нові соціальні цінності, нову вищу громадську національну мораль, виробляти в собі нову, більшу силу духу.

Еліта, в уявленні українського мислителя, може бути демократичною й охлократичною, і такого ж характеру набуває та держава або народ, де ця еліта приходить до влади. Тут

взаємовідносини будуються чи на гармонійній співпраці еліти з масою (класократія), чи на догоджанні масі та пошуках альянсу з її анархічними, руйнівними інстинктами (демократія), чи на насильницькому пануванні над масою (охлократія).

В. Липинський розглядає класократію як ідеальну форму управління державою. Він зазначає, що найкращий спосіб державного управління має місце тоді, коли існує рівновага між владою і свободою, між консерватизмом і поступом. Суспільство поділено на класи. Спадкова й конституційна монархія, на думку мислителя, символізує тяглість і понадкласовий характер держави.

Нація і держава в історіософському вченні В. Липинського є поняттями взаємозв'язаними. Інституціоналізація етнічних особливостей у державних структурах закріплює територіальну свідомість нації. Тож наявність держави гарантує існування нації («політичної» чи «державної» нації).

У поняття «національна аристократія» В. Липинський укладає свій зміст, розуміючи останню як групу найкращих у певний історичний період людей, що очолюють націю, яка визнає їх провід, тобто є легітимною. Влада цієї верстви є синонімом власної держави, а остання, в свою чергу, творить націю. Ці субстрати мислитель розглядає в нерозривній єдності та взаємодії.

В. Липинський закликав український політикум утілювати в життя класократичний метод. На його думку, в своїх засадах цей метод є консервативний, він забезпечує стабільність соціуму за схемою традиційної ієрархізованої організації суспільства. Погляди В. Липинського на проблему держави містять у собі всі основні риси, притаманні консервативному світогляду загалом – ірраціоналізм, органіцизм, традиціоналізм та елітизм. Пропагування класократичного методу, як єдино придатного до втілення його в українську політичну дійсність, переконливо виводиться з очевидних переваг цього методу.

Державницькі монархічні погляди в сполученні із засадами християнської етики і консерватизму становлять зміст політичної концепції В. Липинського. Його концепція – новий державницький консервативний напрям в українській політичній думці. Концепція В. Липинського мала чималий вплив на погляди науковців української діаспори, а поняття територіального патріотизму підносить її на рівень кращих зразків європейської політичної думки ХХ століття.

\* \* \*

*А. А. Штрикуль, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Усанова Л. А.)*

## **НОВА МОДЕЛЬ СВІТУ В КОНТЕКСТІ «СМЕРТІ СУБ'ЄКТА»**

Методологічною основою сучасного філософствування стала критика класичного уявлення про суб'єкт як елемент суб'єктно-об'єктної опозиції. Ця критика має свою історію. Найбільш виразно вона розпочата «генеалогією» Ф. Ніцше, який представив реальність не як задану ззовні сукупність об'єктів, а як історично складне культурно-знакове середовище з мінливими законами функціонування. Логічним продовженням стала філософія постструктуралізму, яка констатувала «смерті суб'єкта».

Ця ідея репрезентована концептом «смерті автора» у семіотиці Р. Барта, зникнення суб'єкта в «генеалогічному» проекті М. Фуко, деконструкції фонологізму у філософії Ж. Дерріда та інших. Гносеологія Нового часу прагнула «очистити» емпіричного суб'єкта від усього, що заважає йому стати «чистим розумом», відстороненим і від світу, і від власної суб'єктивності. Сучасна філософія розриває з раціоналістичним трактуванням суб'єктивності як активного начала будь-якої практики й стверджує неопредетермінованість суб'єкта, його інтертекстуальність та невизначеність.

Постструктуралізм є закономірною тенденцією західноєвропейської філософської традиції, головна його мета – деконструкція «метафізики». У філософію входять нові незвичні категорії – «дискурс», «відмінність», «слід», «ризوما», «складка», «симулякр», «граматологія» і т.п.

Місце класичного суб'єкта, за Ж. Дельозом, повинна зайняти так звана «номадична сингулярність» – «одичність, що кочує», котра постійно вислизає з-під контролю будь-яких дискурсів. «Кочівне» мислення є відмовою від створення жорстко центрованих смислових систем (метанаративів, ідеологем). Воно проходить по всій поверхні змісту й ніде не затримується.

«Осідла» західна культура, з позиції якої писалася попередня історія, повинна бути замінена культурою кочовою, у філософському плані це означає заміну «структури» – «ризомою» (з фр. – кореневище). «Ризома» – це модель, що знаходиться в постійному процесі формування. Ризома фіксує принципово неструктурований і нелінійний спосіб організації цілісності, її рухливості й реалізації внутрішнього потенціалу самоконфігурації.

Визначаючи властивість ризоми – мати завжди безліч виходів («сад розбіжних стежинок» у Борхеса, лабіринт – мережа в У. Еко з їхнім нескінченим числом входів, виходів, тупиків і коридорів,

кожен з яких може перетнутися з будь-яким іншим). Людина – мандрівник – вибирає будь-яку (це її свобода вибору), але ніхто не гарантує, що ця дорога кудись доведе.

Уся історія культури є лабіринтом, про що яскраво засвідчила друга половина ХХ століття. Події й кризи цього періоду (від світової війни до наслідків НТР) привели особистість у стан екзистенційної кризи – розгубленого блукання по життю і культурі, по якомусь моторошному лабіринту, за кожним поворотом якого підстерігає небезпека, страждання, абсурдні події, смерть, про що яскраво писали ще Кафка, Камю, Сартр та інші.

Особливо значимим поняття лабіринту стає в епоху глобальної комп'ютеризації. Лабіринт «усесвітньої павутини» охоплює все більше «користувачів», які часто і не підозрюють, що піддаються глобальному переформуванню власної свідомості. Відбувається непомітна переорієнтація сучасної людини від реального чуттєво-конкретного світу до віртуальної реальності. Ризом, як багатомірна множинність, є не реальною, а віртуальною (ймовірнісною), серед її віртуальних структур жодна не може бути виділена як домінуюча. А тому за всієї різноманітності вибору самотожність людини її ідентичність стає глобальною проблемою.

Замість класичних «тотожності» й «суперечності» приходять «відмінність» і «повторення». Смысл утрачає глибину і стає невіддільний від поверхні, руйнується цілісність, яку заміняє багатоманітна фрагментарність. Розрізнення образу та копії втрачає свою визначеність, їх підміняє симулякр (підробка), який не має подоби, і тому основиються на невідповідності й відмінності. Симулякр заперечує оригінал і копію, модель і репрезентацію. Оскільки зразка вже ніхто не пам'ятає, то будь-яка новизна, навіть потворна та будь-якою ціною, стає стимулом життя й творчості.

Світ центрованого буття змінюється світом імітації й підробки (Ж. Дельоз, Ж. Бодрійяр), де визначеність симулюється різносторонністю, особистість підміняється багатофункціональністю, душевні почуття й взаємини – віртуальною грою, і перформенсом, і пастишем. У такому світі індивідуальність позбавлена персоніфікації, а звільнення від тотальності сенсу обертається його повною втрапою.

Але з іншого боку, епоха постмодернізму, як епоха великого звільнення, є можливістю скинути із себе псевдоцінності, навіть якщо вони вони західноєвропейські. Парадоксальна логіка постмодернізму відкриває можливість протистояти технологічній системі, яка перетворює людину на споживача.

## **Кафедра географії та краєзнавства**

*С. С. Артеменко, студентка IV курсу  
(наук. кер. – доц. Кушнір Л. М.)*

### **НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ ТА РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ**

Проблема класифікації туристичних та рекреаційних ресурсів є досить актуальною на сьогодні, адже, попри шалене зростання популярності туризму і рекреації в нашому житті, вчені навіть не можуть дійти згоди щодо того, що саме в себе включають одні й інші та яка між ними різниця.

Проблема бере свій початок уже з визначення туристичних та рекреаційних ресурсів. Автор праці «Туристичні ресурси України» О. О. Любіцева вказує, що «поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси» використовуються як синоніми, оскільки туризм є мобільною формою рекреації». І. М. Школа також фактично під цими двома поняттями розуміє одне й те ж саме і дає таке визначення, котре ідентичне до того, яке пропонує В. Ф. Кифяк: «Під туристичними ресурсами розуміють сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, придатних для створення туристичного продукту». Н. В. Фоменко – автор праці «Рекреаційні ресурси та курортологія» – все ж наголошує на тому, що рекреація є видом діяльності, який має чітко виражену природну орієнтацію; природні ресурси є провідним фактором, котрий визначає рекреаційне використання території. Отже, ми бачимо, що Н. В. Фоменко під рекреаційними ресурсами в першу чергу розуміє природні ресурси. В «Туристському термінологічному словникові» наведене таке трактування туристичних ресурсів: «Ресурси туристські – природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, з об'єктами туристичного показу включно, а також інші об'єкти, здатні задовольняти духовні потреби туристів, сприяти відновленню та розвитку їх фізичних сил. Р.т. є доступними для ознайомлення і використання незалежно від форми власності, якщо до того немає законодавчо накладених обмежень. Природні та антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, артефакти, які мають комфортні властивості й споживчу вартість для рекреаційної діяльності та можуть бути використані для організації відпочинку й оздоровлення певного контингенту людей у певний фіксований час за допомогою технології та наявних матеріальних можливостей». Словник дає вичерпне

визначення поняття «туристичні ресурси» і стирає будь-які межі між рекреаційними та туристичними ресурсами.

Розглядаючи далі це питання, звернемо увагу на варіанти класифікацій туристичних та рекреаційних ресурсів.

І. М. Школа, В. Ф. Кифяк і Н. В. Фоменко дають практично однакові класифікації туристичних та рекреаційних ресурсів. За І. М. Школою, туристичні ресурси поділяються на: природні, інфраструктурні й історико-культурні. В. Ф. Кифяк їх поділяє на: рекреаційні (природні) ресурси; об'єкти, які представляють історичне та культурне минуле країни; об'єкти, які демонструють сучасні здобутки країни в промисловості, будівництві, сільському господарстві, науці й культурі, медицині та спорті. Н. В. Фоменко виділяє три типи рекреаційних ресурсів: природні, історико-культурні та соціально-економічні, причому вона чітко визначає, що мається на увазі під цими типами. «Під *природними* рекреаційними ресурсами слід розуміти фактори, речовину і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними параметрами та служать або можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування й оздоровлення людей. До них належать лікувальні та оздоровчі фактори багатопільового призначення (ліси, лікувальні кліматичні місцевості, поверхневі води), лікувальні речовини (мінеральні води, грязі, озокерит), а також рекреаційні властивості гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій. *Історико-культурні* рекреаційні ресурси – це пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес та можуть використовуватися для задоволення духовних потреб населення. *Соціально-економічні* рекреаційні ресурси включають матеріально-технічну базу рекреаційних об'єктів, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби рекреації, використовувані рекреацією об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві». Отже, можна сказати, що, по суті, поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси» справді синонімічні й межі між інфраструктурними туристичними та рекреаційними соціально-економічними досить розмиті. Проте, зверніть увагу, В. Ф. Кифяк серед туристичних ресурсів виділяє природні (рекреаційні) ресурси, що свідчить про те, що до рекреаційних ресурсів він відносить лише природні.

Цікавою для нас є також класифікація туристичних ресурсів за сутнісним підходом О. О. Любіцевої.

Відповідно до цього підходу туристичні ресурси поділяються на:



а) природно-рекреаційні (клімат та розподіл його складових протягом року, узбережжя морів та океанів, акваторії водойм та річок, мінеральні джерела, мальовничі ландшафти, національні природні парки тощо);

б) культурно-історичні, куди відносять археологічні, архітектурні пам'ятки, здобутки історії й культури минулого та сучасні архітектурні та техногенні шедеври;

в) інфраструктурні, представлені територією, яка сама є ресурсом (її протяжність, конфігурація, географічне положення), населення з його традиційною етнічною культурою (одяг, їжа та напої, житло, промисли та ремесла, традиційні прийоми господарювання, вірування, побутові звички та традиції, свята та обряди, завдяки яким можна ознайомитись з фольклором, піснями, танцями населення цього регіону тощо), втіленою як у традиційну, так і в сучасну систему господарювання, яка забезпечує функціонування туристичної галузі в складі суспільно-географічного комплексу території шляхом розвитку виробничої й соціальної інфраструктури, наприклад, цілеспрямовано створюючи місця відпочинку як спеціалізовані територіальні рекреаційні комплекси.

Отже, можна зробити висновок, що поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси» досить широкі, є синонімами чи включають один одного. Більшість учених не можуть між ними провести чіткої межі, а якщо такі спроби іноді й роблять, то виявляється, що поняття втрачають свою суть. Саме тому науковці вже давно ввели таке поняття, як «туристично-рекреаційні ресурси», адже зовсім відділити їх один від одного неможливо, це комплексне поняття, та одна його частина без іншої просто втрачає свою суть.

\* \* \*

*Л. В. Британ, студентка IV курсу  
(наук. кер. – доц. Мащенко О. М.)*

### **ІНТРАЗОНАЛЬНІСТЬ ТА ЕКСТРАЗОНАЛЬНІСТЬ У ПОШИРЕННІ ФІТОЦЕНОЗІВ**

На сьогоднішній день у науці чітко виділяють дві головні закономірності в поширенні рослинних біоценозів – зональність і азональність. Азональні й зональні чинники діють одночасно та визначають особливості проростання рослин. У цій статті піде розмова про азональність. Серед проявів азональності виділяють: висотну поясність, секторність, інтразональність і екстразональність. Але в науковій літературі й підручниках

звертається увага на перші два прояви азональності. У цій науковій роботі акцентується увага саме на інтразональності та екстразональності рослинних угруповань. Ці закономірності у поширенні рослинності тісно пов'язані з певними зонами, але вони не утворюють самостійної зони. Вплив цих закономірностей проявляється у формуванні більш мозаїчної картини у поширенні фітоценозів. Отже, розглянемо докладніше особливості цих закономірностей.

Інтразональність – поширення рослинності в межах природної зони залежно не від атмосферного зволоження (тобто ознак природної зони), а від достатнього ґрунтового зволоження або від поширення певних гірських порід (піски, карбонатні відклади, кам'яні ділянки, території, де поширений «голий» карст). На відміну від інших видів азональної рослинності, інтразональна рослинність трапляється лише в певних зонах. До інтразональної рослинності належать рослинні асоціації солонців і солончаків у степових та пустельних зонах, заплавлених луків в лісостеповій і степовій зонах, асоціації сфагнових боліт у тундровій зоні й північній частині мішано-лісової зони тощо.

Отже, інтразональна рослинність – тип рослинності, яка не утворює самостійної зони, але включена в зональну рослинність. При переході з однієї зони в іншу інтразональна рослинність змінюється, несучи на собі відбиток відповідної зони і займаючи в ній зазвичай невеликі площі. Іноді інтразональна рослинність місцями переважає над зональною рослинністю. Так, у тайговій зоні Західно-Сибірської рівнини місцями болотна рослинність переважає, а зональні для цих місць ліси зустрічаються невеликими ділянками на височинах.

Екстразональна рослинність (від лат. extra – поза, зовні й грец. – пояс, зона) – це рослинність, що виходить за межі своєї зони, тобто ділянки зональної рослинності, які в силу певних причин опинилися за межами зони її поширення. Прикладом екстразональної рослинності є острівне вкраплення дібров, типових для підзони широколистяних лісів у підзону хвойних лісів і в зону степу, тобто за межами підзони широколистяних лісів та зони Лісостепу.

Походження екстразональної рослинності різне: одні ділянки її формувалися в результаті розселення рослин із суміжних зон, інші являють собою залишки колишньої зональної рослинності, що змінилася внаслідок зміни клімату або з інших причин, зокрема внаслідок діяльності людини. Досить легко можна розпізнати екстразональну рослинність, зростання якої зумовлене різною експозицією схилів. Схили південної експозиції (повернені на

південь) тепліші і більш посушливі за північні, тому на них зростають біоценози південного типу, що не сформувалися б тут в умовах плоского рельєфу. Саме до південних схилів приурочені найбільш північні фрагменти степів на високій заплаві річки Оки. Навпаки, схили північної експозиції (повернені на північ), більш прохолодні й вологі, слугують провідниками північних біоценозів на південь У степовій зоні Руської рівнини на них поширені ліси.

Таким чином, екстразональна рослинність поширена, як й інтразональна рослинність, на невеликих ділянках у межах «чужої» природної зони, на котрих існують для них сприятливі умови. Але на відміну від *інтразональної рослинності*, що ніколи не займає зональних (плакорних) положень, екстразональна рослинність в інших зонах приурочена до плакорів.

Закономірності інтразональності та екстразональності сприяють утворенню своєрідних, найчастіше унікальних фітоценозів як за умовами зростання, так і за видовим складом.

Отже, інтразональність і екстразональність є закономірностями, котрі зумовлюють остаточну локалізацію конкретних фітоценозів у зв'язку із місцевими фізико-географічними процесами та екологічними умовами найменших природних комплексів.

\* \* \*

*А. М. Василенко, студент III курсу  
(наук. кер. — ст. викл. Федій О. А.)*

## **РОЛЬ ГЕОГРАФІЧНОЇ КАРТИ У ВІДОБРАЖЕННІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСЕЛЕННЯ**

Географічна карта є одним з головних засобів у формуванні демографічних уявлень і понять. У процесі навчання географії вона виконує дуже важливу психолого-педагогічну роль – сприяє впорядкуванню знань учнів, виявленню в них інтересу до предмета, встановленню зв'язків шкільної географії з життям, полегшує засвоєння й запам'ятовування фактів. Робота з картами сприяє розвиткові уяви, пам'яті, логічного мислення, мови учнів, умінь аналізувати, порівнювати, робити висновки. Вона є найбільш доступним та дійовим засобом активізації навчання для розвитку самостійності школярів.

До демографічних належать групи карти, які відображають природний і механічний рух населення, його статеву-вікову й шлюбно-сімейну структури. Демографічні факти та процеси статистично визначаються у вигляді абсолютних і відносних показників. До першої групи належать дані про загальну

чисельність населення країн світу, природний приріст, міграційні потоки, до другої – коефіцієнти, дані на 100 осіб (%), дані на 1000 осіб (‰), середні величини. Саме ці групи показників лежать в основі вибору способу зображення демографічних процесів на тематичній географічній карті. Специфічні особливості характеристики населення також впливають на їх картографування. До них належать: динамічність, статистичність, взаємопов'язаність з іншими соціально-економічними процесами.

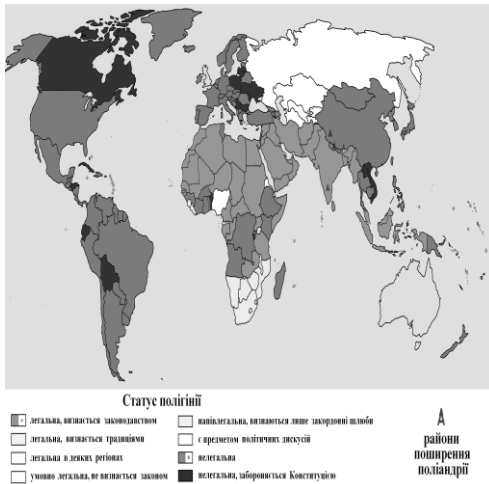
Унаслідок динамічності демографічних процесів під час їх картографування застосовують порівняння показників певних років чи періодів способом структурних діаграм, картодіаграм і картограм. Так, за допомогою цих способів доцільно відображати природний рух, статево-вікову та шлюбно-сімейну структуру населення світу чи регіону. Міграції позначаються шляхом знаків руху. Зв'язок демографічних процесів з іншими соціально-економічними процесами: урбанізацією, індустріалізацією, суспільним розвитком, природокористуванням тощо – при картографуванні спричиняє поєднання декількох способів. Унаслідок такої взаємодії створюються складні за змістом карти, на яких поєднуються способи локалізованих діаграм, позамасштабних значків, складних картодіаграм, якісного фону. Прояв окремих фактів на певній території може бути зображений способом ареалів.

Однією з цікавих тем курсу економічної й соціальної географії є питання про сімейно-шлюбну структуру населення світу. Вивчення різноманітності типів сімей у різних країнах світу робить доцільним використання картографічного методу дослідження.

Шлюб (від слов'янського «слюб») – з'єднання по любові) – історично зумовлена, санкціонована й регульована суспільством форма взаємин між чоловіком і жінкою, яка визначає їхні права та обов'язки щодо одне одного і щодо дітей. Шлюб виглядає як спілка між чоловіком і жінкою, однією з цілей якої є забезпечення утримання та виховання дітей. Поліпшення соціально-економічних умов, зміцнення добробуту, усвідомлення морально-етичних норм у суспільстві привели до усталення відносин між чоловіком і жінкою. Шлюб тісно пов'язаний із сім'єю та являє собою сімейний союз одного чоловіка й однієї жінки (моногамний) або полігамний, який має два види: союз одного чоловіка і двох або декількох жінок (полігінний), однієї жінки і двох чи декількох чоловіків (поліандричний), закріплений законом чи культурними традиціями. Карта типів сімей демонструє поширення їх по світу (рис. 1).

Застосування кольорів та їх відтінків (спосіб якісного фону) допомагає усвідомити, що моногамна сім'я не є основною у світі. Ця карта відображає взаємозв'язок шлюбно-сімейної структури і

соціально-економічного розвитку країни. Високорозвиненим країнам притаманний моногамний союз чоловіка та жінки. В основу розроблення карти покладено дані про можливості створення полігінічної сім'ї: її легальність і нелегальність, сучасне визнання, невизнання законодавством держави й перспективи утворення. У багатьох країнах Африки, Азії поширений тип сім'ї, в якій один чоловік має право одружуватися з декількома жінками. Прояви поліандричної сім'ї можна виявити лише в окремих регіонах Індії, Непалу, Китаю. Оскільки цей тип існує лише на обмежених територіях, його доцільно відобразити за допомогою способу ареалів.



*Рис. 1. Карта статусу полігамної сім'ї*

Отже, географічна карта є необхідним засобом при вивченні демографічних процесів, фактів. Їх усеохоплюваність, тобто поширення на всій досліджуваній території, робить доцільним застосування багатьох способів картографування. Для відображення безперервного поширення по території фактів про шлюбно-сімейну структуру населення застосовується спосіб якісного фону, для несучільного – спосіб ареалів.

\* \* \*

*В. В. Демочко, студент I курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Кубарева Л. Д.)*

### **СУЧАСНІ РУХИ ЗЕМНОЇ КОРИ**

Ми звикли вважати «земну твердь» непорушною. Однак це далеко не так. Земна кора повільно, але рухається як у вертикальному, так і в горизонтальному напрямках. Про це здогадувалися ще в глибокій давнині, знаходячи морські раковини високо на пагорбах. Але були приклади й більш зрозумілі. У містечку Поццуолі, неподалік від Неаполя, в районі все ще діючих вулканів Флегрейських полів, на березі затоки, стоїть древній так званий «храм», який насправді був міським ринком. На вцілілих колонах цього «храму Серапіса», як його називають, на висоті близько 3 м видно масу отворів, зроблених морськими моллюсками каменеточцями. Отже, раніше колони перебували нижче від рівня моря. Але коли «храм» будували, він був на суші, як і зараз, хоча його фундамент нині розташовується нижче від рівня моря і він знаходиться за стінкою, що відгороджує його від моря. Звідси можна зробити висновок, що «храм», після того як його спорудили на міській площі, опустився під рівень моря, його колони були поїдені моллюсками, а потім він знову піднявся та піднімається до сих пір. Оскільки поряд розташовані молоді вулкани, зокрема знаменита Сольфатара – «вхід у пекло», то ці тектонічні рухи, безсумнівно, пов'язані з «диханням» магматичного вогнища.

Відомі також швидкі, майже миттєві рухи, пов'язані із землетрусами: провали, формування уступів, тріщин, опускання великих ділянок поверхні суші. Перед виверженнями вулканів місцевість починає підніматися, відчуваючи тиск магми. Недарма для передбачення вивержень на схили вулканів ставлять деформометри – спеціальні прилади, що показують зміну нахилу ділянки рельєфу.

Поряд зі швидкими рухами земної кори існують і повільні, від часток міліметра до декількох сантиметрів на рік. Ці рухи зафіксовані завдяки вимірам переміщення визначених точок на суші щодо рівня моря. При цьому, звичайно, враховують, що й рівень моря не залишається постійним. У наші дні завдяки потеплінню клімату, він підвищується на 0,8 мм на рік, або на 8 см у сторіччя. Це не так уже й багато. У той же час вертикальні підняття та опускання на суші становлять декілька сантиметрів на рік. Балтійське море в районі Стокгольма і Гельсінкі знижує свій рівень на 1 см на рік, у той час як поблизу Південної Швеції він підвищується. Тихий океан, що омиває західні береги Північної та Південної Америки, від Аляски до Каліфорнії відступає; далі на південь, до півночі Чилі, наступає, а ще південніше, до мису Горн,

знову відступає. Оскільки рівень моря в наші дні лише трохи підвищується, слідує висновок, що коливається земна кора. Зміна рівня моря зараз реєструють спеціальними приладами – мареографами. Виявляти сучасні вертикальні рухи земної кори допомагають повторні високоточні нівелювання, які почали здійснювати ще XIX століття вздовж ліній залізниць для безпеки проходження поїздів.

Зараз вимірюють і горизонтальні переміщення окремих блоків земної кори за допомогою спеціальних методів, що передбачають використання космічних апаратів. Так установлено, що Аравійська плита зміщується на північ зі швидкістю 2,5 см на рік, а великий і Малий Кавказ зближуються зі швидкістю 1 – 1,5 см у рік. Такі невеликі на перший погляд швидкості горизонтальних та вертикальних рухів за мільйони років приводять до значних переміщень. Тому ми й бачимо такі високі гори, як Гімалаї, Памір, Кавказ, у яких швидкість вертикального підняття випереджає роботу ерозійних і денудаційних процесів. Уже говорилося про те, що за допомогою супутникової навігації можна вимірювати швидкість переміщення літосферних плит.

Отже, земна кора перебуває в постійному русі. Вона повільно піднімається і опускається й рухається в горизонтальному напрямку. В геологічному минулому повільні та тривалі опускання на платформах приводили до накопичення потужних осадових товщ. Так, у Прикаспійській западині приблизно за 400 – 500 млн. років утворилася товща осадових порід потужністю понад 20 км.

\* \* \*

*Ю. Г. Калініченко, студент I курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Кубарева Л. Д.)*

## **ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ СУЧАСНИХ ВУЛКАНІВ І ПРОБЛЕМА МАГМАТИЧНИХ ВОГНИЩ**

У наш час відомо близько 500 діючих вулканів, велика частина яких розташовується на околицях континентів і на острівних дугах. Зареєстровані підводні виверження становлять лише декілька відсотків від загального числа діючих вулканів. Коли ми говоримо про сучасні активні вулкани, потрібно пам'ятати, що не завжди можна точно сказати, чи остаточно потухнув той або інший вулкан.

Найбільша кількість вулканів знаходиться на периферії Тихого океану, утворюючи так зване «вогненне кільце», яке приурочене до *активних континентальних околиць*. Перш за все це острівні дуги, північноамериканські й південноамериканські гори,

структури, відокремлені від океану глибоководними жолобами. В усіх цих місцях від жолобів у бік континентів простежуються похилі зони, в межах яких розташовані вогнища численних землетрусів, що досягають глибин в 600 – 700 км. Вони мають ім'я Беньоффа, що вніс великий вклад у їх виділення, хоча відкриті вони були ще в 20-их роках ХХ століття японським ученим Вадаті. Згідно з найбільш поширеним сьогодні тектонічним уявленням, утіленим у теорії плит літосфери, активні континентальні околиці, що включають острівні дуги, – це місця занурення океанської літосфери під континентальну, зони субдукції. У них відбувається взаємодія плит літосфери і як наслідок – землетруси й вулканізм. У всьому Тихоокеанському «вогненному кільці» налічується близько 370 вулканів, що діють, вивергають магму вапняно-лужної серії, серед якої широко поширені андезити.

Другий тип областей, у яких відомі активні вулкани, – це *океанічні простори*, де вулканізм виявляється усередині плит. Так, в Атлантичному океані відомі вулкани на Канарських островах і островах Зеленого Мису, в Індійському – на островах Реюньон, Кергелен, Коморських; у Тихому – на островах Гавайських, Галапагос, Хуан-фернандес та ін. Деякі з цих вулканів пов'язані з так званими «*гарячими точками*», тобто з вузькими пучками інтенсивного теплового потоку і магматогенерації. Плита літосфери, проходячи над такою «точкою», ніби проплавляється, й виникає ланцюжок вулканічних островів, усе більш стародавніх у міру видалення від «гарячої крапки». внутрішньоплиткових вулканів, переважно базальтових з підвищеною лужністю.

Третій тип областей сучасного активного вулканізму – це *океанічні рифтові зони*, розташовані в осьовій частині серединно-океанічних хребтів. Наприклад, в Атлантичному океані до них приурочені вулкани Ісландії, островів Азорських і Тристан-да-кунья, острови Ян-майен.

Четвертий тип областей пов'язаний з *континентальними рифами* в межах Східної, Центральної й Західної Африки. Тут розташовуються такі відомі вулкани, як Кіліманджаро, Ол-доньюленгаї, Нірагонго, Ньямлагіра, Камерун та ін., що вивергають високолужну магму.

#### КАТАСТРОФА НА ВУЛКАНІ

Невеликий вулканічний острівець Кракатау, розташований у Зондській протоці, між островами Ява і Суматра, о 10 год. 20 хв. ранку 27 серпня 1883 року був знищений колосальним за потужністю вибухом, який чули навіть на відстані більше ніж 4 тис. км. Викинуті високо в повітря вулканічні уламки, попіл, туфи, об'єм яких досягав майже 20 км<sup>3</sup>, утворили гігантське поглиблення,



вибуховий кратер, куди негайно спрямувалася вода. Потім, заповнивши воронку і піднявшись на десятки метрів угору величезним водяним грибом, вода спрямувалася на всі боки від воронки у вигляді гігантських хвиль – цунамі, які, обрушившись на низьке побережжя навколишніх островів, змели там всі міста і селища.

### *ВИВЕРЖЕННЯ ВУЛКАНА ПІНАТУБО НА ФІЛІППІНАХ У 1991 РОЦІ*

У квітні 1991 року з тріщин на вулкані Пінатубо почали виділятися струмені пари, і геологи передбачили швидке виверження.

У червні відбулися вибухові виверження, що супроводилися попільними потоками і хмарами попелу. 15 червня вулкан стрясався від жаклих вибухів, що викинули колосальну кількість попелу, а по схилах вулкана зійшли попільні потоки. Протягом двох років після виверження середньорічна температура знизилася на 5 °С, оскільки попіл перешкоджав сонячній радіації. Так само різко в екваторіальній зоні впав уміст озону, оскільки викиди діоксиду сірки руйнували його.

Під час виверження загинуло 374 особи. Кількість жертв досягла б десятків тисяч, якби геологи не передбачили вчасно це катастрофічне виверження.

### *ОЗОН І ВУЛКАНИ*

Озон – молекула кисню  $O_3$  – оберігає все живе від згубного ультрафіолетового випромінювання. Окрім руйнівних, молекули озону з'єднань «хлорфторвуглецю – фреонів», вони можуть руйнуватися і при виверженнях вулканів. Так, після могутнього вибухового виверження вулкана Пінатубо на Філіппінах у 1991 році метеорологічні супутники показали, що в атмосфері збільшився вміст хлору і сірки та одночасно зменшилася концентрація озону.

\* \* \*

*С. С. Козіка, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Шевчук С. М.)*

### **МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Медична географія Полтавської області – це нова галузь науки, яка виникла на стику географії й медицини. Медична географія вивчає географічне поширення хвороб і патологічних станів людини, а також закони географічного поширення хвороб.

Об'єктом медичної географії є територіальна система «людина – навколишнє середовище».

Мета медичної географії – сприяти проведенню заходів, спрямованих на збереження й зміцнення здоров'я населення та підвищення продуктивності праці; профілактику різних хвороб, а також раціональну організацію медичного обслуговування населення на конкретній території.

Однією з найважливіших теоретичних проблем медичної географії є також розроблення медико-географічного районування. Головним елементом медико-географічного районування території є медико-географічний район – цілісна ділянка території зі своєрідною сукупністю взаємопов'язаних компонентів (елементів) природно-географічного, демографічного, соціально-економічного характеру, які безпосередньо або опосередковано впливають на організацію територіальної системи з метою максимально можливого забезпечення потреб населення в медичних послугах. Розв'язання цієї проблеми має неабияке практичне значення, оскільки виважена економічно і соціально доцільна регіональна стратегія розвитку області можлива тільки за умов урахування медико-географічного районування.

Основні критерії медико-географічного районування: ефективність функціонування та просторові особливості медико-географічного району; наявність великих і середніх міст, як структурних ядер району; стан здоров'я населення; стан кадрової й матеріальної забезпеченості функціонально-компонентної та територіальної структур медико-географічного району; стан розвитку існуючих центрів і вузлів медичного обслуговування населення області.

Проаналізувавши екологічний стан території Полтавської області та рівень захворювання районів Полтавської області, можна виділити такі медико-географічні райони.

Південно-західний медико-географічний район (Глобинський, Кременчуцький, Кобеляцький, Козельщинський райони) характеризується високою промисловою завантаженістю території. Має підвищений рівень техногенної небезпеки території. Серед дитячих захворювань переважають хвороби нервової системи та органів чуття, органів травлення, крові й кровотвірних органів, системи кровообігу. Серед дорослого населення переважають хвороби нервової системи та органів чуття, крові та кровотвірних органів, кровообігу і злоякісні новоутворення. Переважаючі інфекційні захворювання – це гепатит А, сальмонельоз, туберкульоз органів дихання. Основними екологічними проблемами району є якість води в джерелах децентралізованого

водопостачання за хімічними і бактеріологічними показниками, навантаження пестицидів на 1 га ріллі та накопичення непридатних пестицидів.

Східний медико-географічний район (Полтавський, Машівський, Карлівський, Новосанжарський, Чутівський райони) характеризується середнім і високим ступенем промислової навантаженості території, високими показниками викидів в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними джерелами, високим умістом пестицидів у складі ґрунтів. Серед дитячих захворювань переважають хвороби органів травлення, крові та кровотвірних органів, органів дихання й уроджені аномалії. Серед дорослого населення переважають хвороби крові та кровотвірних органів, злякисні новоутворення, системи кровообігу. Переважаючі інфекційні захворювання – це гепатит А, дизентерія, туберкульоз органів дихання.

Північно-східний медико-географічний район (Котелевський, Диканський, Зіньківський, Шишацький, Гадяцький райони) характеризується високим рівнем викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення. Серед дитячих захворювань переважають хвороби крові та кровітворних органів, органів дихання, вроджені аномалії. Серед дорослого населення переважають хвороби крові та кровотвірних органів, уроджені аномалії, злякисні новоутворення. Переважаючі інфекційні захворювання – це лептоспіроз, дизентерія, гострі респіраторні захворювання.

Північно-західний медико-географічний район (Пирятинський, Гребінківський, Чорнухинський, Лохвицький, Лубенський, Оржицький, Семенівський райони) характеризується нерівномірністю розвитку. Рівень техногенної небезпеки території від мінімального до середнього. Серед дитячих захворювань переважають хвороби органів травлення, крові та кровотвірних органів, інфекційні та паразитарні. Серед дорослого населення переважають хвороби нервової системи й органів чуттів, системи кровообігу, злякисні новоутворення. Переважаючі інфекційні захворювання – це лептоспіроз, туберкульоз органів дихання.

Центральний медико-географічний район (Миргородський, Хорольський, Великобагачанський, Решетилівський райони) характеризується середнім і підвищеним рівнем техногенної небезпеки території. Серед дитячих захворювань переважають хвороби крові та кровотвірних органів, органів дихання та вроджені аномалії. Серед дорослого населення переважають хвороби нервової системи й органів чуттів, крові й кровітворних органів та вроджені аномалії. Переважаючі інфекційні

захворювання – це лептоспіроз, гострі респіраторні захворювання, сальмонельоз.

Таким чином, у структурі загальної захворюваності дорослого населення Полтавської області в останні роки переважають хвороби системи кровообігу, на другому місці знаходяться захворювання органів дихання, на третьому – нервової системи й органів чуття та злоякісні новоутворення. На основі визначених результатів захворюваності населення Полтавської області постали такі завдання: вивчення структури захворюваності й чинників довкілля (природних і соціально-економічних), що впливають на окремі види захворювань та стан здоров'я людини; при цьому потрібно вивчати вплив як окремих компонентів середовища (клімату, ґрунтів, вод, рослинності, тваринного світу), так і медико-географічних властивостей природно-територіальних та природно-виробничих комплексів; вивчення закономірностей географії окремих хвороб людини й складання нозологічних карт території Полтавської області.

\* \* \*

*Г. Л. Кушнір, магістрантка  
(наук. кер. – доц. Кушнір Л. М.)*

## **ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОШИРЕННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ЗНАТЬ**

Останнім часом усе більше уваги приділяється вивченню історії, культури та особливостям розвитку рідного краю. Така комплексність у дослідженнях рідного краю властива природознавству. Розвитку пізнавального та дослідницького краєзнавства значною мірою сприяє туризм. Між краєзнавством і туризмом існує взаємозв'язок та єдність цілей. Тому в умовах рідного краю туристи часто стають краєзнавцями, а краєзнавці – туристами. На основі даних краєзнавчих досліджень створюють нові маршрути, тури й екскурсії.

Одним із найважливіших засобів пізнання краю є туризм, який називають інструментом поширення краєзнавчих знань. Головною метою краєзнавства є систематизація інформації про окремі історичні пам'ятки, місця, події, явища, а тому воно тісно пов'язане з багатьма галузями знань: історією та географією, біологією та економікою тощо. В той же час краєзнавчо-туристична діяльність має свої туристичні ресурси, тобто все, що необхідне для розвитку. В більшості визначень поняття «туристичні ресурси» – це об'єкти та явища природи й антропогенного походження, які використовуються або можуть бути використані для туристичної діяльності. Особливість туристичних ресурсів полягає в тому, що

вони мають властивість відновлювати фізичні й духовні сили людини та розвивати їх під час мандрівки туристів. На сьогодні виділяють такі типи туристичних ресурсів: історико-культурні, природні, соціально-економічні.

До історико-культурних належать пам'ятки історії та культури, які мають суспільно-виховне значення і можуть бути використані для задоволення духовних потреб населення (історичні та історико-культурні пам'ятки, найкращі зразки сучасної архітектури, спортивні й культурні об'єкти, традиційні промисли і ремесла, пам'ятки народної творчості).

Такі об'єкти приваблюють туристів незалежно від сезону, пори року, що активно впливає на стан розвитку туризму. Кожен із видів історико-культурних туристичних ресурсів структурують на підвиди. Так, пам'ятки археології охоплюють ареали первісного заселення, стоянки і поселення, кургани і давні городища.

Пам'ятки історії – це матеріальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними рухами, війнами, бойовими традиціями, та пам'ятники учасникам історичних подій, війн, а також відомим діячам історії.

Архітектурні пам'ятки й пам'ятки містобудування структурують на архітектурні ансамблі, пам'ятки оборонного будівництва, сакральні споруди, народної архітектури, громадські споруди, палацо-паркові ансамблі та сучасні пам'ятки архітектури.

Мистецькі пам'ятки – це пам'ятки професійних і народних промислів, а також музеї, які експонують пам'ятки образотворчого, декоративно-ужиткового та інших видів мистецтва.

До етнографічних пам'яток належать етнографічні музеї з відповідною експозицією, музеї народної архітектури і побуту, фольклорні пам'ятки усної та писемної творчості.

До природних ресурсів належать фактори, речовини, властивості компонентів природного середовища, які мають сприятливі кількісні та якісні параметри для організації краєзнавчо-туристичної діяльності й можуть бути використані для відпочинку, туризму, лікування та оздоровлення (мальовничі ландшафти, лікувальні кліматичні властивості, ліси, поверхневі води, лікувальні речовини, а також рекреаційні властивості гірських і рівнинних ландшафтів, заповідних природоохоронних територій).

Природні ресурси за призначенням багатofункціональні. Їх використання з туристично-рекреаційною метою пов'язане не лише з природними властивостями, закладеними в будові, а й з економічною доцільністю експлуатації.

За характером упровадження у процес краєзнавчих досліджень природні туристичні ресурси досить різноманітні. Одні з них –

можуть використовуватись лише споглядально, інші – надмірно експлуатуються, що може призвести до нераціонального використання природних ресурсів та навіть їх знищення.

До соціально-економічних ресурсів належать: матеріально-технічна база краєзнавчо-туристичної діяльності, матеріальне виробництво, яке забезпечує потреби цієї сфери, об'єкти інфраструктури й трудові ресурси.

Під час відвідування краєзнавчо-туристичних ресурсів треба брати до уваги екологічність нашої діяльності. Екологічність краєзнавчо-туристичної діяльності характеризується ступенем і характером впливу індустрії краєзнавства та туризму на навколишнє середовище, тобто на атмосферу, водні ресурси, надра, флору й фауну. Цей вплив може бути різноманітним: шумовим, електромагнітним, радіоактивним тощо. Поняття екологічності включає конкретні заходи щодо захисту та відновлення навколишнього середовища. Саме тому дослідження нових територій, а також вивчення особливостей і закономірностей їх у природі є способом пізнання світу, що потребує певних географічних знань. Географічна підготовка туриста полягає у засвоєнні комплексу знань з фізичної та економічної географії. Під час розроблення туристичного маршруту необхідно максимально використовувати природні перешкоди на маршруті (пересічний рельєф, водні перешкоди, густий ліс й тощо). Наявність або відсутність перешкод залежить від фізико-географічної характеристики району, а наявність інфраструктури (шляхів, зв'язку) спрощує розв'язання технічних і тактичних завдань.

Географічна підготовка туриста дає змогу здійснювати під час походу краєзнавчо-географічні дослідження району подорожі (фізико-географічні; геологічні; геоморфологічні; кліматичні; ґрунтово-географічні; соціально-економічні та ін.), а в підсумку скласти характеристики певних об'єктів досліджуваного регіону.

\* \* \*

*Т. В. Лимарь, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Шевчук С. М.)*

## **ТРАНСПОРТНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Вивчення транспортних мереж – новий, на цей час, напрям суспільно-географічних досліджень. Разом з тим, він відіграє виключно важливу роль у розумінні особливостей територіальної організації населення та господарства регіонів.

Одним із аспектів вивчення транспортного комплексу є розроблення його районування, що має на меті виділення певних територій, регіонів, районів із переважанням тих чи інших видів транспорту. Таке районування дозволяє в подальшому побачити територіальну організацію транспортного комплексу і визначити вплив такого розміщення на територіальну організацію суспільства.

За оцінкою М. Баранського, районування в географії є таким же важливим, як і періодизація в історії. Ступінь розроблення вчення про райони свідчить про рівень розвитку тієї чи іншої галузі географічного знання. За М. Колосовським, районування – це розкриття процесу формування просторових систем. Мета їх вивчення – досягнення максимальної ефективності територіальної організації суспільства.

Проте для вирішення питань регіонального розвитку, керівництва виробництвом необхідне вузькогалузеве господарське районування (промислове, транспортне, сільськогосподарське тощо) конкретних регіонів.

Концепція транспортно-географічного районування вперше була обґрунтована у працях І. Нікольського. Під транспортно-географічним районом розуміють транспортно-територіальний комплекс з певною єдністю транспортної мережі, функціями окремих шляхів, зі спеціалізацією вантажної роботи відповідно до місцевих економічних та природних умов. І. Нікольським було виділено такі види транспортно-географічного районування:

1) визначення районів тяжіння до окремих транспортних шляхів і пунктів; 2) районування й зонування перевезень: а) для мінімальної вартості продукту в споживача; б) за заданими розмірами виробництва та споживання; 3) комплексне транспортно-географічне районування, що відображає всі основні транспортні, економічні та фізико-географічні особливості місцевості й розглядає район як транспортний територіальний комплекс.

Проаналізувавши теоретико-методологічні підходи до вивчення транспортного комплексу і здійснивши суспільно-географічне дослідження транспортної системи Полтавської області, нами проведене регіональне транспортно-географічне районування.

В основу транспортно-географічного районування покладено такі критерії: 1) роль і взаємодія окремих видів транспорту в перевізній роботі районів; 2) розміри і структура вантажообігу залежно від економіко-географічних умов районів; 3) спеціалізація вантажних перевезень по окремих напрямках; 4) особливості внутрішніх та зовнішніх основних транспортних зв'язків з

найважливіших видів вантажів; 5) вплив місцевих природних та економічних умов на конфігурацію шляхів, їх технічну оснащеність і на роботу транспорту.

Таким чином, здійснивши аналіз комплексного (вантажного й пасажирського) транспортування різними видами транспорту в адміністративних районах Полтавської області, можна зробити висновок, що перевезення автомобільним транспортом переважає у Великобагачанському, Гадяцькому, Глобинському, Карлівському, Котелевському, Лохвицькому, Полтавському, Решетилівському, Семенівському, Хорольському районах; трубопровідним – у Гадяцькому, Диканському, Зіньківському, Котелевському, Лохвицькому, Лубенському, Оржицькому, Пирятинському, Чорнухинському, Шишацькому районах; залізничним – у Гребінківському, Козельщинському, Лубенському, Машівському, Миргородському, Новосанжарському, Чутівському районах; річковим – у Кобеляцькому та Кременчуцькому.

На основі проведеного дослідження доцільно виділяти такі транспортно-географічні райони Полтавської області – Північний район, Центральний район, Південно-Західний район. Північний район охоплює 12 адміністративних одиниць (районів) Полтавської області, а саме – Гадяцький, Гребінківський, Диканський, Зіньківський, Котелевський, Лохвицький, Лубенський, Миргородський, Оржицький, Пирятинський, Чорнухинський, Шишацький. Характеризується переважанням трубопровідного та автомобільного транспорту. Зокрема, показники вантажообороту автомобільного транспорту мають найбільше значення у таких районах: Гадяцький район – 55,9 млн. ткм, Котелевський – 33,8 млн. ткм, Лохвицький – 63,6 млн. ткм.

До Центрального району входить 9 адміністративних районів Полтавської області – Великобагачанський, Карлівський, Машівський, Новосанжарський, Полтавський, Решетилівський, Семенівський, Хорольський, Чутівський. Для району характерне переважання автомобільного та залізничного транспорту. Так, найбільший вантажооборот автомобільного транспорту зафіксований у Великобагачанському (50,4 млн. ткм), Полтавському (55,6 млн. ткм), Решетилівському (38,4 млн. ткм) районах.

Південно-Західний район (із переважанням залізничного і річкового транспорту) складається із 4 районів – Глобинського, Кобеляцького, Козельщинського, Кременчуцького, в межах яких за 2008 рік річковими портами (причалами) оброблено 1029,4 тис. т. вантажів.

Транспортно-географічне районування є процедурою



структуризації транспортної системи за її найважливішими ознаками й властивостями. Воно відіграє важливу роль у прогнозуванні перспектив розвитку транспортної інфраструктури регіону. Таким чином, проведене районування має водночас як теоретичне, так і практичне (прикладне) значення. Крім того, при детальному дослідженні всередині районів можуть бути виділені більш дрібні таксономічні одиниці транспортно-географічного районування – підрайони, мікрорайони та транспортні вузли.

\* \* \*

*І. С. Липівець, студентка III курсу  
(наук. кер. – ст. викл. Федій О. А.)*

### **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОНЯТЬ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ**

Основне завдання навчання географії у школі – озброєння учнів системою наукових знань, зокрема демографічних, тобто системою уявлень, понять, закономірностей, які відображають головні ознаки, властивості й зв'язки об'єктів та процесів. Протягом вивчення демографічної складової на уроках географії знання учнів постійно розвиваються внаслідок процесу мислення і формуванню понять. Забезпечуючи логічний взаємозв'язок усіх курсів економічної й соціальної географії, система освіти повинна забезпечувати формування в учнів наукових понять, їх постійне розширення і поглиблення, послідовне засвоєння та закріплення умінь і навичок. Поняття в організації навчання займають особливе місце, оскільки через них виражаються факти, принципи, теорії. Найвищою формою людського мислення є словесно-логічна, для якої характерне використання понять, логічних конструкцій, завдяки чому й здійснюється процес навчання.

Поняття – форма абстрактного мислення, що відображає істотні ознаки класу однорідних об'єктів чи процесів, які дозволяють їх відрізнити від інших.

Серед різновиду понять можна виділити повсякденні й наукові, різниця між якими полягає у відображенні в них ознак. У широкому розумінні мають на увазі повсякденні, життєві, з усіма думками, в яких відображені спільні та відмінні ознаки об'єктів і процесів, й у вузькому – наукові поняття з конкретними та істотними ознаками. До вивчення демографічної характеристики населення на уроках кожний учень мав справи з багатьма поняттями: «населення», «сім'я», «народжуваність». Вони розвивалися задовго до того, як дитина почала вивчати їх на уроках географії. Але життєві, поверхові знання учнів не можуть бути

основою їх подальшого розумового розвитку. Знання школярів виявляються в умінні використовувати всі поняття у системі, що виражає сутність цієї науки, зокрема демографічної. Ідеалом системи демографічних понять є досягнення послідовності, гнучкості при переході від одного факту до іншого.

Вивчаючи особливості поняття як науково-педагогічної, філософської, логічної категорії, важливо виділити основні їх типи. Демографічне наповнення цієї типізації робить її конкретною і змістовною.

Найважливішими логічними характеристиками понять є зміст і обсяг. Під змістом розуміють сукупність основних істотних ознак класу однорідних об'єктів чи процесів, які відображені у цьому понятті. Обсягом називають сукупність об'єктів чи процесів, яка розуміється. У формальній логіці по відношенню до змісту й обсягу поняття формулюється закон їх оберненого відношення: чим більший зміст поняття, тим менший його обсяг, та навпаки. Так, якщо до змісту поняття «населення» додати нову ознаку «українське», то в результаті збільшення ознак його обсяг зменшиться. Отримане поняття «українське населення» менше за обсягом, ніж вихідне: воно становить лише його частину.

Формувати демографічні поняття доцільно через процеси узагальнення та обмеження. Логічні операції узагальнення й обмеження дозволяють здійснювати перехід від родового до видового поняття і навпаки відповідно. Так, для кращого розуміння поняття «відтворення населення» учням необхідно зрозуміти основні характеристики процесу народжуваності – народження дітей у сукупності осіб, що утворюють покоління. Саме узагальнення показників народжуваності є основою вивчення типів відтворення населення світу в старших класах. Залежно від чисельності народжених осіб, у світі розрізняють перший і другий тип відтворення населення. Перший – характерний для високорозвинених країн, другий – для країн, що розвиваються. Етапи демографічного переходу також вивчаються лише у старших класах, оскільки це поняття передбачає узагальнення та розширення характерних особливостей процесів народжуваності й відтворення. Для закріплення матеріалу необхідно здійснити перехід від понять у зворотному напрямі, деталізуючи їх через конкретні приклади. Схематично це відображено на рисунку 1.

На характеристики понять з боку змісту й обсягу основана їх типізація: за змістом вони поділяються на прості (характеризують елементарні об'єкти і процеси) та складні (розкривають різнобічні властивості об'єктів і процесів), за обсягом – на одиничні (складаються з одного елементу) та загальні (складаються з

багатьох елементів). Так, поняття «народжуваність» є простим у порівнянні з поняттям «демографічна політика», оскільки перше розкривається через елементарне визначення, а друге має характерні особливості багатьох процесів. Депопуляція населення України як демографічна проблема є одиничним поняттям по відношенню до демографічних проблем світу.



*Рис. 1. Формування демографічних понять шляхом узагальнення та обмеження*

Отже, формування понять учнів є одним з головних завдань шкільної освіти. Вони є основними засобами засвоєння та акумуляції досягнутих у школі наукових і практичних знань з географії.

\* \* \*

*І. А. Лясколо, студент IV курсу  
(наук. кер. – доц. Кушнір Л. М.)*

### **РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНА ГАЛУЗЬ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ**

Сьогодні Україна лише на перших етапах формування нової економіки. Цей процес характеризується виділенням у галузевій структурі господарства нових пріоритетів. Одним з таких пріоритетів є рекреаційно-туристична галузь. Поняття «рекреаційно-туристичний потенціал» (рекреаційний потенціал, рекреаційно-ресурсний потенціал, природно-рекреаційний потенціал) трактується по-різному. Аналіз останніх досліджень та публікацій сфери туризму засвідчив про значний інтерес науковців різних галузей до цієї проблематики. Зокрема, серед українських дослідників цими питаннями займалися М. П. Афанасьєв, О. О. Любіцева, В. Ф. Кифяк, І. Ю. Мальська, І. Г. Смирнов, Л. М. Устименко, В. В. Худо. Рекреаційно-туристичний потенціал –

це система природних і суспільних об'єктів, які можуть використовуватись або використовуються з метою оздоровлення, відновлення духовних і фізичних сил людини у вільний час. Рекреаційно-туристичний потенціал проявляється у ступені розвиненості території в триєдиному аспекті: «лікування, оздоровлення, туризм».

Туризм – різновид рекреації, один із видів активного відпочинку. Це галузь економіки, яка останнім часом розвивається швидкими темпами, випереджаючи за темпами розвитку навіть нафтовидобуток та автомобіле-будування. Світова наука передбачає активний розвиток цієї галузі й у майбутньому.

Відповідно до Статуту Всесвітньої Організації з Туризму (ВОТ), цілями її діяльності є заохочення туризму як засобу економічного розвитку і міжнародного взаєморозуміння для забезпечення миру, добробуту, поваги й дотримання прав людини незалежно від раси, статі, мови та релігії, а також дотримання інтересів країн, що розвиваються, в галузі туризму.

Частка рекреації й туризму в галузевій структурі валового внутрішнього продукту (ВВП) світу становить 10 %, ще більшою вона є в обсягах торгівлі послугами – 30 %. На індустрію туризму припадає 7 % світових інвестицій, кожне 16-е робоче місце, 11 % споживчих витрат населення, близько 5 % усіх податкових надходжень. У світі визнаною є висока ефективність туризму для розвитку національних економік, оскільки він приносить «швидкі гроші».

Показовим прикладом держави, яка, маючи набагато бідніші й менш різноманітні рекреаційні ресурси, наростила значно вищий рекреаційно-туристичний потенціал, є Туреччина. Туризм є однією з найбільш динамічних галузей турецької економіки. Значна кількість історичних пам'яток на території Туреччини, гірський рельєф, сприятливий клімат відкривають широкі перспективи для туристичного бізнесу. Щорічно країну відвідує близько 9–10 млн. туристів майже з 80 країн світу. Доходи державної казни від туризму становлять майже чверть обсягу турецького експорту. Спостерігаючи за розвитком турецької невиробничої сфери господарства, можна зробити припущення, що незабаром туристична галузь вийде до рівня галузей спеціалізації.

Розвиток туристичної галузі України є багатогранним, а її спеціалізація має власну специфіку. Цьому сприяють різноманітні рекреаційні ресурси, характер клімату та маса історичних чинників. Сучасний розвиток туризму в Україні характеризується наявністю глибоких суперечностей у його організаційній структурі, спрямованості розвитку, стані якісних і кількісних характеристик.

З одного боку, сучасний стан туризму в Україні розцінюється як кризове явище, пов'язане з різким падінням досягнутих раніше обсягів надання туристських послуг, скороченням матеріальної бази у сфері туризму й значною невідповідністю потребам населення в туристичних послугах.

З другого боку, відзначаються високі темпи будівництва туристичних об'єктів, що відповідають найвищим світовим стандартам, значне збільшення виїздів українців у закордонні поїздки, зростання числа туристичних організацій по всій території України.

Україна посідає одне з провідних місць у Європі щодо забезпеченості курортними і рекреаційними ресурсами. Серед них найбільш цінними є унікальні кліматичні зони морського узбережжя та Карпат, а також мінеральні води й лікувальні грязі практично всіх відомих бальнеологічних типів. Згідно з даними, курортні та рекреаційні території в Україні становлять близько 9,1 млн. га (15 %) території.

Наявний потенціал дозволяє ставити завдання про ефективне відтворення трудових ресурсів і генофонду нації шляхом оздоровлення, забезпечення повноцінного відпочинку громадян шляхом перетворення курортної галузі на вагоме джерело створення нових робочих місць та наповнення державного та місцевих бюджетів.

Нині актуальним є переведення сфери рекреації та туризму в приватний сектор. Така модель буде набагато привабливішою для закордонних інвесторів, а також забезпечить значно більший обсяг залучення парарекреаційних ресурсів у виробництво туристичних послуг. Крім того, приватний сектор у перспективі зможе створити більш досконалу локальну інфраструктуру.

Проте, з іншого боку, недержавні форми володіння у більшості випадків не мають у своєму розпорядженні значних обсягів капіталу, що виключає можливість фінансування капіталомістких проектів.

Найважливішим завданням на цьому шляху є формування у сфері туризму сталої державної ідеології, спрямованої на раціональне використання природних, історико-культурних та соціально-побутових ресурсів для розвитку в'їзного і внутрішнього туризму. Крім того, Україна може виграти боротьбу зі своїми головними конкурентами на ринку туристичних послуг у тому випадкові, коли більшість парарекреаційних ресурсів будуть повною мірою залучені у сферу рекреації, оздоровлення чи туризму.

*В. О. Нечай, студент V курсу  
(наук. кер. – доц. Шуканова А. А.)*

## **СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ СВІТУ**

Існує декілька підходів до виділення типів етнічних конфліктів. У вітчизняній літературі вони детально проаналізовані В. А. Тішковим. Так, за формою прояву прийнято розрізняти латентні (приховані) й актуалізовані (відкриті) конфлікти. Міжетнічні конфлікти можна також класифікувати за характером дій конфліктуючих сторін (насильницькі або ненасильницькі). В свою чергу, насильницькі конфлікти виявляються у формі: регіональних воєн, тобто озброєних зіткнень за участю регулярних військ і використанням важких озброєнь; короткочасних озброєних зіткнень, що продовжуються декілька днів і що супроводжуються жертвами. Такі зіткнення ще прийнято називати конфліктами-бунтами, конфліктами-погромами. Інші конфлікти за формою їх прояву можна віднести до неозброєних (мітинги, демонстрації, голодування, акції громадянської непокори).

Етнотериторіальний тип етнічного конфлікту припускає домагання і спори етнічної групи за право проживати на тій або іншій території, володіти або управляти нею. При цьому предметом суперечки є право іншого етносу проживати на спірній території. Сучасні етнотериторіальні конфлікти, як правило, є наслідком етнічних репресій і виникають у ході реабілітаційного процесу. Інші конфлікти етнотериторіального типу виникають у ході відновлення територіальної автономії (німці Поволжя, кримські татари) або правової, соціальної, культурної реабілітації етносу (греки, корейці).

До цієї групи конфліктів також уходять конфлікти, викликані прагненням деяких етносів возз'єднатися із сусідньою «материнською» або «спорідненою» державою (косовські албанці). Зазвичай такі конфлікти найважчі для розв'язання, оскільки компроміс тут неможливий, конфлікт може бути або пригнічений силою, або розв'язаний через еміграцію (депортацію) конфліктогенної меншини. До цієї ж групи відносять соціально-економічні конфлікти, що виникають на основі вимоги до вирівнювання рівня життя у представників різних етносів, уходження в еліту або припинення пільг, субсидій і економічної допомоги іншим народам (наприклад, конфлікт між фламандцями й валлонами у сучасній Бельгії).

Культурно-мовні конфлікти виникають на основі вимог сприяти зусиллям із збереження або відродження мови і культури етнічної меншини в приватному або суспільному житті.

Можлива також класифікація етнічних конфліктів за особливостями конфлікуючих сторін. У цьому випадкові виокремлюються конфлікти між етнічною групою й державою (Абхазія та Нагірний Карабах зі створення самопроголошених держав) і конфлікти між етнічними групами (погроми тюрк-месхетинців у Фергані, конфлікт між киргизами й узбеками в Ошській області).

На наш погляд, найбільш вдалу з точки зору політичної географії класифікацію етнічних конфліктів запропонував відомий етнолог Д. Горовіц. Вона основана на специфіці співвідношення відносних рівнів економічного розвитку і соціальної модернізованості сепаратистських регіонів та етнічних груп в порівнянні із середнім для держави в цілому й для домінуючої більшості його населення зокрема. З цієї точки зору можливі чотири варіанти конфліктів: 1) сепаратизм відсталого етнічного групи у відсталому регіоні країни; 2) сепаратизм відсталого етнічного групи в розвиненому регіоні країни; 3) сепаратизм розвиненої етнічної групи у відсталому регіоні; 4) сепаратизм розвиненої етнічної групи в розвиненому регіоні країни.

Таким чином, у цілому виникнення будь-якого етнічного конфлікту зумовлене існуванням тієї або іншої форми нерівності етносів. Тому врегулювання етнічних конфліктів вимагає знаходження нового, компромісного і прийняттого для всіх конфлікуючих сторін балансу інтересів, що взаємно задовольняють їх.

\* \* \*

*Ю. А. Приходько, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Мащенко О. М.)*

### **СУЧАСНІ ПРОЯВИ ЕФУЗИВНОГО МАГМАТИЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ**

Територія України не належить до регіонів із яскравими та масовим проявами ефузивного магматизму. В більшості людей складається враження, що це явище на теренах нашої країни не представлено взагалі. Це зумовлює актуальність проблеми нашого дослідження і дозволяє сформулювати мету статті – з'ясувати сучасні прояви ефузивного магматизму на території України.

У межах України ефузивний магматизм мав місце на всіх етапах геологічної історії. Древні прояви цього феномена прослідковуються у сучасних ландшафтах Карпатської та Кримської фізико-географічних країн. У літогенезі роль ефузивного магматизму найбільше виражена для тектонічних структур

Українського щита, Дніпровсько-Донецької западини і Волино-Подільської плити. У сучасний період типових видів ефузивного магматизму у формі вивержень пірокластичного матеріалу й виливів магми в нашій країні немає. Вказане явище представлено грязьовим вулканізмом.

Грязьові вулкани можна побачити в околицях села Бондаренково, приблизно за 9 км на північ від Керчі. За селом майже на рівнинній місцевості лежить неглибока широка пустельна улоговина. Всюди гола буро-сіра земля з розкиданими горбками конічної форми. В центрі улоговини, поблискоючи, лежить кругле озерце, заповнене грязью. Це і є Булганакське сопкове поле з найбільшою в Криму групою діючих грязьових вулканів.

Їх зовнішній вигляд досить різний. В одних кратер широкий (до 15 – 20 м) і по самі вінця наповнений густою грязью. Зовнішні схили кратера пологі й здалека такий вулкан схожий на озерце, що височіє над навколишньою місцевістю. Час від часу грязь піднімається, бульбашки газу, що з'являються, з шумом лопаються.

До складу газу входять метан, азот і вуглекислий газ. Рівень грязі в кратері мінливий. Інколи він настільки підвищується, що густа маса переливається через край і по пологому зовнішньому схилу кратера розтікається декількома потоками, а інколи по всій поверхні. Підсихаючи, світло-сірий бруд темніє і місцями набуває бурого відтінку.

Спокійна діяльність грязьового вулкана іноді змінюється бурхливою. І тоді з кратера викидається потужний грязьовий фонтан висотою до 10 – 20 м., який заливає товстим шаром в'язкої рідини схил сопки. Грязьовий шар швидко висихає й розтріскується, вкриваючись білими мінеральними вицвітами. Розтрісканий бруд може здатися міцним та надійним ґрунтом. Але це враження оманливе, адже під твердою кіркою лежить рідка грязь. Тому, яке б не велике було бажання підійти до краю кратера, не наближайтеся до нього. Кірка може прогнутися під вагою людини й обрушитися разом з нею в грязьову безодню, з якої можна не вибратися.

Зовнішня схожість грязьових вулканів зі справжніми, що вивергають вогненну лаву і розпечений роздроблений матеріал, може створити враження про високу температуру при виливанні бруду. Але це не так. Бруд прохолодний, навіть у найбільш спекотний день його температура не перевищує +19. Бруд деяких сопкок просякнутий нафтою, її легко впізнати за більш темним забарвленням і за здатністю промаслювати папір.

Грязьові вулкани утворюються в тих місцях, де на глибині залягають нафтоносні породи. У надрах Керченського півострова



лежить потужна товща Майкопських глин з великою кількістю органічного матеріалу. На глибині в умовах підвищеної температури і підвищеного тиску органічні продукти розкладаються з виділенням газоподібних вуглеводнів, насамперед метану. Закупорені в надрах газу роблять сильний тиск на навколишні гірські породи. Як тільки в них дець виникає ослаблена зона у вигляді густої мережі тонких тріщин, то газ, що знаходиться під тиском, піднімається до поверхні. Разом з тим усередині проникних пластів циркулюють підземні води, які зустрічаються із глиною та її розріджують. Газу, що бурхливо піднімається, виштовхують бруд на поверхню. Багаторазове надходження бруду в одному і тому ж місці призводить до утворення грязьового конуса.

У скам'янілому сопковому бруді часто трапляються мінерали бору – бура, улєксит, люнебург та деякі інші. Бура у вигляді білих нальотів покриває сопковий бруд.

Отже, прояви сучасного ефузивного магматизму на території України зустрічаються дуже локально. Вони мають незначні масштаби, обмежену кількість наслідків, зокрема в утворенні форм рельєфу, мінералів та гірських порід.

\* \* \*

*Л. В. Федій, магістрантка  
(наук. кер. – проф. Булава Л. М.)*

## **ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОГО РАЙОНУ**

Незважаючи на відносну самостійність населених пунктів, які є місцем концентрації населення і його соціально-економічної діяльності, сучасній еволюції розселення притаманне подолання їх автономності. Спільність території та наявність центру, ієрархічна підпорядкованість та взаємозв'язки є головним доказом системності розселення. Цілісність системи зумовлена тісністю взаємозв'язків між основними її елементами – міськими й сільськими поселеннями, у результаті чого формуються інтегровані системи розселення. Особливий інтерес для вдосконалення розселенських процесів мають районні системи розселення.

Важливим методологічним принципом у дослідженні проблем сільського розселення є принцип системності, який передбачає єдність розвитку міста і села. Розв'язання сучасних проблем удосконалення системи сільського розселення України присвячені наукові праці М. В. Гладія та М. Д. Лесечка, Б. М. Данилишина,

В. О. Джамана, А. І. Доценка, в яких виділені й схарактеризовані багаторівневі системи розселення.

Система розселення – це сукупність функціонально взаємопов'язаних поселень певної території, в межах якої інтенсивність внутрішніх міжпоселенських зв'язків вище від зовнішніх. У формуванні систем розселення беруть участь зв'язки між населеними пунктами – виробничо-економічні, побутові, постачально-збутові, торговельно-розподільні, соціально-культурні, трудові. Сільські системи розселення області можна розглядати і як самодостатні суспільно-територіальні об'єкти, і як підсистеми інтегральної системи розселення різних рівнів: обласного, міжрайонного, районного, кущового, місцевого.

Основою формування районних систем сільського розселення є адміністративне управління, хоча потужність об'єктів промисловості, соціальної та виробничої інфраструктури центрів визначають головні потоки внутрішньорайонної щоденної міграції сільського населення. Системи такого рівня в Полтавській області вирізняються потужністю взаємозв'язків, масштабами впливу центру на прилеглі поселення, територіальною структурою тощо. Так, якщо в межах Полтавського району між обласним центром і сільськими поселеннями відбуваються інтенсивні постійні трудові поїздки, зв'язки з навчання у вищих навчальних закладах й епізодичні культурно-побутові поїздки, то для інших районів такі зв'язки є малопотужними. Навколо Полтави сформувалася районна система сільського розселення в радіусі до 25 км з 23 місцевими та одним кущовим центрами. У зоні її впливу знаходяться великі села: Абазівка, Бричківка, Великий Тростянець, Гожули, Ковалівка, Кротенки, Мачухи, Судіївка, Супрунівка, Тахтаулове, Терешки, Щербані.

Полтавський район характеризується найвищою в області кількістю сільських поселень (148), їх щільністю (10,88 поселень/100 км<sup>2</sup>) та щільністю сільського населення (49,0 осіб/км<sup>2</sup>). Він має одну з найбільших в області середню людність сільських поселень – 450,7 осіб. У ньому функціонує 11 997 об'єктів ЄДРПОУ, 1 009 торгівельних підприємств, 222 навчальні заклади, 121 заклад охорони здоров'я, 43 культові споруди, 580 підприємств служби побуту.

У Полтавському районі найбільша кількість середніх і великих сільських поселень (усього 64), а також дрібних (37) та малих (47). Зручне розташування поселень щодо обласного центру, транспортних магістралей, об'єктів, які забезпечують потреби сільського населення у повсякденних потребах, зумовили високий ступінь трудової, побутової, соціальної міграції. Район належить до

території найдавнішого заселення й інтенсивного промислового і сільськогосподарського використання. З іншого боку, негативним є те, що дві третини системотвірних об'єктів сконцентровані в обласному центрі. В майбутньому це може призвести до дисбалансу територіального розвитку не тільки в районі, а і в області в цілому.

Полтавський район характеризується меншими темпами природного скорочення населення (-8,3%) і позитивним сальдо міграції населення до сіл з інших районів і м. Полтави (519 осіб).

Для сільських поселень місто Полтава виконує роль обласного, районного, кущового і місцевого центрів. Рівнинний рельєф, компактна конфігурація району, розташування сіл уздовж автомагістралей та залізниць, високий ступінь автомобільного й залізничного сполучення дозволяють населенню здійснювати щоденні та епізодичні поїздки на відстань 15-20 км, витрачаючи на них 20-30 хвилин. Для кущової системи сільського розселення активними є поїздки міських жителів з міста до присадибних і дачних ділянок, особливо у весняно-літній період. Місцева система розселення, зокрема сільського, охоплює найближчі поселення біля Полтави. Навіть центри сільрад Гожули, Супрунівка, Щербані, Терешки виконують більшою мірою лише адміністративно-управлінські функції відносно підпорядкованих їм сіл. Трудові, побутові, соціальні переміщення жителів зазначених населених пунктів спрямовані до Полтави.

Отже, необхідність комплексних досліджень сільського розселення конкретного регіону набуває дедалі більшого значення у зв'язку із гострими соціальними, економічними, демографічними проблемами. Нова ідеологічна та економічна політика держави привели до змін у розвитку сільської місцевості й безпосередньо відобразилися на системі розселення. В системах розселення зв'язок між селами різної категорії, селами і містами відображає виробничі, трудові, соціокультурні, управлінські відносини. Міста, зокрема Полтава, відіграють ключову роль в організації сільської місцевості.

\* \* \*

*Т. О. Чуїко, студентка IV курсу  
(наук. кер. – доц. Шуканова А. А.)*

## **СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Міграція, як ніякий інший демографічний процес, відбувається одночасно в часі й просторі, що зумовлює актуальність дослідження суспільно-географічних аспектів її прояву. Після

набуття Україною незалежності одним із здобутків демократизації суспільного життя стало зняття обмежень на перетин державного кордону і закордонні поїздки стали доступними пересічним громадянам. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України, у 1986 році, на початку перебудови, кількість поїздок за рубіж в особистих справах не перевищувала 43 тис. У 1991 році вона досягла 2327 тис., тобто збільшилася в 54 рази. За даними державної статистики, обсяги офіційно зареєстрованої трудової міграції постійно зростають: у 2006 році вони становили 12 тис., у 2008 році – 24 тис., а у 2010 році – 41 тис. осіб. Проте дані офіційної статистики навіть приблизно не відображають дійсні масштаби трудової міграції за кордон.

Загалом у структурі трудової міграції громадян України за ступенем легальності можна виділити чотири якісно відмінні рівні: 1) офіційна трудова міграція – переміщення українських громадян, які, виїжджаючи за кордон, декларують участь у трудовій діяльності як мету виїзду (саме їх і фіксує офіційна статистика); 2) неофіційна легальна міграція – поїздки наших співвітчизників за кордон з декларованою метою туризму, відвідування родичів тощо, з подальшим працевлаштуванням та реєстрацією в країні-реципієнті; 3) успішна нелегальна міграція – поїздки за кордон, пов'язані з незареєстрованою зайнятістю видами діяльності, дозволеними законодавством відповідних країн; 4) міграція жертв злочинних угруповань – торгівля людьми та інші випадки перебування громадян України в нелюдських умовах або зайнятість протиправною діяльністю за кордоном не з власної волі.

Спеціальні дослідження та експертні оцінки дають підставу стверджувати, що реальна кількість працівників-мігрантів у десятки, а то й у сотні разів більша за офіційну. Наприклад, за даними проведеного 2001 року Державним комітетом статистики України обстеження «Життєві шляхи населення України», чисельність українських громадян, які працюють за кордоном, становить щонайменше 1 млн. осіб. Згідно із результатами загальнонаціонального соціологічного моніторингу, що забезпечується Інститутом соціології НАН України в межах проекту «Україна на порозі XXI століття», досвід тимчасової трудової міграції за кордон набули члени 10,2% українських сімей. Оскільки в країні нараховується приблизно 15 млн. сімей, це означає, що з метою заробітку за кордон виїжджали принаймні 1,5 млн. осіб. На основі обстежень, здійснених центрами зайнятості низки областей за дорученням Міністерства праці та соціальної політики України, було зроблено висновок, що загальні обсяги трудової міграції з України сягають близько 2 млн. осіб. Зокрема,

за інформацію дипломатичних представництв України, в Польщі на цей час на заробітках перебувають 300 тис. громадян, в Італії та Чехії – по 200 тис., у Португалії – 150 тис., Іспанії – 100 тис., Туреччині – 35 тис., у США – 20 тис. У Росії лише офіційно (на основі ліцензій Федеральної міграційної служби цієї країни) працює близько 100 тис. українських громадян, загальна ж кількість українців, які працюють у цій країні, оцінюється в 1 млн. Разом з тим існують й інші, значно більші оціночні дані щодо кількості українських працівників-мігрантів. Деякі економісти називають цифру до 5 млн. осіб. Політики піднімають її ще вище. Так, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Ніна Карпачова вважає, що на заробітки за кордон виїхали до 7 млн. громадян.

Отже, незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції, всі вони, однак, засвідчують, що поїздки на заробітки за кордон набули широкого розповсюдження, стали типовим для багатьох українців джерелом доходів і мають завдяки цьому велике суспільно-політичне та соціально-економічне значення.

\* \* \*

*Р. В. Камінський, студент V курсу  
(наук. кер. – доц. Пивоварська К. Б.)*

**ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРИ УКЛАДЕННІ  
ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ**

Трудові права є важливою складовою частиною соціально-економічних прав, що проголошені на конституційному рівні. Перш за все до них належить право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно вибирає або на яку вільно погоджується.

З правом на працю тісно пов'язані й юридичні гарантії її реалізації, зокрема укладення трудового договору, що слугує початковим моментом у реалізації цього права.

Під час працевлаштування та укладення договору люди часто стикаються з таким явищем, як необгрунтована відмова, нерівне, дискримінаційне та упереджене ставлення до кандидатів на певну вакансію. Як приклад, у рекламі чи оголошеннях про пошук працівників указується чіткий статевий, віковий чи інший критерій, який не пов'язаний з професійними якостями особи. Важко влаштуватися людям після сорока років, адже вони вже вважаються старими, хоча за трудовим законодавством пенсійним віком вважається шістьдесят років. Також проблеми і труднощі відчувають молоді спеціалісти, тому що в них немає досвіду роботи. Із зрозумілих причин певні труднощі мають й інваліди. Тому, враховуючи вищезазначене держава розробила систему певних гарантій для громадян при укладенні трудового договору.

Виділяють конституційні та спеціальні гарантії.

Конституційні гарантії базуються на проголошеному в міжнародних конвенціях принципі добровільності праці, що проголошує право людини вільно вибирати підходящу для нього роботу або не вступати у трудові відносини взагалі. Зокрема, ст. 43 Конституції України проголошує, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно вибирає або на яку вільно погоджується. Використання примусової праці забороняється. Добровільність праці означає, що в основі реалізації права на вільний вибір праці покладено вільне волевиявлення суб'єкта, який управі вільно розпоряджатися своїми здібностями до творчої та продуктивної праці. Лише від цієї особи буде залежати вибір тієї чи іншої форми реалізації права на вільний вибір праці.

Коли ми говоримо про державні гарантії, то обов'язково згадуємо про встановлену заборону необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу. Зокрема, згідно зі статтею 22 КЗпП забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу. Відповідно до Конституції України, будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від походження, соціального та майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду і характеру занять, місця проживання не допускається. Вимоги щодо віку, рівня освіти, стану здоров'я працівника можуть установлюватися законодавством України.

За висновком фахівців необґрунтованою вважається невмотивована відмова у прийнятті працівника на роботу за наявності вакантних робочих місць, а також з мотивів, які не стосуються ділових якостей працівника. Незаконна відмова у прийнятті на роботу може бути оскаржена до суду.

Потрібно звернути увагу, що відмову в прийнятті на роботу вагітних жінок або жінок, що мають дітей у віці до 3 років, одиноких матерів, що мають дитину у віці до 14 років або дитину-інваліда, власник повинен оформити в письмовому вигляді. Така відмова також може бути оскаржена в судовому порядку (ст. 184 КЗпП).

Незаконна відмова в прийнятті на роботу вважається грубим порушенням законодавства про працю. Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність не лише за незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а й за інше грубе порушення законодавства про працю (ч. 2 ст. 172 КК України).

Заборона встановлення прямих або непрямих переваг при укладанні трудового договору не виключає додаткових гарантій забезпечення права на працю для окремих категорій працівників. У ст. 5 ЗУ «Про зайнятість населення» передбачено: держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатним громадянам у працездатному віці, які потребують соціального захисту і нездатні на рівних конкурувати на ринку праці, серед них: а) жінки, які мають дітей віком до 6 років; б) одинокі матері які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дітей інвалідів; в) молодь, яка закінчила або припинила навчання у середніх загальноосвітніх школах, професійно-технічних або вищих навчальних закладах, звільнилася зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і якій надається перше робоче місце, діти (сироти), які залишилися без піклування батьків,

а також особи, яким виповнилося 15 років і які за згодою одного з батьків чи особи, яка їх заміняє, можуть, як виняток, прийматися на роботу; г) особи передпенсійного віку; д) особи звільнені після відбуття покарання або примусового лікування; е) інваліди, які не досягли пенсійного віку.

Поряд з гарантіями реалізації права на працю, держава встановлює певні обмеження, які покликані оптимізувати виробничий процес. Обмеження стосуються спільної роботи родичів на підприємстві, в установі, організації; використанні праці жінок та дітей на певних видах роботи; при прийомі на роботу встановлені також для осіб, позбавлених права управляти транспортними засобами або обіймати протягом визначеного часу певну посаду. Останні два обмеження є тимчасовими.

Отже, можна говорити про те, що Україна, як держава, виходячи із загальноприйнятих міжнародних стандартів, встановлює цілу систему норм, як конституційних, так і спеціальних, що гарантують людині реалізацію свого природного права на працю. Але також не можна забувати й про те, що відповідне законодавство з кожним роком стає все більш відсталим та тому потребує вдосконалення. Зокрема, низку проблемних питань можна було б вирішити за допомогою прийняття Трудового Кодексу.

\* \* \*

*Р. О. Кохан, студент V курсу  
(наук. кер. – доц. Пивоварська К. Б.)*

## **СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО В УКРАЇНІ**

У ХХІ столітті саме права і свободи людини, в тому числі її економічні права та свободи, посідають пріоритетне місце в системі ціннісних орієнтацій громадянського суспільства. Це зумовлено пріоритетністю завдань формування людського капіталу, який стає визначальним чинником розвитку й найціннішим економічним ресурсом постіндустріального суспільства. Умови його формування, нагромадження та ефективного використання прямо залежать як від економічного, так і не меншою мірою – від соціального добробуту суспільства, тому соціальне партнерство в найширшому розумінні узгодженої взаємодії соціальних інституцій стає необхідною умовою соціально-економічного прогресу. Такі нагальні українські проблеми, як корупційність, непосильний податковий, адміністративний і кримінальний тиск, повсюдне порушення законів, примусовий переділ власності тощо, викликають у



багатьох людей сумніви щодо адекватності соціального партнерства як способу розв'язання цих складних проблем. У нашій країні соціальне партнерство – це в повному значенні – інструмент подолання системної кризи, а вже зокрема – шлях досягнення розумного компромісу між працею та капіталом.

Соціально-трудові відносини мають об'єктивний характер, тобто вони не залежать від волі й бажання окремої людини. Разом з тим цивілізовані соціально-трудові відносини відображають суб'єктивно визначені наміри і дії учасників цих відносин, сформовані з усвідомленням взаємної залежності. Регулювання соціально-трудових відносин методами соціального партнерства застраховує суспільство від двох крайнощів – суспільної ворожнечі на економічній основі "ринкової саморегуляції" та відкидання практично всяких економічних важелів і стимулів. Унаслідок низки обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру відносини соціального партнерства в Україні на сучасному етапі розвинені слабо.

Задля забезпечення цілеспрямованого регулювання соціально-трудових відносин, ефективного розвитку системи три-партизму необхідне послідовне поширення ідеології й технології соціального партнерства, закладення у свідомість усіх громадян України і в практику роботи всіх суб'єктів ринку праці ідеї справедливого соціального договору, а не соціальної конфронтації. Необхідна велика робота з розбудови національної моделі соціально-трудових відносин, зорієнтованої на побудову громадянського суспільства, людський розвиток і економічне зростання. В Україні на цей час існуючу систему соціального партнерства ще не можна назвати цілісною й ефективною на всіх рівнях. Недоліки функціонування цієї системи в нашій країні значною мірою зумовлені нерозвиненістю елементів її механізму, зокрема правового, нормативного та організаційного забезпечення. Нечітко структуровано суб'єктів соціального партнерства, нечітко визначено їхній статус. Актуальними залишаються проблеми здійснення комплексного системного моніторингу стану соціально-трудових відносин на національному та інших рівнях, підвищення на цій основі їх Moranosti.

Соціальне партнерство – це система взаємозв'язків між найманими працівниками, трудовими колективами, професійними спілками – з одного боку, роботодавцями та їх об'єднаннями – з другого й державою та органами місцевого самоврядування – з третього, їхніми представниками та спільно створеними органами з регулювання соціально-трудових відносин, які (взаємозв'язки) полягають у взаємних консультаціях, переговорах і примирних

процедурах на взаємоузгоджених принципах з метою дотримання прав та інтересів працівників, роботодавців і держави. Головним нормативним актом, що регулює партнерські відносини в Україні є: Закон України “Про соціальний діалог в Україні”, який набрав чинності 18 січня 2011 року і має на меті захист прав учасників (держави в цілому і людини безпосередньо) на всіх рівнях переговорного процесу. Суть соціального партнерства полягає в тому, що це специфічний вид громадських відносин між різними соціальними групами, прошарками й класами, які мають суттєво відмінні соціально-економічні та політичні інтереси. Соціальне партнерство одночасно є і результатом, і активним чинником формування громадянського суспільства, в якому різні соціальні групи, прошарки й класи зі своїми специфічними інтересами створюють свої організації, через які формують стійку соціальну спільноту, що забезпечує соціальну та політичну стабільність у суспільстві. Соціальне партнерство уособлює собою відмову від будь-яких насильницьких, революційних методів розв’язання соціальних суперечностей і орієнтацію на еволюційний шлях розвитку суспільства. Соціальне партнерство заперечує диктатуру будь-якої особи, групи, класу та утверджує суспільний договір, угоду між членами суспільства як основу оптимальної реалізації прав й інтересів різних соціальних груп, прошарків, класів.

Найбільш інституційно структурованою ланкою соціального партнерства в Україні нині є профспілки. Згідно із Законом України "Про профспілки, їх права та гарантії діяльності", іншими нормами законодавства України та міжнародними нормами, профспілки здійснюють представництво від імені працівників на колективних переговорах, при укладанні угод на державному, галузевому, регіональному та виробничому рівнях.

Основними принципами соціального партнерства в Україні мають бути: законність; повноважність та рівноправність сторін і їх представників; сприяння держави розвитку соціального партнерства на демократичних засадах; добровільність та реальність зобов'язань, які приймаються сторонами; обов'язковість виконання досягнутих домовленостей; відповідальність за виконання взятих на себе зобов'язань; контроль за виконанням досягнутих домовленостей.

Отже, соціальне партнерство має цілком визначене суспільне призначення: створення і діяльність певних органів, упровадження в життя гуманістичних ідей та принципів регулювання соціально-трудових відносин, розроблення, прийняття і реалізацію конкретних взаємовигідних рішень. Суспільне призначення соціального партнерства полягає також й у практичному втіленні

узгодженої соціально орієнтованої політики, у сприянні врегулюванню соціальних конфліктів, подоланню кризових явищ, у кінцевому підсумкові – зростанні якості життя громадян країни в найширшому розумінні.

\* \* \*

*А. Г. Скоряк, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Пивоварська К. Б.)*

### **СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

Соціальне забезпечення працівників дипломатичної служби України є одним із найцікавіших аспектів у вітчизняному та міжнародному законодавстві. Воно здійснюється відповідно до Закону України «Про дипломатичну Україну» (з останніми змінами станом на 9 грудня 2011 року).

Фінансування та матеріально-технічне забезпечення дипломатичної служби проводиться за рахунок коштів Державного бюджету України. За особами, яким присвоєно дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла, а також за їхніми дружинами (чоловіками) зберігається право на користування дипломатичним паспортом довічно.

Кожен із працівників дипломатичного корпусу України отримує впродовж усієї своєї служби один із рангів (службових звань дипломатичного працівника). Відповідно до рангу, як правило, присвоюються особам до досягнення граничного віку перебування на дипломатичній службі. За сумлінну працю дипломатичному працівникові в разі виходу на пенсію або у відставку за станом здоров'я може бути присвоєно наступний дипломатичний ранг.

У трудовій книжці дипломатичного працівника робляться записи про присвоєння дипломатичних рангів, про позбавлення дипломатичного рангу, а також про прирівнення їх до рангів державних службовців. Зазначена інформація заноситься до осової справи дипломатичного працівника.

Трапляються випадки відрядження інших державних службовців на роботу до дипломатичного корпусу України. Працівникам інших органів державної влади, тимчасово відрядженим до органів дипломатичної служби для виконання службових обов'язків, а також працівникам, які обіймають штатні дипломатичні посади на визначений термін (контракт), дипломатичні ранги не присвоюються. Таким чином, ми бачимо, що соціальне забезпечення, передбачене для працівників

дипломатичного корпусу, які мають дипломатичні ранги, не поширюється на інших державних службовців, котрі працюють у структурі Міністерства закордонних справ.

До працівників дипломатичної служби, які були направлені на роботу до секретаріатів міжнародних організацій за квотою України, після закінчення строків відповідних контрактів, визначених за погодженням з Міністерством закордонних справ України, застосовується порядок працевлаштування в Україні, передбачений у статті 21 Закону України «Про дипломатичну службу України». Тобто ми бачимо, що так само, як і за нормами міжнародного законодавства, яке стосується дипломатичної служби, після закінчення строку відрядження дипломатичного працівника йому для подальшої роботи, служби, надається попередня посада, яку він обіймав, або не нижча за неї, чи рівноцінна їй інша, але виключно у структурі дипломатичного корпусу України. Зберігається таким чином і попередня заробітна плата та соціальний пакет, що є стандартним для працівників дипломатичної служби відповідно до обіймання того чи іншого рангу, посади.

Також для працівників дипломатичного корпусу України створюються відповідні умови для навчання й підвищення кваліфікації у сфері дипломатичної роботи у відповідних навчальних закладах України та за кордоном. При цьому весь процес навчання фінансується за рахунок Державного бюджету України.

У цьому разі працівники дипломатичного корпусу залишаються на дипломатичній службі, користуються всіма правами і пільгами та одержують надбавки до посадових окладів, установлені для працівників дипломатичної служби.

Після закінчення строку тимчасового переведення для здійснення наукової або викладацької діяльності, навчання в очній аспірантурі або докторантурі працівники дипломатичної служби проходять службову атестацію. В разі підтвердження результатами атестації відповідного рівня знань та кваліфікації працівники призначаються на посаду, не нижчу за ту, яку вони займали до переведення, направлення на навчання, підвищення кваліфікації.

Таким чином, ми дійшли висновку про те, що дипломатичні працівники мають одне із найкращих соціальних забезпечень у сучасній Українській державі, а деякими із видів соціальних гарантій, відповідно до нині чинного вітчизняного законодавства, користуються члени родин дипломатичних працівників, саме ж соціальне забезпечення дипломатичних службовців є одним із найдосконаліших у нашій державі.

*Ю. В. Счастлива, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Нагорна Т. В.)*

## **НЕВИДАЧА РОБОТОДАВЦЕМ ДОКУМЕНТІВ ПРО ПРАЦЮ ЧИ ЗАРПЛАТИ ЯК ПІДСТАВА МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВА ПРАЦІВНИКА НА ПРАЦЮ**

Проблема законодавчого регулювання матеріальної відповідальності роботодавців за порушення права робітника на працю є досить актуальною, за її розв'язанням маємо змогу простежити один із інститутів захисту права робітника у трудовому праві. Ця проблема потребує свого подальшого наукового розроблення та вдосконалення нормативної бази на законодавчому рівні.

Обов'язок роботодавця з оформлення і видачі документів про працю та заробітну плату працівника закріплено в законодавстві. Це, по-перше, ст.ст. 47, 49 КЗпП, ст. 101 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5.11.1991 р., Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», затверджений Наказом Міністерства праці та соціальної політики України і Пенсійного фонду України від 30.04.2002 N 224/30, Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників N 58 від 29.07.1993 р. та ін. Оскільки основним документом про трудову діяльність працівника є трудова книжка (ст. 48 КЗпП), саме з розгляду відповідальності за неவிдачу або зазначення неправильних відомостей у цьому документі ми й почнемо. Ст.ст. 47, 48 КЗпП на роботодавця покладають обов'язок оформлення, ведення та вчасної видачі трудової книжки. За порушення цих обов'язків трудове законодавство передбачає відповідальність власника або уповноваженого ним органу лише у двох випадках: у разі визнання формулювання причини звільнення неправильним чи таким, що не відповідає чинному законодавству та у разі затримки видачі трудової книжки (ст. 235 КЗпП). Щодо формулювання причини звільнення є такі вимоги: записи про причини звільнення у трудовій книжці повинні проводитись у точній відповідності з формулюванням чинного законодавства із посиланням на відповідну статтю, пункт закону, наприклад: «Звільнений у зв'язку з прогулом без поважних причин, п. 4 ст. 40 КЗпП України».

При розірванні трудового договору з ініціативи працівника з причин, з якими законодавство пов'язує надання певних пільг і переваг, запис про звільнення вноситься до трудової книжки із зазначенням цих причин. Наприклад, «Звільнений за власним

бажанням» у зв'язку з зарахуванням у вищий навчальний заклад, ст. 38 КЗпП України (П. 2.25. Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників затверджено наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.1993 N 58). Відповідно неправильність формулювання причини звільнення може виражатися у тому, що вона: а) не відповідає одній з причин, передбачених у законі; б) містить посилання на невідповідний закон; в) є неповною, наприклад, при звільненні за власним бажанням не вказана поважна причина.

Наприклад, у місті Морів на хутровій фабриці було звільнено К. з таким формулюванням: «Звільнити з роботи без права вступу на іншу роботу як на фабриці, так і в іншому місці». У разі визнання формулювання причини звільнення неправильним або таким, що не відповідає чинному законодавству, у випадках, коли це не тягне за собою поновлення працівника на роботі, орган, який розглядає трудовий спір, зобов'язаний змінити формулювання й указати в рішенні причину звільнення у точній відповідності з формулюванням чинного законодавства та з посиланням на відповідну статтю (пункт) закону. Якщо неправильне формулювання причини звільнення в трудовій книжці перешкоджало працевлаштуванню працівника, орган, який розглядає трудовий спір, одночасно приймає рішення про виплату йому середнього заробітку за час вимушеного прогулу в порядку і на умовах, передбачених частиною другою цієї статті(ч. 3 ст. 235 КЗпП).

Виходячи з аналізу зазначеної статті, під працевлаштуванням слід розуміти будь-яку роботу, в тому числі й таку, що не відповідає освіті, професії, кваліфікації працівника. Виплата середнього заробітку проводиться тільки в разі вимушеного прогулу. Якщо ж працівник улаштувався для збереження стажу й отримання заробітку на нижчеоплачувану роботу, то він не має права на отримання різниці між його середнім заробітком за попереднім місцем роботи і заробітком на новому місці. Таке становище обмежує права останнього порівняно з іншими випадками відшкодування матеріальної шкоди при незаконному звільненні. Тому в новому Трудовому кодексі доцільно передбачити відшкодування матеріальної шкоди за час вимушеного прогулу в тому разі, коли неправильне формулювання причини звільнення перешкоджало влаштуванню працівника на підходящу роботу.

У разі влаштування його на будь-яку нижчеоплачувану роботу йому повинна виплачуватися різниця в заробітку за весь час

виконання такої роботи. Під підходящою роботою відповідно до статті 7 Закону України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 року слід розуміти роботу, яка відповідає освіті, професії, спеціальності, кваліфікації працівника і надається в тій же місцевості. Заробітна плата й умови праці повинні відповідати рівню, який він мав за попереднім місцем роботи з урахуванням середнього рівня за цією професією (спеціальністю). Тому роботодавець у разі неправильного формулювання причини звільнення, якщо воно перешкоджало влаштуванню на підходящу роботу, повинен відшкодувати працівникові неотриманий заробіток унаслідок вимушеного прогулу або виконання нижчеоплачуваної роботи.

На думку Н. М. Хуторян, урегулювання у відповідній статті нового Трудового кодексу України питання відшкодування роботодавцем шкоди, коли неправильне формулювання причини звільнення перешкоджало працевлаштуванню працівника саме на підходящу роботу, а не на будь-яку, дасть можливість посилити захист майнових прав працівника у випадку неправильного або такого, що не відповідає законодавству, запису до трудової книжки про причину звільнення. Середній заробіток за час вимушеного прогулу, викликаного неправильним формулюванням причини звільнення, яке перешкоджало працевлаштуванню працівника, виплачується і в тих випадках, коли визнання формулювання причини звільнення неправильним або таким, що не відповідає чинному законодавству, не тягне поновлення працівника на роботі. Він виплачується від дня звільнення по день зміни формулювання відповідно до чинного законодавства. Виплата середнього заробітку можлива лише тоді, коли працівнику було відмовлено в прийнятті на роботу саме з причини неправильного запису причини звільнення. Відмова в прийнятті на роботу через іншу причину не враховується, як і тоді, коли працівник зовсім нікуди не звертався з приводу працевлаштування.

Відповідно до ст. 47 КЗпП та п. 4 Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників N 58 від 29.07.1993 року власник або уповноважений ним орган зобов'язаний у день звільнення видати працівникові належно оформлену трудову книжку. Днем звільнення вважається останній день роботи. Якщо працівник відсутній на роботі в день звільнення, то власник або уповноважений орган у цей день надсилає йому поштове повідомлення із указівкою про необхідність отримання трудової книжки. Пересилання трудової книжки поштою з доставкою на зазначену адресу допускається тільки за письмовою згодою

працівника. Якщо трудова книжка була втрачена, то дублікат повинен бути виданий у той же термін.

Незважаючи на відсутність у законі будь-яких підстав для затримки трудової книжки, на практиці часто не видають трудові книжки на основі наявності у працівника заборгованості перед підприємством, затримкою видання наказу про звільнення. Частиною 4 статті 235 КЗпП України встановлена відповідальність власника (роботодавця) за затримку видачі трудової книжки. Роботодавець, винний у цьому, зобов'язаний виплатити працівникові середній заробіток за весь час вимушеного прогулу. КЗпП України не встановлені межі відшкодування матеріальної шкоди, оскільки без трудової книжки працівник не може працевлаштуватися, отже, немає і його вини в тому, що він не знайшов собі нову роботу.

Отже, через неправильне формулювання причини звільнення, затримку видачі трудової книжки та у зв'язку з іншими порушеннями роботодавцем норм законодавства про працю, у працівника, крім втрати заробітку, може виникати й інша шкода, пов'язана з витратами на проїзд до підприємства, суду, вищестоящого органу, оплатою юридичної допомоги тощо. Тому варто передбачити матеріальну відповідальність роботодавця в повному розмірі.

\* \* \*

*І. В. Циб, студентка V курсу  
(наук. кер. – доц. Нагорна Т. В.)*

### **ОСОБЛИВОСТІ ПІДСТАВ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВА ПРАЦІВНИКА НА ПРАЦЮ**

На сучасному етапі під особливим захистом держави перебуває право на вчасне одержання винагороди за працю. На конституційному рівні гарантується захист громадян від незаконного звільнення. Конституція України (ст. 44) установлює також, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Проте кількість порушень трудових прав громадян постійно зростає. Відсутність коштів на оплату праці призводить до виплати заробітної плати не у грошовій формі. Примусове запровадження неповної зайнятості, надання відпусток без збереження заробітної плати або з частковим її збереженням, не виплати допомоги в разі тимчасової непрацездатності, порушення строків розрахунку в разі звільнення, недотримання державного гарантування мінімального розміру заробітної плати,



порушення порядку виплати, нарахування та перерахунку розмірів відшкодування втраченого заробітку, сум одноразової допомоги, компенсації витрат на медичну й соціально-побутову допомогу потерпілим на виробництві. Тому зробимо спробу висвітлити підстави матеріальної відповідальності роботодавця за порушення трудових прав працівника.

Матеріальна відповідальність власника за шкоду, заподіяну працівникові, – це обов'язок власника відшкодувати в установленому законом порядку і розмірі шкоду, заподіяну внаслідок невиконання або неналежного виконання повноважень з питань управління працею. Тобто матеріальна відповідальність власника або уповноваженого ним органу настає у випадку заподіяння шкоди працівникові, шляхом порушення законодавства про працю.

Згідно з нормами законодавства України про працю матеріальна відповідальність настає: 1) при порушенні права працівника на працю (незаконні переведення, звільнення, відсторонення від роботи тощо); 2) при порушенні обов'язків власника чи уповноваженого ним органу щодо видачі документів про працю та заробітної плати (неправильне заповнення, оформлення чи затримка видачі трудової книжки, заробітної плати тощо); 3) при незабезпеченні збереження особистих речей працівника під час роботи (крадіжка, пошкодження, знищення); 4) за незабезпечення власником безпечних умов праці (втрата здоров'я чи смерті працівника – в окремих випадках).

Найчастіше на практиці трапляються порушення законодавства про переведення на іншу роботу або про звільнення. Перше регулюється нормами ст.ст. 31-34 КЗпПУ, а друге – ст. 40-41 КЗпПУ. Щоправда, матеріальна відповідальність власника або уповноваженого ним органу визначена в ст. 235 КЗпПУ. Зокрема, у разі незаконного звільнення чи незаконного переведення на іншу роботу працівникові, поновленому на роботі органом, що розглядає трудовий спір, власник або уповноважений ним орган виплачує середній заробіток за весь час вимушеного прогулу або різницю у заробітку, але не більше ніж за рік. Якщо заява про поновлення на роботі розглядається понад рік не з вини працівника, орган, котрий розглядає трудовий спір, виносить рішення про виплату середнього заробітку за весь час вимушеного прогулу. В такому ж порядку оплачується вимушений прогул, що стався через відмову в прийнятті на роботу або невчасне укладення трудового договору з працівником. Працевлаштування дітей-сиріт, які залишилися без піклування батьків, і осіб, яким виповнилося 15 років і які за згодою одного з батьків приймаються на роботу на спеціалізовані

робочі місяця, вирішується шляхом забезпечення державою додаткових гарантій (передбачено статтею 5 Закону «Про зайнятість населення»). Зокрема, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за поданням центрів зайнятості встановлюють квоту для бронювання на підприємствах, в установах та організаціях, незалежно від форм власності до 5 процентів загальної кількості робочих місць за робітничими професіями. На нинішній рік для такої категорії дітей заброньовано 1 720 робочих місць. Бронювання ведеться адресно, тобто для кожного з дітей-сиріт за місцем їхнього проживання відповідно до фаху й статі. Для сиріт, які не мають власного житла, переважно на підприємствах, які мають можливість забезпечити їх житлом як мінімум у гуртожитку.

У разі відмови у прийнятті на роботу в межах установленої броні громадян, які належать до соціально не захищених категорій населення відповідно до статті 5 Закону України «Про зайнятість населення», в тому числі неповнолітніх, державна служба зайнятості стягує з роботодавців штраф. При відмові роботодавця від добровільної сплати штрафу він стягується центром зайнятості в судовому порядку. Відповідно до ст. 41 Кодексу про адміністративні правопорушення, порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплата її не в повному обсязі, а також інші порушення вимог законодавства про працю тягнуть за собою відповідальність у вигляді накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності від п'ятнадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності й громадян – суб'єктів підприємницької діяльності від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Що стосується кримінальної відповідальності, то відповідно до ст. 172 Кримінального кодексу України незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а також інше грубе порушення законодавства про працю караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або виправними роботами на строк до двох років. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, караються штрафом від п'ятдесяти до

ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців. Відповідно до ст. 173 Кримінального кодексу України, грубе порушення угоди про працю службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, а також окремим громадянином чи уповноваженою ними особою шляхом обману або зловживання довірою чи примусом до виконання роботи, не обумовлених угодою, карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

Ті самі дії, вчинені стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України, караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років.

У статті 175 Кримінального кодексу України міститься положення про те, що безпідставна не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам більше ніж за один місяць, учинена вмісно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності, карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Те саме діяння, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших установлених законом виплат, карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Отже, за порушення трудових прав працівників згідно з нормами чинного трудового законодавства передбачаються різні види юридичної відповідальності: матеріальна, адміністративна, кримінальна. Зважаючи на це, дотримання цих прав перебувають під посиленою увагою та підлягають особливій охороні з боку держави.

*Наукове видання*

**Збірник матеріалів  
XV студентської наукової конференції  
історичного факультету**

*Квітень 2012 року*

Головний редактор — **Єрмак О.П.**  
Коректор — **Єрмолаєва А.О.**

Комп'ютерний набір — **Єрмолаєва А.О.**  
Комп'ютерна верстка  
та макетування — **Лахно О.П.**

*Оригінал-макет підготовлений у  
“Творчій майстерні історичного факультету”,  
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003*

Здано в набір 29.03.2012 р.  
Підписано до друку 29.03.2012 р.  
Формат 60x84/16. Гарнітура Times.  
Друк трафаретний.  
Ум. друк. арк. 9,8. Обл. вид. арк. 9,9.  
Наклад 100 прим.

Віддруковано: ІВЦ ПНПУ,  
м. Полтава, вул. Остроградського, 2